

Sámi ásahusat ja siviila sámi servodat

Sámediggeráđi dieđáhus sámi ásahusovddideami birra

Govveeaddji: Roger Persson, Várjjat Sámi Musea

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Kárášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
Telefaks +47 78 47 40 90
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

Sisdoallu

1. Álggahus, doabačilgen ja lagadeapmi.....	4
2. Vuolggasajit.....	6
2.1 Demokratiija	6
2.2 Máhtolašvuohta	7
2.3 Kapasitehta.....	8
3. Rievttálaš ja politihkalaš vuodđu	9
4. Sámi ášahusaid stáhtus	11
4.1 Njuolgga doarjagat.....	11
4.2 Ohcanvuodot doarjagat.....	11
4.3. Šiehtadusat	12
4.3.1. Váldošiehtadus sámi dáiddárorganisašuvnnaiguin	12
4.3.2. Duoji váldošiehtadus	12
4.4. Sámi giellaguovddášat	12
4.5. Sámi kulturguovddášat.....	12
4.6. Museat.....	15
4.7. Teáhter ja Filbmaguovddáš	17
4.7.1. Beavváš Sámi Teáhter OS.....	17
4.7.2. Áarjelsaemien teatere / máttasámi teáhter	18
4.7.3 Riikkaid gaskasaš sámi filbmaguovddáš	18
4.8. Festiválat.....	19
4.8.1. Riddu Ridđu	19
4.8.2. Márkomeannu	19
4.8.3. Kárášjoga beassášfestivála.....	20
4.8.4. Guovdageainnu musihkkafestivála	20
4.8.5. Sámi filbmafestivála	20
4.8.6. Beaveálgu.....	21
4.9. NRK Sámi Radio	21
4.10. Dearvvašvuohta ja sosiála.....	22
4.11. Ealáhusat	23
4.12. Máhtolašvuođa buvttadeapmi ja oahpahuš (Gelbbolašvuodaguovddášat, dutkan, čielggadeamit, alit oahppu).....	23
4.12.1. Romssa universitehta	23
4.12.2. Sámi allaskuvla	24
4.12.3. Álgoálbmogiid gelbbolašvuodaguovddáš (Gáldu).....	25
4.12.4. Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš (ICR)	25
4.12.5. Bádoddjo ja Davvi-Nordlándda allaskuvllat	26
5. Hástalusat.....	27
5.1. Iehčanavuohta ja iešmearrideapmi	27
5.2. Iešmearrideapmi ja bušeahhtarámmat.....	27
Vuoruhuvvon doaibmabijut:	28
5.3. Iešmearrideapmi ja organiseren.....	28
5.3.1. Ášahusat geaidda Sámediggi juolluda stuorámuš oasi doaibmadoarjagis	29
Vuoruhuvvon doaibmabijut:	31
5.3.2. Stáhta ruhtadan sámi ášahusat	32
5.3.2.1. Alit oahppu, dutkan ja máhttogaskkusteapmi.....	32
5.3.2.2. Media.....	32
Vuoruhuvvon doaibmabijut:	33
5.3.2.3. Beroštusorganisašuvnnat ja oppalaš kulturdoaibmabijut	33

5.4 Nanusvuohta ja mánggabealatvuohta.....	34
5.4.1 Kulturguoovddážat, giellaguovddážat, museat, festiválat ja ealáhusásahusat.....	34
Vuoruhuvvon doaibmajut:.....	38
5.4.2. Alit oahppu, dutkan ja máhtolašvuođagaskkusteapmi.....	38
Vuoruhuvvon doaibmajut:.....	40
5.4.3 Dearvvašvuohta ja sosiála.....	41
Vuoruhuvvon doaibmajut:.....	41
5.5 Oktavuoda doallan.....	42
5.6 Odđa visttiid ruhtadeapmi.....	43
6. Ekonomalaš ja hálddahuslaš váikkuhusat.....	45

1. Álggahus, doabačilgen ja lagadeapmi

Sámediggeráđi barggu bajimuš mihttomearrin sámi ášahusovddideamiin lea:

- nannet ja ovddidit sámi ášahusaid guovddáš servodatsurggiin vuodđun sámi demokrátijai, máhtolašvuhtri ja kapasitehtii sámi servodagas ja dan várás.

Sámedikkis lea dál sihke doaimmaheaddji láhkahálddašeaddji válđi (kulturmuitalága, plána- ja huksenlága, sámelága ja oahpahuslága mielde), doaimmaheaddji ekonomalaš juolludusovddasvástádus (doarjjahálddašeapmi), ja ovddasvástádus sámi ášahusain.

Sámediggeráđđi govahallá ovdáneami dainna lágiin ahte šaddá stuorát láhkahálddašanválti guovddáš sámi servodatsurggiid siskkobealde. Dasa dárbbášuvvojit konsultašuvdna- ja šiehtadallan dagaldumit ja prosedyrat stáhtalaš eiseválddiiguin, erenoamážit duohta jahkásaš bušeahttašiehtadallamiid bokte maid olis Sámedikkis lea vejolaš ovddidit politihka ja doaimmahit válđdi.

Dát dieđáhus válđdahallá sámi ášahusaid ovddideami ja daid mearkašumi sámi demokratiija, gelbbolašvuodabuvttadeami ja kapasitehtahuksema nannemis ja ovddideamis sámi servodagas. Dieđáhusas deattuhuvvojit dat ášahusat mat doibmet juoga nu láhkai [lágáid](#) ja njuolggadusaid vuodul, mat doibmet bissovaš njuolggadusstivrema hámis, ja mat oalle guhkás leat dábaláš sierra sámi servodatulbmiliid várás. Dat mearkaša dan ahte dán dieđáhusas eai válđdahalloyuvvo sámi eaktodáhtolaš ja idealalaš lahttosearvvit, ja priváhta oasusearvvit nugo ovdamearka dihte sámi lágádusat ja áviissat. Dattetge čilgejuvvo oanehaččat eaktodáhtolaš ja idealalaš sámi lahttoservviid ekonomalaš doarjjaortnegiid birra kapihttalis 5.3.2.3. Muhtun oktavuođain sáhtta dieđáhus guoskkahit doaimmaid jos lea váttis oaidnit leago sáhka lahttosearvvi, priváhta doaimma dahje doaimma birra mii lea dego almmolaš. Stáhtat sámi skuvllat eai válđdahalloyuvvo dán dieđáhusas dannego Sámediggi áššis 08/08 lea mearridan čađahit sierra čielggadusa stáhta sámi joatkkaskuvllaid boahttevaš hálddašanmálla birra. Eará stáhta sámi skuvllaid berrešii árvoštallat dakkár čielggadusas.

Dát dieđáhus válđdahallá guovttelágan sámi ášahusaid: i) ášahusaid maidda Sámediggi juohká válđdoasi doarjagis dahje olles doaimmadoarjaga ja ii) ášahusaid maidda stáhtalaš eiseválddit juogadit válđdoasi doarjagis dahje olles doarjaga.

Sámediggeráđđi atná sámi ášahussan doaimmaid mat leat vuolgan sámi servodatoktavuođa ja sámi almmolašvuoda vuodul ja doibmet dan ektui. Buot servodagat leat oalle guhkás huksejuvvon iešguđet ášahusaid vuodul, daiguin variašuvnnaiguin maid dat mielddisbuktá. Danne leat ášahusat áibbaš guovddáš oasis nana, doaimmi ja ovddideaddji servodagaid ollašuttimis. Dát guoská maiddái sámi servodahkii. Danne gáibida sámi servodaga huksen ja ovddideapmi dáhtu ja dáiddu ášahit ja viidáset ovddidit ášahusaidis.

Sámediggeráđi ášahuspolitiikkalaš ulbmilin lea lámhit diliid nu ahte sámi ášahusat galget leat guovddáš oasis ja eavttuidbiddjit sámi servodaga ja demokratiija ovddideamis. Sámi ášahusovddideami bokte beassá sámi siviila almmolašvuodta eanet bearráigeahččat ja stivret iežas giella-, kultur- ja servodatovddideami.

Sámediggeráđi mielas lea ášahusovddideapmi deatalaš oassi infrastruktuorra ásaheamis sámi guovlluin. Sámediggeráđi áigumuš lea ahte dát dieđáhus bidjá vuoddu Sámedikki strategalaš ášahuspolitiikkalaš ja bušeahtalaš bargui.

Ođđaáiggi sámi ášahushuksen álggahuvvui easka 1970-logus. Oahpahusvuoigatvuodta sámegeilas nannejuvvui 1967:s ja seamma jagi bođii sámi gymnása Kárášjohkii. 1973:s ášahuvvui Guovdageidnui Sámi Instutuhtta. Dat lea maŋŋá ovddiduvvon eanet dutkanášahussan. 1975:s oaččuimet Sámiid

Vuorká-Dávviriid Kárášjohkii, mii lei ášahuvvon lahttosearvin nu árrat gon 1939:s, ja ruhtaduvvui almmolaš doaibmadoarjagiin Kulturdepartemeanttas. Sámi oahpahusráđđi doaimmai ráđdeaddi orgánan sámi skuvlaovddideami hárrái Girko- ja oahpahusdepartemeantta vuollásažžan 1975 rájes. Áviisa Ságat, mii lei ášahuvvon juo 1956:s, šattai váhkkoáviisan 1975:s, Sámi Radio ášahuvvui oassin NRK:s Kárášjohkii 1976:s, ja Sámi Áigi, mii maŋŋá šattai Min Áigin ja dasto Ávvirin (2008:s), ášahuvvui 1979:s. 1980-logus ášahuvvojedje unnit priváhta ja gieldalaš museat ja kulturguovddážat nugo Saemien Sijte, Várijat Sámi Musea, Deanu Musea, Guovdageaidnu gilišillju, Sijti Jarne ja Sámi Dáiddaguovddás.

Sámeláhka bođii 1987:s ja Sámediggi ášahuvvui 1989:s mii álggahii ođđa sámedipolitiikka ja bijaige nu vuodu ođđa sámi almmolašvuhtii. 1990-logus ášahuvvojedje ollu ođđa sámi ášahusat, nugo Sámi allaskuvla, Beavváš Sámi Teáhter, Árran - julevsáme guovdásj, Ája sámi guovddáš, Várdobáiki sámi guovddáš, sámi giellaguovddážat, sámi museat, sámi festiválat ja sámi kulturdoalut. Maŋimuš jagiin lea maiddá stáhta ášahan iežas sámi guovddážiid stáhtalaš hálddašorgánan main leat sierra fápmudusat. Dat leat Gáldu - álgoálbmotvuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš ja Boazodoalu Riikkaidgaskasaš Fága- ja Gaskkustanguovddáš. Sáhtta maid leat ágga oaiivildit ahte Finnmárkkuoopmodat livččii sámi ášahus, vaikko dan dovdomearkan rievttálaččat leage hui ollu seammalágan dego livččii priváhta eanaeaiggát. Finnmárkkuoopmodat lea dattetge sierralágan iešheanalis riektesubjeakta ja das eai leat eaiggádat eaige lahtut, eanemus dovddus organisašuvdnavuohki mainna dan sáhtášii buohtastahttit lea vuodđudus.

Nuppi kapihttalis válldahallojuvvojit lagabuidda vuolggasadji ja bajimus mihttomearit mat Sámedikkis leat sámi ášahusaid ovddideamis.

Goalmmát kapihttalis meannuduvvojit rievttálaš ja politihkalaš vuodđu sámi ášahusaid ovddideapmái.

Njealját kapihttalis geahčaduvvo sámi ášahusaid stáhtus.

Vidát kapihttalis válldahallojuvvojit hástalusat ja doaibmabijut sámi ášahusaid ovddideapmái.

Guđát kapihttalis lea sáhka oanehaččat dieđáhusa ekonomalaš ja hálldahuslaš váikkuhusain.

2. Vuolggasajit

Nugo válddahalloyuvvon vuosttaš kapihttalis, de leat maŋimuš 20 jagis šaddan eanet ja nannoset sámi ášahusat. Dás beroškeahttá ii sáhte sámi servodaga gohčodit institušonaliserejuvvon servodahkan. Dán govas leat mielde muhtun soames ja čielga sámi ášahusa muhtun servodatsurggiin, nugo politihka, media ja oahpahusa siskkobealde, ja máŋga smávit ja resurssahis ášahusa eará surggiin nugo kultuvrra, giela, museaid ja festiválad oktavuodas.

2.1 Demokratiija

Máŋgga láhkai sáhtá dadjat ahte ovdáneapmi ođđaáigásaš demokratiija ektui sámi servodagas formaliserejuvvui ja oaččui ođđa leavttu ja hámi vuosttaš sámediggeválgga oktavuodas 1989:s. Sámedikki ásaheapmi lea buvttihan ođđa sámi almmolašvuoda ahtanuššama mii hástala ja rievdata daid ovddit gievrras oaiviloktavuodaid. Sámedikki doaibma lea formaliserejuvvon ja beavttálmahttojuvvon almmolaš eiseválddiid ja sámi álbmoga gaskasaš oktavuodas. Seammás lea sámi politihkalaš diskurs ja sámi servodat oppalaččat ožžon ođđa dimenšuvnna mii buvttiha stuorát politihkalaš doaibmanávccaid ja doaibmafámu. Bálddalagaid leat sámiid álbmotválljen ja politihkalaš orgána ealáskahtán politihkalaš dynamihka sámi servodagas, mii lea mielddisbuktán dan ahte siskkáldas politihkalaš refleksuvdna lea ožžon ođđa demokrátalaš vuolggasaji man ektui bargat.

Beroškeahttá das sáhtá ođđa demokrátalaš sámi almmolašvuoha mearkkašit dan ahte ferte standardiseret dihto osiid das movt čájehit, buktit oidnosii ja áddet sámevuoda. Dán lágan standardiseren sáhtá mielddisbuktit dan ahte unnán buktojuvvojit diehttevassii dat variašuvnnat mat sámi servodagas leat. Seammás lea dihto munni maid ovttaláhkai standardiseret vai sámi álbmogis livččii vejolašvuoha doaibmat politihkalaš ovtadahkan nationála ja riikkaidgaskasaš forain. Standardiseren mearkkaša maid ahte biddjojuvvojit ođđa gáibádušat ja vuordámušat movt ságastallan ja oaivildeapmi sámi servodagas galget čađahuvvot. Sámi demokrátalaš servodagas lea dán oktavuodas stuorra ovddasvástáduš politihkalaš ságastallama fievrredeamis ja beaiveortnega bidjamis Sámi rikkis variašunnaid ja šláddjivuoda ektui. Danne ferte sámi servodat oazžut duohta vejolašvuodaid meannudit daiguin gáibádušaiiguin ja vuordámušaiiguin maid ođđa sámi ja politihkalaš almmolašvuoha mielddiset buktet. Jos nu ii dáhpáhuva, de gártet sihke ovttaskas olbmot ja joavkkut vásihit ahte sii ođđasis oaidnemeahttumin dahkkojuvvojit ja vajáldahttojuvvojit. Sámi ášahusovddideami dárbbu ferte danne áibbas čielgasit áddet dainna lágiin ahte dat lea Sámi lundolaš demokrátalaš ovddideapmi.

Deatalaš eaktu ođđa ja doaibmi sámi almmolašvuohii ja sámi demoktariijii lea ahte gávdnojit ášahusat mat doibmet oaivillonuheami, oaivilhábmema ja diehtujuohkima várás. Muhto go leat unnán ja geanohis servodatášahusat Sámedikki, albmotválljen orgánan, ja ovttaskas olbmo gaskka, de raššu demokratiija. Dakkár dilis sáhtá álkit šaddat nu ahte Sámediggi adnojuvvo amasin, byokráhtalažžan ja unnán relevantan. Jos seammás eai gávdno ođđaáigásaš ja nana ášahusat mat gulahallet, váikkuhit ja bidjet eavttuid dan politihkkii maid Sámediggi fievrriid, de geanohuvvá sámi demokratiija.

Sámediggi lea iešalddis politihkalaš oaivildahkama ja politihka hábmema institušonaliseren. Dát sáhtá dagahit dan ahte ovttaskas olbmuid mielas šaddá váttis olahit, guldaluvvot ja oazžut dárbbášuvvon veahki vuogádagas mas leat ášahuvvon dagaldumit, prosedyrat ja proseassat mearrádušaid dahkamii. Sámediggi politihkalaš vuogádahkan gártá álkit ráhčat nuppe vuorus daid vuordámušaid ektui mat ovttaskas olbmuid leat dárbbuid, sávaldagaid ja hástalusaid ektui, ja nuppe dáfus fas go guoská bajimuš sámedipolihka ovddideapmái. Dássedeaddu dáid beroštumiid gaskka lea iešalddis sierralágan fenomena Sámediggái politihkalaš vuogádahkan. Buot álbmotválljen ovddasteaddjit ja orgánat fertejit bargat sihke ovttaskas olbmuid, organisašuvnnaid ja ášahusaid ektui. Válgakanála lea dieđusge álohii áibbas dárbbášlaš eaktu juohke demokrátalaš vuogádagas. Erenoamáš hástalus sámi servodagas lea dattetge ahte ášahusat main lea oktavuoha politihkalaš mearrideaddji vuogádaga ja ovttaskas olbmuid dahje báikkálaš eahpeformálalaš fierpmádagaid gaskka leat unnán, bieđgguid ja leat unnán ovddiduvvon. Dákkár oktavuodas sáhtá gaska ja oktavuoha Sámedikki, politihkalaš vuogádahkan, ja sámi servodaga gaskka orrut erenoamáš stuoris ja unnán ulbmillaš. Dákkár dilis lea erenoamáš

hástalussan Sámedikki legitimatehtii, sámi demokratiijii ja mañimus instánsan maiddá sámi servodaga vejolašvuhtii movt suodjalit ja ovddidit kultuvrra, identitehta, giela, ealáhusaid ja vuoigatvuođaid.

Danne oaidná Sámediggeráđđi ahte sámi ásašusaid ovddideapmi buot servodatsurggiid siskabealde lea vuoddoeaktun sámi demokratiija ja sámi servodaga huksemis.

2.2 Máhtolašvuohta

Sámi ellet ja leat eallán sierralágan eavttuid vuodul Sámis. Ieš sámiid eksisteanssa ja leahkima váikkuhit nuppe bealde báikkálaš rievdadus- ja heivehanproseassat, ja nuppe bealde fas nationála ja máilme viidosaš ovddideapmi. Dávvgasvuohta, nuppástuhtindáidu, oktalašvuohta ja ođasmahttin leat guovddáš doahpagat sámi servodaga suodjaleami ja ovddideami oktavuodas. Muhtun joavkkuide sámi servodagas lea ođđa sámi almmolašvuođa ovddideapmi leamaš iešalddis čielggas, go fas nuppiide leat servodatrievdamat buktán čuolmmaid ja dakkár dovddu ahte lea váttis birget ođđa áiggis. Rievdamat otne mannet johtilit. Muhtun rievdamat mannet veahážiid mielde, ja earát fas mannet oalle jođánit. Dát eaktuda stuorra heivehangáibádusaid. Sámi álbmogii buktet dat hástalusaid go guoská máhtolašvuhtii beassat áddet ja stivret iežas eallindili ja servodatovddideami. Danne lea sámi servodagas stuorát dárbu searvat riikkaidgaskasaš ja nationála mearridanarenaide. Dasa gáibiduvvo máhtolašvuohta politihkalaš mearridanproseassaid birra ja máhtolašvuohta rievdadusaid, hábmema ja sivva-oktavuođaid birra servodaga, kultuvrra ja birrasa siskabealde.

Eallinvuođu ja servodateallima rievdamat sámi guovlluin dáhphuvvet otne várra johtileappot ja enet viidábut go goassige ovdal. Dát bidjá stuorra gáibádusaid máhtolašvuhtii vai sáhttit váikkuhit min eallindili. Go galgat plánet min boahhteáiggi de fertet mii deaividit daiguin rievdadusaiguin mat min deaividit, dan bokte ahte nannet ja sihkkarastit min árbedieđuid, min diehtoásahusaid ja politihkalaš apparáhtaid. Dát bidjá stuorra gáibádusaid sámi servodahkii dan dáfus ahte dat ain galgá sáhttit leat stuorámus eaktudeaddji iežas servodaga ovddideapmái. Sámiid árbevirolaš ássanguovllut leat dál várra historjja stuorámus rievdadusaid guovdu go guoská resursaávkkestallamii, dálkkádatrievdamiidda ja teknologalaš ođđafuomášumiide. Lea várra nu ahte sámi servodat gártá stuorámus vuoittahallin sihke luondduvuođosa rievdadusaid oktavuodas ja go stuorra industriijaberoštumit bahkkejit sámiid eallinvuođu ala. Go galgá máhttit riehta välljet, de lea máhtolašvuohta, ja máhtolašvuohta mii gaskkustuvvo ja man birra ságaškuššo almmolaččat mearrideaddji deatalaš boahhteáiggi sámi servodatovddideapmái.

Juohke oktavuodas go máhtolašvuohta buvttaduvvo ja gaskkustuvvo leat ásašusat maid deatalaččat. Dasa gullá sámi máhtolašvuođaásahusaid mearkkašupmi dasa ahte máhtolašvuohta sámi kultuvrra ja servodatovddideami birra boahť servodahkii oppalaččat ja lea oassin álbmoga ja almmolašvuođa dábálaš máhtolašvuođas. Máhtolašvuohta lea váikkuhanfámu čoavdda go mearrádušat main lea mearkkašupmi boahhteáiggi sámi servodahkii dahkkojuvvojit. Dan oktavuodas lea deatalaš bidjat gažaldagaid mainna lágiin iešguđetlágan máhtolašvuođaásahusat mat leat ásašuvvon ja gávdnojit, doibmet dahje sáhttet doaibmat kritihkalaš, dássedettolaš ja mieđalaš ásašussan demokrátalaš ovdáneapmái sámi servodagas.¹

Earret eará dákkár oktavuodain – ásašovddideami bokte – sáhttet sámit sierra álbmogin ovttašáhttit dieđalaš ja árbevirolaš máhtolašvuođa. Ná lea maiddá vejolaš áigeovdilastit árbedieđuid ja gulahallat dan ávkki birra. Deatalaš lea deattuhit ahte árbedieđut eai leat sorjaveččat dieđalaš ákkastallamiin jos galget ceavzit. Baicce lea nu ahte árbedieđut ellet hui bures ja leat seamma lunddolaččat otne go ovdal min sohkabuolvvaid. Dán lágan máhtolašvuođa vuodul dat lea leamaš vejolaš eallit lávga luonddu oktavuodas ja sihkkarastit sámi ássama Sámis máŋga duhát jagi. Nuppe dáfus sáhttá dieđá rahpat ođđa vejolašvuođaid ja addit saji árbedieđuide dutkamis, ođđaáigásaš

¹ Bjerkli, B. ja Selle, P. 2003: "Samisk offentlighet og makt", Bjerkli, B. ja Selle, P. 2003: *Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten*, Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo

oahpahusas ja eará máilmeviidosas áššečuolmmain nugo dálkkádatrievdamis, ja dássettolaš resursaávkkástallamis. Seammás váikkuha dieđa árbevirolaš ja historjjálaš máhtolašvuoda suodjaleami nu ahte sáhtttá sihkkarastit ja ovddidit sámiid árbejuvvon máhtolašvuodaid. Sámi álbmot lea vuos ain huksemin servodaga. Sámediggeráđi mielas sáhtttá árbedieđuid gohčodit boahtteáiggi sámi servodaga vuoddogeadgin. Sámi ášahusat galget fuolahit dan ahte árbedieđut vurkejuvvojit, geavahuvvojit ja gaskkustuvvojit sohkabuolvvas nubbái nugo maiddái njálmmálaš dieđut.

2.3 Kapasitehta

Servodaga huksen demokratiija, ášahusaid ja máhtolašvuoda vuodul sorjá ollu beliin. Dasa go galgá sáhttit mearridit, searvat mearrádusproseassaide, nannet ja ovddidit máhtolašvuoda, ja ášahit ja viidáset ovddidit ášahusaid, dárbbášuvvojit ekonomalaš ja olmmošlaš návccat. Dan geažil ferte kapasitehta huksejuvvot buot dásiin sámi servodagas. Kapasitehta huksema sáhtttá áddet oktasaš doaban dasa go galgá láhčit ja hukset ceavzinnávccalaš ja gievrras máhtolašvuoda birrasiid ja kulturásahusaid.

Sámi servodaga dáidu suodjalit ja ovddidit iežas kultuvrra ja kulturárbbi, árbevieruid, ealáhusaid ja giela sorjá das ahte gávdnojit ášahusat main lea dáidu analyseret ja gaskkustit buot historjjálaš, kultuvrralaš, biraslaš ja servodatlaš beliid. Dalle go sámiide gusket hálldahuslaš ja politihkalaš doaibmabijut, ferte guoskevaš eiseváldi konsulteret ja man geažil lea dárbu oazžut kapasitehta searvamii. Dasa adno gelbbolašvuoda ja kapasitehta ollu beliin guhkás miehtá doaresfágalaš surggiid. Sámi servodat dárbbáša danne máŋga gievrras máhtolašvuodaásahusa mat fuolahit doaresfágalaš kapasitehta huksema Sámis. Go sámi servodat galgá searvat oppalaš servodatovddideapmái, de dárbbáša dat kapasitehta mii gáibiduvvo go galgá sáhttit čuovvut mielde ovddideamis. Sámi servodat lea sorjaveš gievrras ášahusain vai rievdadusproseassaide nagodivččiimet deavidit iežamet eavttuid vuodul.

Dávjá lea nu ahte gelbbolašvuoda ja kapasitehta ovddideapmái dárbbášuvvo juste dihtolágan gelbbolašvuoda ja kapasitehta. Dat go galgá oazžut áigái dán lágan posiitivlaš rievdadussprirála gáibida iešalddis ollu resurssaid. Ollu surggiin otne leat hui stuorra hástalusat ja gáibida ollu jos galgá searvat buot proseassaide ja meannudit daid iešguđet evttohusaid ja doaibmabijuid buot váikkuhusaid. Dasto lea divrras čađahit mearriduvvon doaibmabijuid. Danne go sámi servodagas váilu nu ollu ášahuslaš, fágalaš ja ekonomalaš kapasitehta.

Dat bealli go sámi servodagas leat viehka unna ja biedgguid stuorra guovllut ja go ášahusstruktuvra lea rašši, dagaha dan ahte servodatsurggiin maid oalle guhkás márkanmekanismmat regulerejit fáilaldagaiguin ja jearaldagaiguin, ii gávdno dárbbášlaš unnimus vuodđu. Dan oktavuodas sáhtttá leat sáhka oahpahusas (studeantavuodđu), kursadoaimmas, čielggadandoaimmas, mediagirjáiivuodas ja oahpponeavvoráhkadeamis. Danne gáibiduvvo dán lágan servodatsurggiid kapasitehta sihkkarastimii ja huksemii eanet aktiivvalaš ášahusovddidanpolitihkka sámi servodagas dan ektui mii muđui lea servodagas. Dilli lea dál dattetge nu ahte norgalaš servodagas leat huksejuvvon ollu ášahusat, ja doppe ášahuvvojit dađistaga odđa almmolaččat ruhtaduvvon ášahusat, ja mat válđoáššis leat norgalaš servodaga várás, de lea sámi servodagas vástesaš ovddideapmi bázahallan. Danne dárbbášuvvojit Sámediggeráđi mielas sámi ášahushuksemii dohkálaš ekonomalaš ja olmmošlaš resurssat mii lea mearrideaddji deatálaš kapasitehta huksemii sámi servodagas.

3. Rievttálaš ja politihkalaš vuodđu

Sámediggi lea Norgga sámiid álbmotválljen orgána, ja nu lea ge Sámedikkis ulbmil bargat sámiid vuodđovuogiatvuodaid dohkkeheami ovddas, ja gozihit ja nannet sámi kultuvrra, giela ja servodateallima.

Vuodđolága § 110a čuodjá ná: *Lea stáhta eiseválddiid geatnegasvuohhta lábčit diliid nu ahte sámi álbmotjoavku sáhtta seailuhit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima.*

ON cealkámuš álgoálbmogiid vuogiatvuodaid birra, mii mearriduvvui ON váldočoahkkimis 2007:s, sisttisdoallá álgoálbmogiid olmmošvuogiatvuodaid ja vuodđofriddjavuodaid dohkkeheami. Cealkámuš deattuha ahte álgoálbmogiid vuogiatvuoddat iešmearrideapmái galgá dohkkehuvvot, ja dasa gullá sámi álbmoga vuogiatvuohhta ieža beassat mearridit iežaset ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš ovdáneami. Dán vuogiatvuohhta vuollái gullá maid vuogiatvuohhta mearridit iežas politihkalaš dili birra.

Álgoálbmotcealkámuš lea politihkalaččat geatnegahtti stáhtaide. Sápmelaččaid iešmearridanvuogiatvuohhta čuovvovuvvo maiddá Siviila ja politihkalaš vuogiatvuodaid Konvenšuvnnas ja ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuogiatvuodaid Konvenšuvnnas 1966:s artihkal 1 (SP/ESK artihkal 1). Konvenšuvnnat eai leat dušše juridihkalaččat geatnegahtti stáhtaide, muhto dat leat maiddá biddjon norgga riektnin mat bohtet ovdalii eará lágaid, vrd. Olmmošvuogiatvuodálága § 2-3. SP/ESK artihkal 1 sátnádeami dulkon hábme rievttálaš vuolggahansaji ja rámmaid iešmearridanrievtti ávnnaslaš sisdollui, nu go lea sátnáduvvon álgoálbmotcealkámušas ja davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohusas. Iešmearridanrievtti ávnnaslaš sisdoallu fertte duohtamáilmmis hábmejuvvot dego boađusin riikkaidgaskasaš ceahkkálagaid ja dynámalaš dulkomis dain álbmotrievtti instrumeanttain. Iešmearridanvuogiatvuohhta ávnnaslaš sisdoallu šaddá doaibmat iešguđege ládje, ja dat bohtá das makkár dilis guoskevaš álbmot dahje álgoálbmot lea. Ii leat daid ovttaskas riikkaid duohken dulkot, muddet ja defineret álgoálbmogiid iešmearridanvuogiatvuohhta ON miellahttostáhtaide oainnu vuostá, mii ovdanbuktojuvvo ON cealkámušas álgoálbmogiid vuogiatvuodaid birra. Jus nu dahkko, de sáhtta váikkuhit ahte ulbmil sihke iešmearridanvuogiatvuodain ja álbmotrivttiin heađuštuvvo.

Sámi iešmearrideami doaimmehusa guovddáš suorgi lea nannet ja ovdánahttit iežaset ášahusaid. Álgoálbmogiid ášahusat leat namuhuvvon mángga artihkkalis álgoálbmotcealkámušas. Viđat artihkkalis čuožžu earret eará ahte álgoálbmogiin lea vuogiatvuohhta bisuhit ja nannet iežaset politihkalaš, rievttálaš, ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ášahusaid. Dat čuovvovuvvo 20. artihkkalis gos earret eará čuožžu ahte álgoálbmogiin lea vuogiatvuohhta bisuhit ja ovdánahttit iežaset politihkalaš, ekonomalaš ja sosiála vuogadagaid ja ášahusaid, sihkkarastin dihte ávkkálašvuohhta iežaset vejolašvuodain ja iežaset ovdánemiin, ja vai friddja besset oassálastit iežaset árbevirolaš ja ekonomalaš doaimmain. Viđásit čuožžu artihkal 34:s ahte álgoálbmogiin lea vuogiatvuohhta ovddidit, ovdánahttit ja bisuhit iežaset ášahuslaš struktuvrraid ja earenoamáš dábiid, árbevieruid ja boares vieruid. Artihkal 14:s bohtá ovdan ahte álgoálbmogiin lea vuogiatvuohhta ášahit ja dárkkistit iežaset oahppovuogadagaid ja ášahusaid mat ovddidit sin giela dainna lágiin mii lea heivvolaš sin kultuvrii ja oahppanvugiide. Artihkal 16 mielde galget álgoálbmogat beassat ášahit iežaset mediaid iežaset gilli.

ILO-konvenšuvnnas nr. 169 (ILO 169) álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain čuožžu maid álgoálbmogiid ášahusaid birra. 2. artihkkalis čuožžu earret eará ahte ráđdehusas lea ovddasvástádus fuolahit veahkkálagaid daiguin álbmogiiguin maidda dat gusket, koordinerejuvvon ja systemáhtalaš doaimmaid suodjalit dáid álbmogiid vuogiatvuodaid ja dáhkidit sin oppalašvuohhta. Dakkár doaimmaide gullet gaskaoamit ollašuttit daid álbmogiid sosiála, ekonomalaš ja kultuvrralaš vuogiatvuodaid, vuhtiiválddidettiin dín sosiála ja kultuvrralaš iešvuodadovddu, sin vieruid ja árbevieruid, ja sin ášahusaid. 4. artihkkala mielde galget maiddá biddjot earenoamáš doaimmat johtui gáhttet dáid álbmogiid ášahusaid.

Artihkal 27 nr. 3 gáibida ahte ráđđehus galgá dohkkehit álgoálbmogiid vuoigatvuodaid vuodđudit iežaset oahpahasáhusaid, ja ahte galget juolluduvvot ekonomalaš resurssat dan várás.

Álbmotrievttis leat čielga geatnegasvuodát stáhta ektui heivehit sámi ášahusaid nannema ja ovdánahttima. Dat geatnegasvuodta lea earenoamáš konkrehta ja juridihkalaččat geatnegahtti go guoská oahpahasáhusaide. Sámediggerádis leat garra oaivilat dan ektui ahte lea ollu mii váilo ovdal go mis leat sámi ášahusat mat addet vuodu sihkkarastit ja ovdánahttit sámi servodaga. Geatnegasvuodta nannet ja ovdánahttit sámi ášahusaid, ovttas stáhta konsultašuvdna-geatnegasvuodain ja sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuodain, dagaha ahte maiddá lea dárbu ásaht bušeahhtabargovugiid mat sihkkarastet ekonomalaš rámmaid sámi servodahkii ja vejolašvuodaid ovdánahttit dárbbaslaš ášahusaid.

Álgoálbmogiin leat maiddá vuoigatvuodát iežaset kulturábái ja geavahit ja fievrridit máhtolašvuoda historjja, giela ja máhttovuogádagaid birra. Dat bohtá buoremusat ovdan álgoálbmotcealkámuša artihkkaliin 11, 12, 13 ja 31. Álgoálbmogiin lea riekti čalmmustahttit, doaimmahit, ovdánahttit ja oahppat iežaset kultuvrra ja árbevieruid birra. Dat čuovvu maiddá das ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuodta bisuhit ja gáhttet iežaset kulturmuittuid, ja ahte sis lea vejolašvuodta geavahit ja bearráigeahččat daid. Dan lassin lea álgoálbmogiin riekti beassa ođđasit hávdádit iežas álbmoga bázahusaid jus dat leat leamaš sirdojuvvon dahje ráfehuhthuvvon guhkes áiggi.

Konvenšuvnnas biologalaš šláddjivuoda birra lea návccaid huksen guovddáš fáddá, nu lea maiddá konvenšuvnna čuovvolanmearrádusain. Dat čalmmustahttojuvvo earenoamážit artihkal 8; čuovvoleamis, gos álgoálbmogiid árbevirolaš máhtolašvuoda ja bargovugiid bisuheapmi ja ovdánahttin ja biologalaš šláddjivuoda ođasteamit deattuhuvvojit.

Deatlaš loahppadokumeanta ON konferánsas birrasa ja ovdánahttima birra Rio de Janeiro 1992:s lea Agenda 21, man doaibmaplána galgá váikkuhit servodatovdáneami sosiálalaččat, ekonomalaččat ja ekologalaččat nana bissovažžan. Doaibmaplána ávžžuha buot ráđđehusaid ráhkadit nationála strategijaid nanabissovaš ovdáneapmái. Agenda 21 neavvu movt sáhtta olahit nanabissovaš dássedeattu gaskal geavaheami ja olmmošlassáneami ja máilmmi ekologalaš kapasiteahta. Kapihtal 26, čuokkis 3, “guovddáš aktevrraid nannen,” lea álgoálbmogiid rolla birra. Doppe čuožžu earret eará ahte ráđđehus berre miedihit ahte álgoálbmogiid eatnamiid ferte suddjet doaimmaid vuostá mat billistit luonddu. Álgoálbmogiid vuoigatvuodát ja geatnegasvuodát galggašedje biddjot doibmii nationála lágain. Riikkat sáhttet maiddá mearridit lágaid ja njuolggadusaid bisuhan dihte boares vieruid ja álgoálbmogiid vuoigatvuoda hálddašit eatnamiid, ideaid ja máhtolašvuoda. Mearrádus deattuha stuora oassálastima álbmogiid gaskkas ja joavkkuid vuoigatvuoda beassat váldit oasi proseassain mat váikkuhit sin dili. Das čuvvot geatnegasvuodát hukset kapasiteahta álgoálbmotservodagain vai nanabissovaš ovdáneami bargui oažžu buori oassálastima álgoálbmogiid gaskkas.

4. Sámi ášahusaid stáhtus

Sámediggi hálldaša dál ollu doarjjaortnegiid ealáhusovddideapmái, oahpahussii, gillii, kultuvrii, kultursuodjaleapmái ja kulturmuutosuodjaleapmái, dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaide jna. Doarjjaortnegat lea okta mángga váikkuhangaskaomis maiguin Sámedikki politihkka iešgudege surggiin biddjojuvvo johtui. Danne juohká Sámediggi jahkásaččat sullii 200 miljon ruvno dáid surggiide nannet ja váikkuhit oppalaš gelbbolašvuoda buorideami sámi servodagas. Ollu sámi ášahusat gullet Sámedikki doarjjaortnegiidda mat dál juogaduvvojit njuolgga doarjjan ja ohcanvuđot doarjjan. Vuolábealde válddahalloyvvojit oppalaččat eanaš dát ášahusat. Dás ii válddahalloyvvo dievaslaš stáhtus, muhto oppalaččat čilgejuvvo ášahusaid doaimmaid ja organiserema birra. Čilgehusat leat vuodđuduvvon ášahusaid ruovttusiidduide ja buktojuvvon raportaide.

4.1 Njuolgga doarjagat

Buot ášahusaide ja organisašuvnnaide mat ožžot njuolgga doarjaga Sámedikki bušehta bokte, biddjojuvvojit gáibádusat ahte dat ráhkadit ja sáddejit čuovvovačča Sámediggái; guoskevaš jagi doaibmaplána, rehketdoalu ja ovddit jagi jahkedieđáhusa, ja dasto boahhtevaš jagi bušehtadárbbu. Alimus váldi mii lea jahkečoahkkin, galgá leat dohkkehan ášahusaid ja organisašuvnnaid jahkerehketdoalu ja ovddit jagi jahkedieđáhusa.

Jos gáibádusat doaibmadoarjga hárrái eai leat ollašuttujuvvon ja reporteren ii leat sáddejuvvon Sámediggái ovdal dieđihuvvon ja mearriduvvon dáhtona, de ii sáhte doarjjaoažžu oažžut doarjaga Sámedikkis. Sámediggi sáhtá sihtat máksit ruovttoluotta doarjaga jos vuostáiváldi ii ollašuite gáibádusaid nugo eaktuduvvon.

4.2 Ohcanvuđot doarjagat

Ohcanvuđot doarjjaortnegat maid Doarjjastivra hálldaša, leat čohkkejuvvon oktasaš ortnegii ja daidda leat oktasaš njuolggadusat, geahča Sámedikki mearrádusa áššis 43/07. Ohcanvuđot doarjagiid njuolggadusat leat heivehuvvon stáhta ekonomiijanjuolggadusaide. Njuolggadusat geatnegahttet Sámedikki fuolahit ulbmillaš ja beaktilis doarjjahálldašemi. Dain gáibiduvvo maiddá dat ahte galget leat dakkár bearráigeahččan- ja duodaštanortnegat ahte ruđaid geavaheapmi dohkálaččat duodaštuvvo.

Sámediggerádis lea fápmudus earaláhkai geavahit gitta 20 proseantta bušehta várrejuvvon ruđain ovttaskas ohcanvuđot ulbmiliidda. Ruđat galget geavahuvvot rámma siste mii lea várrejuvvon Sámedikki ohcanvuđot doarjjaortnegiidda, ja Sámediggeráđdi galgá bušehttajagis dieđihit Sámedikki dievasčoahkkimii jos ruđat ležžet earaláhkai geavahuvvon, geahča áššis 43/07.

Buot ohcanvuđot doarjjaortnegiidda, earret váikkuhangaskaomiide mat leat čoahkkinjodihangotti geavahusas, gustojit Sámedikki bajimuš njuolggadusat ohcanvuđot doarjjaortnegiid vástte ja dat juolludaneavttut mat leat biddjojuvvon ovttaskas ortnega vástte bušehtas. Dasa lassin gustojit čuovvovaš gáibádusat buohkaide:

Ohcamat fertejit gullat daid vuoruhemiide maid Sámediggi lea mearridan ohcanjahká, ja Sámedikki ohcanskovvi galgá geavahuvvot. Doarjjaoažžu galgá buktit rehketdoalu ja raporta ruđaid geavaheamis. Rehketdoalu ruđaid geavaheamis galgá unnimusat registrerejuvvon revisora duodaštut jos doarjja lea badjel 100 000 ruvno. Jos doarjaga geavaheami sáhtá duodaštut eará dohkálaš vugiin, de sáhtá Sámediggi luvvet doarjjaoažžu gáibádusas ahte galgá leat revisoraduodaštus.

4.3. Šiehtadusat

4.3.1. Váldošiehtadus sámi dáiddárganisašuvnnaiguin

Sámediggi lea 2004.s dahkan váldošiehtadusa sámi dáiddárganisašuvnnaiguin mat ovddastuvvojit Sámi dáiddárráđi bokte. Ulbmilin lea ovddidit buori ja šláddjás sámi kultureallima ja lámčit diliid sámi girjjálašvuoda, musihka, dánssa, teáhtera, filmmaid, govvadáidaga ja dáiddaduoji hábmemii ja gaskkusteapmái. Dáiddáršiehtadus guoská doaibmabijuide kultursuorggis, mat čadahuvvojit daid ekonomalaš rámmaid siskkobealde maid bealit leat soahpan.

4.3.2. Duoji váldošiehtadus

Sámediggi lea 2005:s dahkan duodjealáhusa váldošiehtadusa duodjeorganisašuvnnaiguin Sámiid Duoji Riiikaserviin ja Duojariid ealáhusserviin. Šiehtadusa ulbmilin lea lámčit nannoset ealáhuslaš duoji ovddideami, nu ahte lea buoret gánnáhahttivuohta ja eanet iešbuvttaduvvon gálvvuid vuovdin. Dán lágan ovdáneapmi eaktuda ahte gelbbolašvuoda bajideapmi, buvttavddideapmi, márkanfievrrideapmi ja vuovdin čalmmustahttojuvvojit nannosit. Jahkásaččat šiehtaduvvo jahkásaš ealáhusšiehtadus duojis mas leat doaibmabijut maid ulbmilin lea ovdánhahttit ealáhusa daid politihkalaš mihttomeriid ja njuolggadusaid mielde mat áiggis áigái mearriduvvojit Sámedikkis.

4.4. Sámi giellaguovddážit

Sámi giellaguovddážiid bokte sihkkarastojuvvo vejolašvuoha oahppat ja viidáset ovddidit min sámi giellamáhtu. Sámi giellaguovddážit addet vejolašvuoda oahppat ja ovddidit sámegeiela sihke njálmmálaččat ja čálalaččat, ja danne leat deatalaččat giela oppalaš suodjaleapmái ja bisuheapmái. Sámi giellaguovddážit leat deatalaš giellaarenat, erenoamážit doppe gos sámegeiela lea heittot dilis.

Buohkanassii leat ásašuvvon ovcci sámi giellaguovddáža sámi guovllus Norgga bealde. Dat leat Isak Saba guovddáš Unjárggas, Várdobáiki sámi guovddáš Evenáššis, Deanu giellagáddi, Sámi giella- ja kulturguovddáš Leavnnjas, Álttá sámi guovddáš, Sámi giellaguovddáš Gáivuonas, Moskavuona Sámi giellaguovddáš, Aajege – saemien gieles- ja maahtoejarnge Rørosis, ja Árran julevsáme guovddáš. Giellaguovddážiid ásaheapmi leat vuolggahuvvon báikkálaččat, ja jurdda ásaheami duogábealde lea leamaš dárbu čohkket resurssaid ja ásašit giellaarenaid.

Deanu sámi giellaguovddáža ruhtada Sámediggi Norgga bealde ja Deanu gielda, ja dat leat oassi SEG:s (Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš). SEG:a eaiggáduššet Deanu gielda, Davvi-Lapplándda gielldavttastupmi ja Davvi Girji AS. Álttá sámi giellaguovddáš lea oasusearvi mii doaibmá Álttá siidda lokálain. Giellaguovddáš Divttasvuonas lea oassi Árranis mii lea vuodđudus. Giellaguovddáš Evenáššis lea oassi Várdobáikkis mii lea organiserejuvvon BA:in (lágádus mas lea ráddjejuvvon ovddasvástádus).

Eará giellaguovddážit Gáivuonas, Leavnnjas, Unjárggas, Moskavuonas ja Rørosis leat gielddalaš ja/dahje fylkkagielddalaš giellaguovddážit mat ožžot doaibmadoarjaga Sámedikkis.

Sámi giellaguovddážit fáallet bálvalusaid sihke sámi álbmogii ja gielddalaš ja almmolaš eiseválddiide. Buot giellaguovddážit ožžo 2008:s 500 000 ruvdnosaš njuolggá doarjaga Sámedikkis. Gielddat ja fylkkagielddat juolludit molsašuddi dásis ekonomalaš doarjaga giellaguovddážiidda.

4.5. Sámi kulturguovddážit

Sámediggeráđi álggahanjuolggastusas 2007 lea hábmejuvvon čuovvovaš mihttomearri sámi kultuvrii:

Kunst og kultur har alltid spilt en viktig rolle for de enkelte nasjoners, samfunns og folkegruppers oppfatning av seg selv. Sametingsrådet ser derfor kunstnerens arbeid som et sentralt bidrag i styrkingen av samisk identitet.

Kulturvrii gullet dat ávnnaskeahtes ja ávnnaslaš árvvut, norpmat, kodat ja symbolat maid olbmot váldet badjelasaset ja gaskkustit viidáseappot buolvvas bulvii. Kultureallin lea deatalaš fápmu mainna nannet sámi identitehta mii váikkuha loaktima ja eallinkvalitehta, ja ealli báikegottiid gos olbmot háliidit ássat. Kultuvra boahdá čielgasepmosit oidnosii iešguđetlágan dáiddahámiid bokte nugo girjjálašvuoda, lávdedáidaga, govvadáidaga/duoji, musihka, bivttasárbevieruid, borramuša jna. bokte. Kulturguovddážit leat oassin ollu arenain gos kultuvrra sáhtta gaskkustit ja čalmmustit buotlágan hámiiguin.

Dál leat vihtta sámi kulturguovddáža dihto sturrodagas. Dat leat Árran julevsámi guovddáš, Ája sámi guovddáš, Sijti Jarne, Várdobáiki sámi guovddáš ja Mearrasámi diehtoguovddáš mat buohkat ožžot jahkásaš njuolgga doarjaga Sámedikki bušehtas kulturviessodoibmii. Oktasaš dain kulturguovddážiin lea viiddis sámi kulturulbmil go guoská gillii, duodašteapmái, oahpahussii ja dábálaš kultuvrii. Dan lassin gávdnojit guokte guovddáža, namalassii Sámi Dáiddaguovddáš ja Lásságámmi, main lea veaháš gáržžibuš ángiruššansuorgi sámi dáidaga ektui.

Árranis leat 20 bargi juogaduvvon doaimmaide nugo musea, giellaoahpahuš, sámi mánáidgárdi, dutkan ja duodašteapmi. Árran oáččui 2008:s 1 492 000 ruvnno njuolgga doarjaga kulturviessodoibmii. Ája sámi guovddážiis leat dál čieža bargi jođiheapmái, čorgemii, DGT:ii ja prošeaktii. Ája oáččui 2008:s 1 094 000 ruvnno njuolgga doarjjan kulturviessodoibmii. Várdobáiki sámi guovddážiis leat 4,4 bistevaš virggi, main 3,4 virggi gullet Márkománák sámi mánáidgárdái mii lea oassi doaimmas. Várdobáiki oáččui 2008:s 551 000 ruvnno njuolgga doarjjan kulturviessodoibmii. Sijti Jarne Arborddis oáččui 2008:s 1 235 000 ruvnno njuolgga doarjjan kulturviessodoibmii, ja das leat golbma bistevaš virggi kulturviessodoaimma oktavuodas mat gusket kurssaide, konferánssaide, garraduodjebájiide ja girjerádjui. Dan lassin leat guovddážiis guokte 20 proseantta virggi, nubbi čorgejeaddjin ja nubbi fas viessohoaidárin. Billávuona Mearrasámi diehtoguovddáža ulbmilin lea bargat mearrasámi gielain ja kultuvrrain, juohkit dieđuid mearrasámi diliid birra, ja dasto váikkuhit eará mearrasámi birrasiid vuodđudeami maiguin movttidahttit giela ja kultuvrra suodjaleami ja ovddideami. Dán guovddážiis leat guokte bargi ja dat oáččui 2008:s 353 000 ruvnno njuolgga doarjjan kulturviessodoibmii.

Dáid ásaheamaid doaimmain leat viehka stuorra variašuvnnat. Dát boahdá das go dain lea sierralágan duogaš ásaheamis ja leat iešguđetlágan ekonomalaš rámmaeavttut. Lea dattetge maiddái nu ahte ásaheamaid leat čájehan sierralágan dáiddu ovddidit iežasaset doaimma ja bargguid. Ája ja Várdobáiki leat geavahan viehka stuorra resurssaid bargat iežas virstiin ja siskkáldas organiseremiin. Dát guoská várra erenoamážit Ája guovddážiin mii lea viehka guhká leamaš Sámedikki bušehtas. Ája sámi guovddáš lea plánen ovdaprošeavtta dainna ulbmilin ahte ásaheamaid gealboguovddáža lotnolasealáhusaid váste Gáivuona suohkanis. Prošeavtta ulbmilin lea čilget sisdoalu, organiserema ja bargiidili lotnolasealáhusaid gealboguovddáža ásaheami oktavuodas.

Mátta Norlándda fylkkabibliotehta doarjagiin lea ásaheamaid doaimmain bibliotekkaossodat Sijti Jarne lokálaide, muhto kulturguovddážiis háliidivčče ahte máttasámi gealbobibliotehkii huksejuvvošii ođđa visti dáláš fasilitehtaid oktavuhtii Arbordi guovddážiis. Evttohusas deattuhuvvo ahte Máttasámi gealbobibliotehka galgá bálvalit olles máttasámi guovllu.

Cuoŋománu 13. b. 2007 šiehtadeaigga Árran ja Bodáddjo allaskuvla guhkes áiggi oahpahuš- ja dutkanovttasbarggu mii geatnegahtta goappašiid. Konkrehta doaimmabidjun galgá ásaheamaid doaimmain dutkaninstituhtta bargat dutkamiin julevsámi guovllus, váldoáššis giella- ja kulturdutkamiin. Dutkaninstituhtta galgá ovttasráđiid Bádoddjo allaskuvllain ovddidit oahpahušprográmmaid eamiálbmogiid máhtolašvuoda- ja kulturárbevieruid ektui, davviguovloáššiid ja eallindiliide Davvi dimenšuvdnaguovllus. Fágalaš ovddasvástádus dutkaninstituhtas galgá biddjojuvvo Bádoddjo

allaskuvlii ja Árranii fas galgá biddjojuvvot geavatláš, ekonomalaš ja hálddašan ovddasvástádus doaimmas ja ásaheamis.

Kulturguovddázat leat organiserejuvvon sierra láhkai. Várdobáiki ja Ája leat organiserejuvvon BA:n ja dat láigohit lanjaid earret eará Sámediggái. Árran lea vuodđudus maid almmolaš orgánat leat ásahan. Árran julev sámi guovddázis lea dan lassin giellaossodat, ja dat láigoha lanjaid NRK:ii, Sámediggái ja Bádoddjo allaskuvlii. Mearrasámi diehtoguovddáš ja Sijti jarnge leat vuodđudusat maid báikkálaš searvvit leat ásahan.

Sámi dáiddaguovddáš lea gaskkustan-, diehtujuohkin- ja koordinerenguovddáš sámi govva-dáiddáriidda, giehtaduojárriidda ja dáiddalaš govvideaddjiide. SDG doaibmá maiddá fágalaš orgánan áššiin mat gusket sámi dáidaga čalmmusteapmái. SDG lea dán rádjai válđoáššis áŋgiruššan dovddusin dahkat iežas dáiddáriid, ja guovddáš lea dan dahkan earret eará čájáhusdoaimma bokte iežas lanjain. Sámi dáiddaguovddáza eaiggáduššá ja jodiha Sámi dáiddáriid searvi mii lea lahttosearvi. SDG oačču 2008:s 600 000 ruvno njuolga doarjjan kulturviessoulbmili.

Vuodđudus Lásságámmi hálddaša Nils Aslak Valkeapää maŋis báhcán dáiddalaš buvttadusa vuoigat-vuodaid. Ulbmilin lea ahte dát hálddašuvvo dan vuoiŋŋa mielde mii bohtá ovdan su bargguin ja almmuhemiin. Lásságámmi lea vuodđudus maid almmolaš orgánat leat ásahan. Vuodđudus diktá välljejuvvon olbmuid ássat ja bargat iežaset dáidagiin ja dutkamiin Nils Aslak Valkeapää viesus. Muhtun áigodagain lea viessu rabas maiddá gussiide. Lásságámmi oačču 2008:s 230 000 ruvno njuolga doarjjan kulturviessoulbmili.

Buot guovddázat mat dás leat namuhuvvon, ruhtadit válđoáššis doaimmaset almmolaš ruđaiguin, ja stuorra oassi doaibmaruhtadeamis addojuvvo Sámedikki bušehtas. Dáid guovddázii almmolaš goziheapmi mearkaša dan ahte Sámedikkis, mii lea sámi oktasašvuoda hálddašeadji, lea govttolaš vuoigatvuohta válđit badjelassas seammalágan stivrenovddasvástádusa dáid guovddážiin. Nu ii leat dál.

Áltta siida lea oasusearvi ja dat eaiggáduššá ja jodiha sámi mánáidgárddi ja kulturviesu. Njuolggadusaid mielde galgá Áltta Sámiid Searvi álohii eaiggáduššat 67 proseantta ossosiin. Ohcama vuodul árvvoštallá Sámedikki doarjastivra doarjaga Áltta siidii Sámedikki bušehtapoasttas 202. Sámediggi lea 2008:s juolludan siidii 280 000 ruvno kulturviesu doibmii. Mánáidgárdi ja kulturviessu leat oktasaš lanjain ja juogadit areálaid. Áltta siiddas leat 12 bargi. Logis dán barget mánáidgárddis ja guokte virggi leat čadnojuvvon maiddá kulturviessooassái. Kulturviessu láigoda lanjaid iešguđetge ulbmiliidda guhkes ja oanehis áigái. Áltta sámi giellaguovddáš, Áltta samesearvi ja mánáidgárdi láigohit lanjaid guhkit áiggi badjel. Áltta siiddas lea eaiggátstivra mas leat vihtta lahtu, maid válđočaahkkin lea lagabuidda mearridan. Válđočaahkkin addá fápmudusaid eaiggátstivrii. Válđočaahkkin dat vällje stivrajodiheadji, nubbinjodiheadji ja guokte stivralahtu.

Sáčča Sámi viessu, Oslo sámi viessu ja Bihtánsámi viessu/vuodđudus Duoda Rafne leat dakkár doaimmat mat vuosttažettiin doibmet servviid deaivvadansadjin, ja láigohit dasto lanjaid báikkálaš doaimmaide nugo kurssaide, vuovdimii ja unnit čájáhusaide. Sáčča sámi viessu lea organiserejuvvon oasusearvin, Oslo sámi viessu lahttosearvin ja Bihtánsámi viessu vuodđudussan. Lea vátis kategoriseret dáid deaivvadansajiid kulturguovddážiin maid ulbmilin livččii viiddes iežasdoarbmat. Deaivvadansajit doibmet dattetge guovllu sámi kultur- ja giellabarggu deatalaš vuodđostruktuvran.

Sáčča sámi viessu lea báikáduvvon boares guossevissui Njukčavuopmái Ránáidsullo suohkanis. Sámi viesu váldoulbmilin lea eanaš gozihit sámi kultuvrra ja árbevieruid. Doibmii leat maiddá earret eará gullan kursa- ja konferánsadoaibma, čájáhusat, kultuvrralaš doaimmat, musea doaibma, konsearttat ja galleriija, jahkasaš sámi girkobasit ja láigoheapmi sierralágan servviide. Sáčča sámi viesus ii leat dál oktage bargi. Maŋimuš golmma njealje jagis leat dattetge leamaš unnán kulturdoaimmat viesus go stuorra oassi resursain lea mannan divodemiide ja bajásdoallamii.

Oslo sámi viesu jođihit golbma searvvi. Dat leat čadahan doaimmaid nugo kurssaid, čoahkkimiid, lávvardatkafea, girjevuovdima ja čalmmustan Sámeálbmot beaivvi. Viessu láigoha lanjaid E-skuvlii ja Sámediggái jna.

Bihtánsámi viesu/vuodđudusa Duoda Rafne ulbmilin lea ovddidit bihtánsámi giela, kultuvrra guovllus. Dat boares leasmánigárdin “Heimen” Dokkmos Báiddáris viháhuvvui kulturguovddázin 2003:s. Dán guovddáža áigumuššan lea suodjalit, hálldašit ja nannet bihtánsámi giela, kultuvrra ja identitehta guovllus.

Sámedikki bušehtas addojuvvo doarjja maiddá doaimmaide nugo Gamtofta ja Vilgesvárri. Gamtofta lea vásihan- ja guossebáiki mii jođihuvvo ovttaoibmofitnodahkan, ja Vilgesvárri fas lea guossebáiki iešguđetlágan sámi huksehusaiguin ja dávviriiguin. Vilgesvári eaiggáduššet Sandmark giliovddidan-searvi mii lea oasusearvi. Dát guossebáikkít doibmet dakkár báikin gos báikkálaččat gaskkustuvvo sámi kultuvra ja historjá, muhto daid lea váttis gohčodit kulturguovddázin dahje báikkálaš sámi deaivvadanbáikin.

4.6. Museat

Sámi museat leat deatalaš ášahusat sámi kulturárbbi hálldašeamis, ja leat dasto dakkár arenat gos sámi kulturárbi ja árbevirolaš máhtolašvuolta gaskkustuvvo boahttevaš buolvvaide. Sámi museat gozihit ja gaskkustit sámi kultuvrralaš máhtolašvuodaid mat čatnasit dávviriidda, govvaávdnasiidda, historjái ja oskkoldathistorjái, kulturmuittuide, resursaávkástallamii ja kultureatnadahkii sámi geavahan- ja ássanguovlluin. Dán surggiin leat maiddá máhtolašvuoda ovddideaddjit, ja dasto suorggit nugo sámi ovdahistorjá ja spirituealla ja ávnnaslaš kultuvra. Dát ovddasta sámi kultuvrra ja servodaga sihke oktilašvuoda ja ođasmahttima, mii lea áigequovdil dál ja mii váikkuha ja addá inspirašuvnnaid boahttevaš sohkabuolvvaide.

Sámediggeráđi bajimuš mihttomearrin sámi muesaid ektui lea sihkkarastit nannejuvvon, oktiortnejuvvon ja ollislaš sámi museadoaimma sámiid iežaset eavttuid vuodul álbmogin ja eamiálbmogin. Okta váikkuhangaskaomiin maiguin juksat dán ulbmila lea riikaviidosaš museaodastus maid sámi museat leat álggaheamen. Ođastus mearkkaša ahte sámi museat konsoliderejuvvojit stuorát museasiidan main lea oktasaš doaimma, seammás go báikkálaš musealaš doaimma bisuhuvvo ja ovddiduvvo. Ođastusa oktavuodas leat guovddáš eiseválddit lohpadallan ekonomalaš ahtanuššama museaide. Guovddáš eiseválddit fertejit fuolahit ahte sámi museat maid váldojuvvojit mielde dán ekonomalaš ahtanuššamii vai bargu museaodastusain sáhtta lohpuhuvvot. Sámediggi lea mañimus jagiin váldán badjelasaš ovddeš stáhtalaš doaimmaid ja ekonomalaš doarjjaortnegiid sámi ášahusaid várás, nugo sámi muesaid. Dát lea dahkkojuvvon almmá ahte leat addojuvvon ekonomalaš resurssat ja almmá ahte Sámediggi livččii ožžon duohta váikkuhanfámu daid oktasaš ekonomalaš rámmaide mat leat sámi servodat-ovddideami várás, ja ii maid eisege leat ožžon ekonomalaš rámmaid sámi museaovddideapmái.

Dat sámi museat maid Sámediggi hálldaša leat Snoasa rájes máddin gitta Girkonjargii davveoarjin. Dat leat Saemien Sijte, Árran julevsámi musea, Gállogiedde sámi olgomusea, Várjjat sámi musea, Savio musea, Nuortasámi musea, RiddoDuottarMuseat (RDM) (konsoliderejuvvon museasiidan masa gullet Sámiid Vuorká-Dávvirat, Guovdageainnu Gilišillju, Jáhkovuona mearrasámimusea ja Porsáŋggu musea).

Ulbmilin lea ahte Várjjat sámi musea, Savio musea, Nuortasámi musea ja Deanu musea galget konsoliderejuvvo Deanu ja Várjjat museasiidan 01.01.09 rájes. Daid organisašuvdnahápmiin galgá leat vuodđudus ja vihtta lahtu stivrras. Sámediggi galgá nammadit guoktása dain, mas nubbi lea jođiheaddji. Eaiggádat nammadit guoktása ja bargit ovttalahtu.

Siidda ulbmilin lea váikkuhit dan ahte sámi identitehta, giella ja kulturárbevierut duođastuvvojit, oainnusin dahkkojuvvojit ja ovddiduvvojit. Dát dahkkojuvvo duođasteami, suodjaleami, čohkkema,

gaskkusteami ja dutkama bokte maidda vuolggasadjin lea sámi kultuvra ja historjá, bargojuvvo dan ala ahte čoahkádus olahivččii ollu olbmuid, ja dasto fálojuvvo museafágalaš veahkki eará museaide ja áigeguovdilis ášahusaide.

Siidda museaid otnáš dilli lea ahte Várjjat Sámi musea eaiggáduššá ja jodiha Unjárgga giella. Museas leat njeallje fasta bargi (3,5 jahkedoaimma), ja viessohoaidár ja čorgejeddji mat gullet eará gielddalaš doaimma vuollái. Dan lassin lávejit museas leat mánggas prošeaktavirggis ja geasseofelaččat.

Sámediggi lea 2008:s juolludan 1 505 000 ruvno njuolgga doarjjan museadoibmii. Sámedikki lassin leat maiddá Finnmarkku fylkkagiella ja Unjárgga giella juolludan doarjaga. Unjárgga giella láve addit viehka stuorra doarjaga doaimmaruhtadeapmin.

Deanu musea eaiggáduššá ja jodiha Deanu giella. Musea galgá fuolahit Deanuleagi kultuvrra, ja erenoamážit johkasámi kultuvrra ja dan erenoamáš luossabivddu čazádagas. Musea galgá seammás gozihit suoma ja norgga kulturárbbi gielddas. Museas lea okta fasta bargi. Deanu musea deataleamos bargun lea čohkket, registreret ja gaskkustit kulturhistorjjálaš árvvuid boarraset áiggi rájes gitta ođđa áiggi rádjai ja dasto ovttasbargat servviiguin. Dieinna lágiin galgá musea searvat báikkálaš servodat-ovddideapmái, láhčit ja čadahit gaskkustanplána skuvlaluohkáide, ja váikkuhit čájáhusaid ovddideami. 2008:s juolludii Sámediggi 290 000 ruvno njuolgga doarjjan museai. Sámedikki lassin juolludit maid Finnmarkku fylkkagiella ja Deanu giella doarjaga.

Savio musea lea organiserejuvvon sierra ovtadahkan Máttá-Várjjaga gielddas. Musea ulbmilin lea doaimmat nationála musean John A. Savio dáidaga ja eallima ektui. Museas lea okta fasta bargi ja dat oáččui 2008:s 237.000 ruvno njuolgga doarjaga Sámedikkis museadoibmii. Dan lassin addá Máttá-Várjjat giella doarjaga.

Nuortasámi musea lea 2004 rájes leamaš organiserejuvvon prošeaktan Máttá-Várjjat gieldda vuolde ja mas lea sierra gaskaboddasaš stivra, maid Sámediggi ja Máttá-Várjjat giella leat nammadan. Go museavisti lea gárvvistuvvon de organiserejuvvo Nuortasámi musea bistevažžan Deanu ja Várjjaga museasiidda bokte. Nuortasámi musea galgá bargat olles nuortasámi guovllu ektui. Museas lea okta bargi. 2008:s juolludii Sámediggi 1 400 000 ruvno njuolgga doarjjan museadoibmii ja sámi 1000-jagibáikki huksemii. Dan lassin juolluda Máttá-Várjjat giella doarjaga. Giella lea addán maiddá kanturlanjaid, das lea rehketoalloovddasvástádus ja veahkeha eará bálvalusaiguin museaproševtta.

RiddoDuottarMusea vuodđuduvvui 2006:s. Siidda ulbmilin lea aktiivvalaččat váikkuhit dan ahte sámi identitehta, giella ja kulturárbevierut suodjaluvvojit, oainnusin dahkkojuvvojit ja ovddiduvvojit. Musea lea organiserejuvvon vihttan fága ovtadahkan; kulturhistorjjá fágaovttadat, suodjalan fágaovttadat ja dáidda fágaovttadat. Mañimužžan namuhuvvon gohčoduvvo maiddá Sámi dáiddamusean. Dain lea čoahkádus mas leat sullii 800 dáiddadahkosa. Sámediggi eaiggáduššá dáidaga ja dat lea ostojuvvon sisaoastinortnega bokte. Museaplánas lea okta plánejuvvon strategijain dat ahte čilget dáiddačoahkádusa eaiggát- ja geavahanrievtti.

RiddoDuottarMusea lea organiserejuvvon vuodđudussan ja das lea jodihanovddasvástádus. Vuodđudusa stivrras leat vihtta lahtu main Sámediggi nammada guoktása, mas mielde jodiheadđji, ovddit eaiggádat nammadit guoktása, ja bargit nammadit ovttalahtu. Vuodđudusas ii leat oamastanriekti daid ossodagaid vuodđoopmodahkii, visttiide, dávviriidda, dáidagii ja arkivaliaide maid jodihit. Sámiid Vuorká-Dávviriid várás lea ášahuvvon sierra eaiggátvuodđudus mii hálddaša čoahkádusa eaiggátrievtti Kárášjogas, ja gielddat fas eaiggáduššet daid eará ossodagaid. Museasiiddas leat 11 bargi juogaduvvon báikkiide Guovdageaidnu, Jáhkovuotna, Porsángu ja Kárášjohka. RiddoDuottarMusea oáččui 2008:s 6 452 000 ruvno njuolgga doarjjan Sámedikki bušehtas museadoibmii.

Gállogiedde musea lea vuodđudus. 2008:s oáččui musea njuolgga doarjaga 83 000 ruvno Sámedikkis museadoibmii. Lassin iežas dietnasii oážžu musea doarjaga Norlándda fylkkasuohkanis musea

doibmii. Evenášši giella addá 10 proseantta kulturkonsuleantta virgái, máksá kanturgoluid. Evenášši giella lea stivrra čállingoddi ja das lea ovddasvástádus beaivválaš doaimmas.

Gállogiedde musea lea olgomusea gos lea 200 jagi boaris márkosámi doallošillju. Gállogiedde gaskkusta máhtolašvuoda márkosámi kultuvrra, historjjá ja árbevieruid birra. Gállogiedde lea maiddái márkosámi festivála Márkomeanut arenan. Museas eai leat bissovaš bargit, muhto virgáda jahkásaččat sullii njeallje ofelačča geasi áigge. Várdobáikki, Gállogiette, Vilgesvári ja Kvandahl-prošeavtta álgaheaddjiid gaskka lea vuolláičállojuvvo áigumušsiehtadus ahte oažžut čeahkes museahálddahuša Várdobáikki sámi guovddáža vuollásažžan.

Árran julevsámi guovddáži lea stivra mas leat vihtta olbmo. Sámediggi nammada ovttá olbmo stivríi (jodiheaddji). Dutkan- ja museadoaimma ossodaga váldoulbmilin lea doaimmat máhttojuovddážiin julevsámi guovllus. Ulbmilin lea duođaštit ja oainnusin dahkat sámi historjjá, sámi vuoigatvuodaid, ođđa áiggi ja eallineavttuid, hábmedáidaga ja vuoigatlaš kultuvrra váldoáššis julevsámi guovllu deattuhemiin.

Museas leat njeallje jahkedoaimma ja 2008:s oaččui Árran 2 893 000 ruvno njuolggá doarjjan museadoibmii. Makkárgé eará ásašusat eai atte doaimmadoarjaga museabargui. Sámi museadoaimma oassečielggadusa Romssa ja Davvi Norlándda ektui mearrádusa mielde biddjojuvvo Árranii museaovddasvástádus bihtán- ja julevsámi guovllus. Museavttasbargu Bihtánsámi viesuin Báiddáris lea ásašuvvomin.

Saemien Sijtes lea stivra mas leat vihtta lahtu. Sámediggi nammada guokte lahtu, nubbi dain lea jodiheaddji. Kultur- ja museasearvi “Saemien Sijte” nammada guokte lahtu, ja bargit ovttá lahtu. Saemien Sijte ulbmilin lea suodjalit ja ovdánahttit máttasámi identitehta, giella ja kultuvrra, earret eará dan bokte ahte čadáhut musea doaimma kulturhistorjjálaš ávdnasiid čohkkema, duođašteami, suodjaleami, gaskkusteami ja dutkama bokte, juohkin dihte máhtolašvuoda máttasámi eallima ja historjjá birra ja kultuvrralaš ja historjjálaš beroštumi boktima bokte. Dasto galgá dat jodiht kulturadoaimmaid mat čujuhit boahhteáigái ja mat nannejit máttasámi identitehta ja oktasašvuodaáddjumi, ovttasbargat fierpmádagas ja dan olggobealde eará sámi museaguovlluiguin, organisašuvnnaiguin ja kulturguovddážiiguin, eará museaiguin, ja oahpahus- ja dutkan ásašusaiguin.

Saemien Sijtes leat čieža bargi ja 2008:s dat oaččui 2 223 000 ruvno njuolggá doarjjan museadoibmii. Dan lassin oažžu Saemien Sijte doaimmadoarjaga Davvi-Trøndelága fylkkasuohkanis, doarjja lea ohanvuđot. Viessoláigodienas ja girjevuovdin buktet maid ruđaid doibmii. Saemien Sijte láigoha lokálaid Sámediggái ja Boazodoallohálddahušsii.

4.7. Teáhter ja Filbmaguovddáš

Sámi teáhter ja lávdedáidda leat ásašuvvomin sámi kultuvrra ja muitalanárbevieru vuodđooassin. Lávdedáidda lea viiddis fágasuorgi ja dasa gullet dánson, dráma, lávlun ja eará dáiddalaš ovdanbuktinhámit. Sámi teáhterat addet sámi gillii ja kultuvrrii ođđa arena gos doaimmat, ja dat leat mielde juohkimin máhtolašvuoda sámi giella ja kultuvrra birra ja boktimin dasa beroštumi.

4.7.1. Beaivváš Sámi Teáhter OS

Teáhter vuodđuduvvui friija joavkun 1981:s Guovdageidnui. 1991:s bođii teáhter fásta postii Norgga stáhtabušehtas. Jagi 2002 rájes bođii teáhter Sámedikki bušehttahálddahušsami vuollásažžan.

Teáhter lea dál organiserejuvvo oasussearvin man eaiggádit stáhta (40%), Guovdageainnu suohkan (40%), Norgga Sámiid Riikkasearvi (NSR) (10%) ja Sámiid Eatnansarvi (SE) (10%). Stivrras leat

čieža lahtu main leat persovnnalaš várrelahtut. Bargit leat 11 (njeallje neavttára, guokte tekniikkára ja viidas barget hálldahusas). Stivrra nammada stáhta Sámedikki bokte (vihtta lahtu), Guovdageainnu suohkan (ovtta lahtu), NSR/SE (ovtta várrelahtu), ja searvvi bargit nammadit ovttalahtu. 2008:s sirdojuvvo teáhtera stáhta eaiggátoassi Sámediggái nuvttá. Bušeahhtajagis 2008 juolludii Sámediggi Beaivváš Sámi Teáhterii 14 615 000 ruvnno njuolga doarjjan.

Ulbmilin lea jođihit ja ovdánahttit teáhterdoaimma sámegillii, ja gaskkustit sámi kultuvrra teáhterbarggu ja sullasaš doaimma bokte. Teáhter galgá vuosttažettiin bargat sámi guovlluin Norggas. Teáhter galgá maiddái muhtumin sáhttit fállat čájálmasaid eará báikkiin riikkas ja sámi guovlluin Davviriikkain, ja muđui olgoriikkas jos lea vejolaš gávdnat dasa ruhtadeami.

Teáhter láigoha čájálmaslanjaid, kantuvrraid ja eará lanjaid Guovdageainnu gieldda kulturviesus. Teáhtera lanjat eai leat mainnaga lágiin dohkálaččat otnáš stándárdda ja dárbbuid mielde. Geográfalaš sajadaga geažil dárbbasa teáhter ollu guosseviesuid, ja das leat dál guokte iežas dálu, mat doibmet dohkálaččat.

Stivra bargá iežas teáhterviesu ásaheamiin Guovdageidnui, ja buot teáhterdoaimma lea jurddašuvvon biddjojuvvot ovttalahtu robu vuollái. Lea ásaheamiin teáhterviessolávddegoddi, mas leat teáhterhoavda ja stivrajođiheaddji, ja čielggadandoaimma ruhtada Sámediggi.

Sámediggeráđdi doarju jurdagiid ođđa teáhterviesu birra ja doarju teáhtera sávaldaga oažžut dán ollašuttuvvot govttolaš áiggis. Beaivváš Sámi Teáhtera ođđa teáhtervisti lea guorahallojuvvon eanet detáljadásis kapihttalas 5.6.

4.7.2. Áarjelsaemien teatere /máttasámi teáhter

Teáhter ásaheamiin formalalaččat 1985:s ja dan stáhtus lea jagi 2000 rájes leamaš prošeaktateáhter. Máttasámi teáhter lea searvi ja dat oažžugodii bissovaš doarjaga Sámedikki bušeahhtas 2005:s ja dát doaimmadoarjja gokčá smávva hálldahusa ja veaháš doaimmaid. 2008:s oáččui máttasámi teáhter 1 268 000 ruvnno njuolga doarjaga Sámedikkis.

Máttasámi teáhteris leat dál guokte ossodaga, Norga ja Ruotta, ja goappašiid ossodagain lea sierra stivra muhto oktasaš jahkečoahkkin. Goappašat riikkat válljeba válgalávddegotti ja jahkečoahkkin vállje stivrra ja stivralahtu čohkkájit guokte jagi hávállassii. Norggas lea stivrajođiheaddji, ja guokte stivralahtu ja guokte várrelahtu. Go dán guovtti ossodaga ekonomijja lea nu guovttelágan, ja go lea váttis geavahusas doallat guokte ossodaga, de áigu teáhter jagi 2008 čavčča rájes juohkit ossodagaid. Dienna lágiin šaddet guokte sorjankeahces teáhtera Norggas ja Ruotas mat sáhttet ovttasbargat dalle go lea vuogas nu dahkat. Dán geažil šaddá maid vejolaš ohat davviriikkalaš doarjaga ovttasbargui, maid dál ii leat vejolaš dahkat.

Teáhteris lea teáhterhoavda 50 proseantta virggis, neavttár 50 proseantta virggis, ja dasto lea 30 % virgi tekniikka/IT váste. Dasa lassin leat mánga prošeaktabargi. Sámedikki ruđaid lassin oažžu teáhter ruđaid Norgga kulturrádis ja Norlándda fylkkasuohkanis, ja dienas bohtá maid turnevuovdimis.

4.7.3 Riikkaid gaskasaš sámi filbmaguovddáš

Guovddáš ásaheamiin 2007:s Oasusearvin ja Guovdageainnu suohkan lea oktoeaiggát. Guovddáza ulbmilin lea ovdánahttit sámi filmmaid ovddideami ja buvttadeami searvvi áiggis áigái gustojeaddji njuolggadusaid mielde. Guovddáš lea álggahandásis ja loahpalaš eiaiggátdilli ii leat vuosttažettiin čielgejuvvon. Sámediggi ja Finnmárkku fylkkagiella leat beliid ovttasbargošiehtadus dorjon politihkalaččat filbmaguovddáza ásaheami.

4.8 Festiválat

Festiválat ovddastit deatalaš oasi ivdnás sámi ja álgoálbmot kultuvrras mii dál lea. Festiválaid bokte mat čalmmustuvvojit dás vuolábealde šaddá árbevirolaš ja ođđaáigásaš kultuvra čájehuvvot musihka, lávluma, teáhtera, girjjálašvuođa, duoji jna. bokte. Festiválat leat deatalaš kulturdoalut, ja leat jahkásaš dáhpáhusat mat geasuhit olbmuid, artisttaid ja kulturbargiid Sámis ja eará álgoálbmotservodagain.

4.8.1. Riddu Riđđu

Festivála Gáivuonas álggahuvvui 1991:s. Festivála lea deatalaš lávdi sámi artisttaide ja lávde-dáiddáriidda, ja lea seammás váldolávdii máilmmi davviguovlluid álgoálbmot- ja minoritehtamusihka várás. Festiválain háliida Riddu Riđđu oainnusin dahkat, hástalit ja ovddidit sámi kultuvrra ja identitehta.

Riddu Riđđu oažžu dađistaga eanet jearaldagaid addit dieđuid álgoálbmogiid birra ja sihke sámi ja eará álgoálbmotkultuvrraid gaskkusteami birra. Seammás leat festiválas juohke jagi stuorra hástalusat mat čatnasit dakkár rusttega huksemii, man bokte gozihit publikuma dárbbuid nugo sanitehtararusttegiid, riššuid, boradeami ja sullasaččaid

Festivála geavaha stuorra olgoguovllu festivála doallamii. Dan lassin geavahuvvo Olmmáivákki skuvla kurssaide ja idjademiide. Olmmáivákki bibliotekha geavahuvvo galleriijan ja Ája sámi guovddázis leat filbma- ja teáhtersála, semináralokála, artistakafea, hivssegat ja riššut.

Riddu Riđđus lea čállingoddi Ája sámi guovddázis. Čállingottis bargá buvttadeaddji/beaivválašjodiheaddji. Festivála čađaheami oktavuodas láve čállingottis bargat okta festiválabargi. Dan lassin lea festiválas oktavuohaolmmoš ja prográmmaovddideaddji festivála sibirjalaš ja ruoššalaš oasi vástte. Riddu Riđđu searvvis lea ovddasvástádus lágideat festivála. Stábas lea 80 olbmo geat barget surggiin sihkarvuotta, rusttegat, prográmmajoavkkut, guossoheaddji ja diehtujuohkin/duodašteapmi. Dan lassin barget sullii 300 olbmo eaktodáhtolaččat festivála čađaheami oktavuodas.

Riddu Riđđu lea beaivválaččat juogaduvvon nu ahte lea Riddu Riđđu festivála, mii lágida dan jahkásaš festivála, ja dasto lea Riddu Riđđu guovddáš davvi álbmogiid vástte, mii birra jagi gaskkusta álgoálbmogiid kultuvrra. Namuhuvvon guovddáš áshuvvui ođđajagimánus 2008. Sihke festivála ja davvi álgoálbmotguovddáš gullet Riddu Riđđu searvvi ja lea dan njuolggadusaid vuollásažžan.

Riddu Riđđu searvvi stivrras leat čieža stivrilahtu ja njeallje várrelahtu. Jahkečoahkkin vállje stivrra. Sámedikki lassin juolludit maid Romssa fylkkasuohkan ja Gáivuona suohkan jahkásaččat doarjaga festiválii. 2008:s juolludii Sámediggi 688 000 ruvdnosaš njuolggadusaid doarjaga. Ollu jagiid barggu maŋŋá lohpidii Kultur- ja girkominsttar suoidnemánus 2008 ahte Riddu Riđđu oažžu guovddášfestivála stáhtusa stáhtabušehtas jagi 2009 rájes.

4.8.2. Márkomeannu

Dát lea kultur- ja musihkkafestivála mii lágideuvvo Gállogieddi museas suoidnemánu loahpas juohke jagi. Márkomeannu searvvi njuolggadusain čuožžu ahte Márkomeannu lea sámi festivála čielga sámi profiillain. Festivála galgá leat buot ahkásaš olbmuid identitehtahábmejeaddji, muhto das dattetge ferte leat erenoamáš nuoraidprofiila. Festivála galgá ovdánahttit márkosámi kultuvrra, muhto maiddái leat dakkár kulturoasálaš mas olles Sápmi sáhtta oažžut ávki ja searvat dasa.

Márkomeannu álggahuvvui 1999:s ja lea dađistaga ovdánan stuorra festiválan olles Sámi várás. Festivála láve bistit vihtta beaivvi gos leat earret eará konsearttat, čájáhusat, seminárat, workshops mánáide ja ollesolbmuide, márkosámi gilvohallamat, stoahkamat ja márkanat. Konseartalávdin háliida Márkomeannu ovtastumi mas leat profesonealla musihkkárat ja nuorat, ja unnit profilerejuvvon artisttat. 2007:s válđojuvvui áibbas odđa konseartalávdni geavahussii.

Jagi 2007 rájes lea festiválasearvi Márkomeannu Searvi lágidan festivála doaluid. Ovdal daid lei Stuornjárdga Sámenuorak nammasaš nuoraidsearvi lágideaddjin. Márkomeannu searvvis lea sierra stivra ja válđočoahkkimis lea bajimus válđi. Stivrras leat čieža lahtu. Buot stivralahtuid vállje válđočoahkkin jahkái ain hávállassii.

2008:s juolludii Sámediggi 215 000 ruvdnosaš njuolggá doarjaga. Maiddái Romssa fylkkasuohkan, Norlánda fylkkasuohkan, Skániid suohkan, Evenášši suohkan, Davvi-Norgga kulturráđđi ja Norgga kulturráđi leat juolludan ruđaid.

4.8.3. Kárášjoga beassášfestivála

Kárášjoga festivála lea vuodđudus mii ásahuvvui golggotmánus 2002. Ealáhuseallin, gielda ja eaktodáhtolaš organisašuvnnat ja searvvit dat ásahedje vuodđudusa. Jagi 2008 odđajagimánus virgáduvvui beaivválaš jodiheaddji. Kárášjoga festiválat galgá vuosttažettiin plánet, ovddidit ja lágidit beassášfestivála Kárášjogas, muhto galgá maiddái plánet ja ovddidit eanet festiválaid jagis, ja dasto eará doaluid nugo meassuid, márkaniid ja konsearttaid.

Kárášjoga beassášfestivála vuodđuduvvá vuosttažettiin dakkár árbevirolaš doaimmaide mat lávejit leat Kárášjoga beassášávudeami oktavuodas: nugo konsearttat, Karasjokrennet, Stadioncross, heargevuodjin ja iešguđelágan gilisearvedoalut.

Vuodđudusas lea stivra mas leat vihtta lahtu ja okta várrelahtu, ealáhusain leat guokte lahtu, servviin guokte lahtui ja gielddas okta lahttu.

2008:s juolludii Sámediggi 215 000 ruvdnosaš njuolggá doarjaga. Dan lassin lea festivála ožžon 200 000 ruvnno maid lea ohcan doaimmaid lássáneami geažil. Sámiráđđi, Kárášjoga gielda ja Finnmárkku fylkkagielda leat maiddái juolludan doarjaga.

4.8.4. Guovdageainnu musihkkafestivála

Festivála álggahuvvui 1972:s. 1998:s šattai festivála vuodđudussan maid Guovdageainnu Sámiid Searvi, Guovdageainnu suohkan ja Beaivváš Sámi Teáhter eaggáduššet. Stivrras leat guđesge guokte ovddasteaddji. Festivála lágiduvvo juohke beassášiid Guovdageainnus. Festivála ulbmilin lea čalmmusdahttit ja ovddidit juoigama ja odđaset sámi musihka. Festivála doallá maiddái Sámi Grand prix.

2008:s lei Sámedikki njuolggá doarjja 688 000 ruvnno. Finnmárkku fylkkagielda ja Guovdageainnu suohkan leat maiddái juolludan ruđaid.

4.8.5. Sámi filbmafestivála

Festivála lea riikkaidgaskasaš sámi filbmafestivála, ja dat lágiduvvo juohke jagi ja geasuha filma-berošteaddjiid geahččin. Festivála lea maiddái sámi filmadahkkiid ja buvttadeaddjiid dáiddalaš deaivvadansadji. Sámi filbmafestivála lea organiserejuvvon vuodđudussan maid eaggáduššet Sámi

filbmasearvi ja Guovdageainnu suohkan, ja dat lea máŋga jagi ožžon doarjaga Sámedikki ohcanvuđot doarjjaortnegiin. 2008:s lea festiválie juolluduvvon 300 000 ruvno doibmii ja festivála čađaheapmái.

4.8.6. Beaveálgu

Festivála dollojuvvo jahkásaččat Ráhkás maid searvi Nissonolbmojoavku lágida Sámi álbmotbeaivvi oktavuodas guovvamánu 6. b. Festivála lea álggaheami rájes ovdánan Ofuohta sámi kulturfestiválan ja doppe lávejit leat kulturoasit ja aktivitehtat buot ahkejoavkkuid várás. Váldooassin doaimmain lávejit leat mánáid várás mánáidgárde- ja skuvlaagis. Sámediggi lea juolludan festiválie máŋga jagi doarjaga Sámedikki ohcanvuđot doarjjaortnegiid bokte. 2008:s lea festivála ožžon 139 000 ruvno doarjaga Sámedikki ohcanvuđot doarjjaortnegiin.

4.9. NRK Sámi Radio

Sámi mediaid bargun lea juohkit dieđuid sámi álbmogii ja gaskkustit máhtolašvuoda, fáhta ja oainnuid servodaga olles viidodagas. Mediat galget krihtihkalaččat bearráigeahččat eiseválddiid sihkkarastin dihte geahččama ja rabasvuoda ja vuostá bargan dihte válddi boastut geavaheami. Dát doaimmat leat deatalaččat ja mearrideaddjit sámi iešmearrideami ja demokratiija ovddideamis.

NRK Sámi Radio sáddagat lea dál áidna dábálaš áibmomedialáldat sámi álbmoga várás Norggas. Dienna lágiin lea NRK Sámi Radio sámi áibmopedia. NRK ulbmilin lea fállat dábálaš áibmopedia olles Norgga álbmogii radios, TV:s, internehtas ja eará ođđa medialáldagain. NRK galgá sihkkarastit viiddis prográmma- ja bálvalusfálaldaga mii nanne sámi giela, kultuvrra ja identitehta. NRK njuolggadusain, mat leat vuodđuduvvon NRK nátionála ja guovllulaš prográmmadoibmii, lea nannejuvvon ahte NRK váimmusdoaimmastis galgá earenoamážit deattuhit iežas rolla norgalaš ja sámi dáidaga ja kultuvrra ovddideaddjin ja gaskkusteadjin. Doppe čuožžu maiddái ahte NRK riikaviidosaš prográmmafálaldagas sihke radios ja TV:s galget leat unnimusat beaivválaš sáddagat sámi álbmoga vástes ja jeavddalaš prográmmat mánáide ja nuoraide sámegillii.²

Sáhtta dadjat ahte NRK Sámi Radio máŋga láhkai lea fápmoguovddáš sámi mediastruktuvrras. 50 jagi historjjá áiggis, lea radio ii dušše nannen iežas saji sámiid gaskkas, muhto lea maiddái viehka bures dovddus norgalaš álbmoga gaskkas. 1976 rájes, go radio fárrii Kárásjohkii, lea bargiidlohku dađistaga lassánan nu ahte dál leat birrasii 70 virggi.³

Sámi Radios lea sierra divišuvdna NRK:s. Sámi Radio direktivra lea njuolga biddjojuvvon váldo-direktivrra/áibmopediadirektivrra vuollásažžan ja das lea ovddasvástáduš buot sámi sáddagiin maid Sámi Radio ráhkada. Sámeradiot gávdnojit maiddái Suomas, Ruotas ja Ruoššas. Suomas lea YLE Sámi Radio Anáris YLE Radio guovllukantuvra ja Ruotas lea SR Sámi Radio sierra ovttadahkan Sveriges Radios. Sveriges Television:s lea muđui sierra sámi redakšuvdna, SvT Sápmi, Gironis. Guoládaga Sámi Radio lea sorjankehtes radiostašuvdna maid bargit, Ruošša beale sámeorganisašuvnnat ja Sámiráđđi eaiggáduššet. Ruota, Suoma ja Norgga sámiradioin leat beaivválaš oktasaš sáddagat nugo ođđasat ja eará áigequovdilis prográmmat. Mearriduvvon lea maiddái ahte galgá áhahuvvot oktasaš digitála radio-kanála. Čakčat 2001 ásahe NRK Sámi Radio ja SvT Sápmi Gironis beaivválaš sámi ođassáddagiid TV:s. Ođđajagimánu 2004 rájes lea maiddái YLE Sámi Radio searvan dán ovttasbargui.⁴

² Skogerbo, E. 2003: "Mediene og det samiske samfunnet: Stereotyper og identitetskonflikter", Bjerkli, B. ja Selle, P. 2003: *Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten*, Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo

³ www.nrk.no/sami

⁴ www.nrk.no/sami

4.10. Dearvvašvuohhta ja sosiála

Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusat Norggas leat láhkageatnegahttojuvvon bálvalusat ja stáhtas lea dain ovddasvástádus. Dearvvašvuodabálvalus lea váldoáššis juhkkjuvvon guovtti oassái ja dat leat spesialistadearvvašvuodabálvalus ja vuodđodearvvašvuodabálvalus. Guovllulaš dearvvašvuoda doaimmahagain, ja dearvvašvuoda- ja sosiálamínistaris lea dan olis go leat eaiggádat, ovddasvástádus buohcciviesuin ja spesialistabálvalusain. Gielddas lea ovddasvástádus vuodđodearvvašvuodabálvalus. Dasto lea mánáidsuodjalanbálvalus organiserejuvvon Mánáid- ja bearašossodaga vuollásažžan (Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta guovllukantuvrrat) ja gielddain.

Sámediggerádi dearvvašvuodapolitihkka vuodđuduvvá dasa ahte sámi álbmogis lea vuoigatvuohhta oažžut ovttadássásaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid nugo muđui álbmogis leat. Ovttadássásaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusat sámi álbmogii eaktudit ahte ovddasvástádus addit ovttadássásaš bálvalusaid loktejuvvo bajimuš dássái, ja ahte galgá leat máhtolašvuohhta sámi gielas ja kultuvrras ja gelbbolašvuohhta daid birra buot dásiin dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusas. Sámediggi lea bargan garrasit dearvvašvuoda- ja sosiálaáššiguin mat gusket sámi bálvalusoažžuide. Sámedikkis Norgga bealde lea bajimuš ovddasvástádus sámi dearvvašvuoda- ja sosiálapolitihkka hábmemis, ja lea dat guovdileamos eaktodeaddji norgalaš eiseválddiid ektui dássásaš fálagaid ovddideami oktavuodas sámi álbmoga várás.

Sámediggi mearridii 2005:s dieđáhusa sámi dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid birra. Dieđáhusas mii válddahallá dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi boahhteáiggi strategalaš barggu, boahhtá ovdan ahte jos galgat lihkostuvvat ovttadássásaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid ovddideamiin sámi álbmoga váste, de ferde geavahit sierralágan stivrengeaskaomiid, earret eará heivehuvvon organiserema, gelbbolašvuoda ovddideami ja ruhtadeami.

Sámi pasieanttat deaividit erenoamáš hástalusaid go deaividit norgalaš dearvvašvuoda- ja sosiála- vuogádagain. Hástalusat čatnasit dasa ahte sámi pasieanttain lea eará kultuvra ja dávjá eará giella go bálvalusfállin. Váilu máhtolašvuohhta sámi gielas ja kultuvrras ja daid birra fágaolbmuid gaskkas buot dásiin dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid siskkoibealde, ja dat dagaha dan ahte sámi pasieanttat eai oaččo dássásaš bálvalusfálaldaga.

Sámi pasieanttaid sierra rievttit leat čállojuvvon norgalaš rievttis ja riikkaidgaskasaš julggaštusain ja konvenšuvnnain. Sámi pasieanttaid vuoigatvuoda ja dárbbuid julggašteapmi heivehuvvon dearvvašvuodafálaldagaid ektui lea dagahan dan ahte ollu ášahusat leat ášahuvvon. Dát ášahusat doibmet sierra resursaovttadahkan sámi pasieanttaid dearvvašvuodafálaldaga várás ja dat váldet vuolggasaji sámi gielas ja kultuvrras. Váldooassi ášahuvvon sámi ášahusain barget psykalaš dearvvašvuodain. Sámi našuvnnalaš gealboguovddázis – psykalaš dearvvašvuodasuodjaleapmi (SANKS) lea nátionála ovddasvástádus dássásaš fálagaid ovddideamis psykalaš dearvvašvuodas sámi álbmoga várás. Guovddáš lea Dearvasvuoda doaimmahaga Dearvvašvuohhta Finnmárku vuollásaš ja dasa gullet guovlupsykiátralaš doaimmat sisaváldinguovllus Gaska-Finnmárkkus. Mánáid- ja nuoraid psykiátralaš poliklinihkka, bearašdikšunossodat ja sámi nuoraidteama addet fálagaid sámi pasieanttaide riikka dásis.

Spesialistaguovddáš Kárášjogas addá spesialistadoavtterfálaldagaid somatihkas álbmogii Finnmárkkus, ja das lea erenoamáš ovddasvástádus sámegiela álbmogis. Guovddáš lea Dearvasvuoda doaimmahaga Dearvvašvuohhta Finnmárku, Hammerfeasta buohcciviesu vuollásaš. Guovddázis ii leat makkárga formálalaš nátionála doaimma/mandáhta sámi álbmoga várás.

Kárášjoga oahpahusbuohcceruoktu (KOB) lea njuolga Sosiála- ja dearvvašvuodadirektoráhta vuollásaš mas ovttas guossoheaddjigielddain lea ovddasvástádus doaimmas, ja man ektui KOB bargá go guoská bušehttii ja raporteremii. KOB galgá aktiivvalaš oahpahus-, gelbbolašvuoda-, dutkan- ja

fágaovddidanbirrasiid bokte buohcciruovttu/gieldda ja allaskuvlla/universitehta gaska, váikkuhit boarrásiidfuolahusa diliid buorideami. KOB fokusere dán oktavuodas bálvalusaid láchima sámi álbmogii.

Mánáidsuodjalusa ja bearašsuodjalusa oktavuodas eai leat ásahuvvon sierra sámi ásahasat.

4.11. Ealáhusat

Sámedikki bušehtti gullet earret eará čuovvovaš sámi ealáhusásahasat: Duodjeinstituhtta, Unjárgga Sámiid Duodji ja Duojárriid Dállu OS.

Duodjeinstituhtta lea vuodđudus mii vuodđuduvvui 16.04.93. Dán vuodđudusa ulbmilin lea ovddidit duoji giehtaduodjin ja ealáhussan ja dan bokte váikkuhit dan ahte ealáhusat ja odđa bargosajit ovddiduvvojit sámi giehtaduodjeárbevieruid vuodul. Vuodđudus galgá dán oktavuodas leat mielde ovddideamen fágagelbbolašvuoda duojis ja leat das veahkin, fállat veahki buvttavuođideapmái ja buvttabagadeapmái, álggahit geahččalan- ja ovddidandoaibmabijuid ja searvat daidda. Vuodđudus galgá bidjat stuorra deattu dasa ahte dán ovddidanbarggu lea vejolaš čadáhít lávga ja aktiivvalaš ovttasbargguin vuodđudeaddjiiguin, eará servviiguin, fitnodagaiguin ja ovttaskas olbmuiguin go guoská duodjedoibmii, sámi dutkan- ja oahpahusbirrasiid ja almmolaš doaibmabiddjoorgánaide.

Vuodđuduskapítála lea 604 500 ruvnno masa Sámiid duodji lea bidjan 450 000 ruvnno. Eará vuodđudeaddjit lea SIVA, Sámi Instituhtta, Sámi allaskuvla ja Sámi boazodoallo- ja joatkkaskuvla. Vuodđudusa doaibma galgá ruhtaduvvot dietnasiiguin mat bohtet ovddidanbargguin, kurssain, bagadusain, láigodietnasis ja stáhtalaš vuodđoruhtadeami bokte. Sámediggi ruhtada váldoosi Duodjeinstituhta doaimmas njuolgga doarjjan. 2008:s lei njuolgga doarjja 2 009 000 ruvnno.

Stivrras leat dál guhtta lahtu maid ráđđechoahkádus vállje. Sámedikkis ii leat makkárga váikkuhanfápmu stivrra nammadeapmái.

Unjárgga Sámiid Duoji (BA) ja Duojárriid Dálu OS ulbmilin lea láchit vuovdima, ja láchit láigolanjaid duodjeartihkkaliid buvttadeami várás. Ásahasat ii leat oktage bistevas bargi.

4.12. Máhtolašvuoda buvttadeapmi ja oahpahus (Gelbbolašvuodaguovddážat, dutkan, čielggadeamit, alit oahppu)

4.12.1. Romssa universitehta

Sierralágan máhtolašvuodaásahasat leat ásahuvvon erenoamážit maŋimus 30 jagis, sihke dárju ja sámiid beales. Go Romssa universitehta ásahuvvui 1970-logu álggus, de buorráni sámi áššiid máhtolašvuoda buvttadeapmi mealgat.⁵ Ságastallama oktavuodas go universitehta ásahuvvui deattuhuvvui ahte universitehtas leat ollu barggut maid gozihit riikkaoasi servodateallima ektui viiddis áddejumiin. Álgoálbmogiid ja minoritehtaid dárbbut – sámi álbmoga ja kvenaid – deattuhuvvojedje maiddái ságastallamiin. Ruudlávdegoddi dovddahii čielgasit ahte universitehta berrešii oazžut váldoovddas-vástádusa Norggas sámi giela ja kultuvrra dutkamis. Sihke giellafága ja historjjá fágálávdegottit ja servodatfága fágálávdegoddi, bidje ságastallamis deattu universitehta ektui dan ahte doaresfágalaš dutkama ovddideapmi ferte čadnojuvot riikkaoasi fágáárbevieruide ja dat ferte váldit vuhtii “daid erenoamáš geatnegasvuodaid” mat gusket sámi gillii, historjái ja servodateallimii. Dát ánggiruššan vuodustuvvui dainna ahte Romssa museas/Romssa universitehtamuseas (Sámi etnográfalaš fágaossodagas) gávdno juo biras ja daid dutkandoaimmaid bokte maid sosiologat, sosiálaantropologat

⁵ www.nrk.ni/sami

ja pedagogat ledje bargan 1960-logu loahpageahčen. Nugo Ruudlávdegoddi oaivvilda, de juhkkovjuvvojedje vuosttaš virggit universitehtas servodatdieđalaš ja gielalaš suorgái.⁶ Universitehtas lea dál viiddis sámi dutkan ja oahpahas surggiin nugo giella, arkeologijja, dearvvašvuohta, historjá, juridihkka, jna.

Sámi dearvvašvuođadutkamiid guovddáš lea sierra seksšuvdna Romssa universitehta servodat-medisiinnalaš instituhta vuollásažžan. Guovddážiis leat ossodatkantuvrrat Kárášjogas, Romssas ja Skániin, ja daid ruhtada ollásit Dearvvašvuođa- ja fuolahusdepartemeanta. Guovddáža stivre čieza-olbmo fágaráđđi mii gullá instituhta stivrri vuollái. Guovddáža ulbmilin lea ovdánahttit surggiidgaskasaš ja doaresfágalaš dutkan- ja ovddidanbarggu sámi álbmoga dearvvašvuođas ja eallineavttuin. Guovddáš galgá háhkat odđa máhtolašvuođa dearvvašvuođas ja eallineavttuin sámi álbmoga birra ja dan gaskkas, ja dat galgá váikkuhit sámi dutkiid rekrutterema suorgái. Guovddáža guovddášdoaimman lea čađahit álbmotiskademiid ja systematiseret dieđuid, kártet vásihusaid ja dieđuid vuodđun dutkamiid ja mearrádusaide. Dasto galgá dat addit rávvagiid gielddaide, departemeanttaide ja Sámediggái, ja galgá oahpahit eallineavttuid ja álgoálbmotdearvvašvuođa birra.

1990:s ášahuvvui Romssa universitehtii Sámi dutkamiid guovddáš. Guovddáš galgá váikkuhit dan ahte dat dutkan ja oahpahas universitehtas, mii lea mávssolaš sámi servodahkii, buorebut vuoruhuvvo ja oktiortnejuvvo. Guovddáš lea iežas strategalaš ovddidan- ja plánenbarggu bokte stuorra doarjjan ja veahkkin universitehta ášahuvvon dutkanbirrašiid nannemis sihke viidodagas ja govdodagas. Konkrehta prošeavttaid bokte vuolggaha guovddáš doaresfágalašvuođa ja ovttasbarggu sámi ja álgoálbmot guoski dutkansuorggis. Guovddážiis leat gávccii hálddahaslaš bargi ja gávccii dieđalaš bargi.

4.12.2. Sámi allaskuvla

Ášahus lea alit oahpu ja dutkama allaskuvla. Allaskuvlla ásaheapmái ledje guokte váldoákka. Vuosttaš aggan lei háhkat dakkár allaskuvlla mas lea sámi biras go guoská gillii, kultuvrii ja sisdollui. Ja nubbi lea dat ahte hukset sámi allaskuvlla sierralágan kurssaiguin ja prográmmaiguin alit oahpu váste. Áltta allaskuvlii ášahuvvui 1974:s sámi ossodat, gos lei oahpahas sámi gielas ja kulturmáhtus. Dát ossodat sirdojuvvui Sámi allaskuvlii go dat ášahuvvui 1989:s. Sámi allaskuvla galgá leat dieđalaš skuvla čielga servodatdoaimmaiguin ja galgá addit oahpu alla gelbbolašvuođain oahpaheaddjiide, ovdaskuvlaoahpaheaddjiide ja fágaoahpaheaddjiide, ja muđui kandidáhtaide erenoamáš gelbbolašvuođain. Buot oahput galget leat sámi servodaga dárbbuid várás otnáš ja boahpteáiggi dilálašvuođaid ektui. Allaskuvla galgá leat guovddáš davviriikkalaš sámi oahpaheaddjioahppoášahus, ja man ulbmilin lea šaddat dieđalaš allaskuvlan ja dasto sámi universitehtan. Sámi allaskuvla rekruttere sámi studeanttaid Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Allaskuvllas leat oktiibuot sullii 40 oahppofálaldaga. 15-20 oahppofálaldaga leat fágasekšuvnnain sámi giella, pedagogihkka, boazodoallu ja luondu, duodji, servodat, journalistihkka ja sámi osku ja religiovdna. Allaskuvllas lea bachelorprográmmat ja viidásetoahput, sihke ollesáiggis ja čoahkkanemiid bokte, ja lea 2008 guovvamánus ožžon akkrediderejuvvot masteroahpu sáme gielas. Buot fálaldagain lea sámi perspektiiva, ja ovttasbargu lea eará riikkaid álgoálbmotásahusaiguin.

Okta dain ovttasbargguin lea sirkumpolára fiermádat University of the Arctic. Fierpmádagas leat mielde logenear davviguovlluid allaskuvlla, universitehta ja eará dutkan- ja čielggadanásahusa. Lahtut juogadit resurssaid, fasilitehtaid ja áššedovdamuša huksen dihte dakkár oahpahasprográmmaid mat leat mávssolaččat ja leat olamuttus davviguovlluid studeanttaide. University of the Arctic bajimus ulbmil lea háhkat nana ja bissovaš sirkumpolára regiivna dainna lágiin ahte nannet davviguovlluid álbmoga ja servodaga oahpahasain ja juogaduvvon máhtolašvuođain. Fierpmádat deattuha oahpuid mat leat sirkumpolára, doaresfágalaččat ja main lea šláddjivuohta, ja geavaha fierpmádaga ovttaidahttojuvvon ja goabbat beallálaš návccaid guovllu erenoamáš hástalusaid ektui. University of the Arctic dohkkeha álgoálbmotgiid sierra rolla davveguovlooahpus, ja geahččala oččodit sin

⁶ www.nrk.ni/sami

perspektiivvaid buot fierpmádaga doaimmaide. Eará dovddus lahtut University of the Arctic leat Romssa universitehta, Barentsinstituhtta, Árran julevsáme guovdasi, Narviikka allaskuvla, Bådoddjo ja Finnmárkku allaskuvllat, Gáldu ja Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš.

Sámi instituhtta áhahuvvui 1973:s Davviriikkaid ministtarráđi vuollásaš áhahussan ja báikáduvvui Guovdegeidnui. 01.01.05 organiserejuvvui instiuhtha fágalaš doaibma Sámi allaskuvlla vuollásažžan. Maŋŋá ođđasis organiserema bođii instituhtta sadji 01.08.07 dutkanossodat mas lea sierra dutkan-direktevra ja sierra dutkanstivra Sámi allaskuvlla vuollásažžan. Allaskuvlla buot PhD-studeanttat gullet Sámi allaskuvlla dutkanossodahkii.

4.12.3. Álgoálbmogiid gelbbolašvuodaguovddáš (Gáldu)

Norgga ráđdehus lea áhahan Gáldu, guovddáš lea Guovdageainnus. Gáldu lea organiserejuvvon stáhtalaš hálddašanorgánan sierra fápmudusaiguin. Gelbbolašvuodaguovddáša ulbmilin lea buoridit máhtolašvuoda ja áddejumi álgoálbmogiid vuoigatvuodaid ja sámi vuoigatvuodaid birra. Guovddáš galgá čohkket, hukset, systematiseret, bajásdoallat, ráhkadit, láchit ja gaskkustit mávssolaš dieđuid ja duodaštusa álgoálbmogiid vuoigatvuodaid birra nátionálalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Guovddáš sáhtta maiddá čujuha makkár áigeovdilis surggiin lea dárbu dutkamii.

Guovddáša ulbmiljovkui gullet buohkat geat ohcet dieđuid álgoálbmotvuoigatvuodaid birra nátionálaččat ja riikkaidgaskasaččat, nugo skuvllat, eaktodáhtolaš organisašuvnnat, almmolaš áhahusat ja eiseválddit. Guovddáš galgá vuosttažettiin láchit ja gaskkustit dieđuid ulbmiljoavkkuide Norggas, muhto maiddá ulbmiljoavkkuide eará riikkain jos lea dasa kapasitehta. Bargo- ja searva-dahttindepartemeanta ja Sámediggi nammadit guovddáša stivrra. Stivralahtuid evttohit Romssa universitehta, Sámi allaskuvla, Olmmošvuoigatvuodaid guovddáš ja Sámiráđđi. Guovddášis leat golbma virggi, beaivválaš jodiheaddji ja guokte ráđdeaddi.

4.12.4. Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš (ICR)

Guovddáš galgá váikkuhit nana ceavzilis boazodoalu bisuheami ja viidáset ovdideami davviguovlluin ja nannet ovttasbarggu boazodolliid gaskka. Guovddáš galgá maiddá váikkuhit boazodoalu árbevirolaš máhtolašvuodaid goziheami ja ovdánahttit máhtu ja áddejumi boazodoalu hárrái.

Fága- ja gaskkustanguovddáš lea fágalaččat iehčanas áhahus, ja dat galgá viežžat dieđuid ja háhkat geahčastaga mávssolaš máhtus boazodoalu birra. Guovddáš galgá dasto gaskkustit dieđuid diliid birra mat leat deatálaččat boazodoalu eavttuide, kultuvrii ja ekologijui, maiddá dutkanbohtosiid ja árbevirolaš máhtolašvuodaid birra boazodoalus. Guovddáš sáhtta čujuhit makkár surggiin lea dárbu čadahit dutkama. Fága- ja gaskkustanguovddáš lea organiserejuvvon stáhtalaš hálddašanorgánan mas leat sierra fápmudusat, ja dan jodiha stivra mas leat vihtta lahtu ja golbma várrelahtu. Beaivválaš jodiheaddjis lea ovddasvástádus guovddáša beaivválaš doaimmas.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta (BSD) nammada stivrra jodiheaddji ja eará stivralahtuid ja várrelahtuid ovttasráđiid Boazodoalloolbmuid máilbmefoandain. Nammadeapmi galgá dahkkojuvvot evttohuvvon evttohasaid gaskkas ja dat guoská gitta njealje jahkái. Stivralahtut galget dovdat boazodoalu ja árbevirolaš máhtolašvuodaid go guoská boazodollui. Romssa universitehta árktalaš biologijia instituhtta, Sámi allaskuvla, Norgga boazosápmelaččaid Riikkasearvi, Boazodoalloolbmuid máilbmefoanda, Sámiráđđi, Ruota sámiid riikkasearvi Ruotas, Suoma Boazosámit RS Suomas ja Reindeer Herders' Union of Russia, bovdejuvvojit evttohit evttohasaid stivrii. Bivdojuvvo ahte juohke áhahus/organisašuvdna evttohit sihke ovta nissonolbmo ja ovta almmáiolbmo. BSD ja Boazodoalloolbmuid máilmmefoanda sáhttet ovttasráđiid bovdet eará áhahusaid ja organisašuvnnaid evttohit lahtuid stivrii.

4.12.5. Bádoddjo ja Davvi-Nordlándda allaskuvllat

Stuorradiggedieđáhusas nr 34 (2007-2007) lea Bádoddjo allaskuvlii biddjojuvvon nationála ovddasvástádus julevsámi gielas oahpaheaddjioahpu oassin. Julevsámi áššebuolmmaid fáttát sáhttet maid muđui leat mielde mángga oahpus. Strategiijan gelbbolašvuoda bajideapmái lea allaskuvla ožžon ovttastipendiáhtavirggi julevsámegiela. Dán jagi leat Árran julevsáme guovdasj ja Bádoddjo allaskuvla formaliseren ovttast barggu ovttast bargošiehtadusa bokte man ulbmilin lea álggahit guhkes áiggi ovttast barggu mii guoská dutkamii ja ohppui sámi- ja álgoálbmot guoski fálddagain nugo namuhuvvon kapihttalas 4.5.

Davvi-Trøndelága allaskuvlii lea biddjojuvvon nationála ovddasvástádus oahpaheaddjioahpu máttasámegiela. Allaskuvla lea ásahan máttasámegiela jahkebeallásaš oahppofálddahkan masa earret eará gullá giella- ja kulturmáhttu. Fállojuvvojit maidái lasseoahppokurssat sámi árbemáhtus mat leat heivehuvvon skuvladoaimmahaga bargiide ja almmolaš ja priváhta suorgái.

5. Hástalusat

5.1. Iehčanassvuohka ja iešmearrideapmi

Sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuohta bidjá deatalaš evtuid sámi ášahusaid hábmemei. Iešmearridanvuoigatvuohta mearkkaša hui ollu Sámedikki ja stáhta eiseválddiid gaskasaš ovttasdoaimmami ja Sámedikki ja sámi ášahusaid gaskasaš ovttasdoaimmami. Oppalaččat sáhtta dadjat ahte láhkaaddimiin, bušeahhtarámmaiguin ja organiseremiin dat čađahuvvo politihkka ja servodathuksen. Konsultašuvdnašiehtadus lea hui deatalaš ođđa lágaid ráhkadettiin ja lágaid rievdadettiin. Ášahusaid ektui eai stivre lágat nu ollu politihkka hábmema. Ollu stuorát mearkkasupmi lea das mo bušeahhtarámmat stivrejuvvojit ja dain eavttuin maid eiseválddit bidjet ášahusaid stivermi ja organiseremi. Dál eai leat prosedyrat bušeahttakonsultašuvnnaide dahje bušeahttašiehtadallamiidda, vaikke vel ILO 169 artihkkaliid 6 ja 7 konsultašuvdnageatnegasvuođat gustojit bušehhti ge. Daidda ášahusaide maidda Sámediggi addá njuolggá doarjaga ja váldooasi doaimmadorjagis, sáhtta Sámediggi bidjat čielgaset gáibádusaid ja vuordámušaid ášahusaid stivermi ja organiseremi. Dan gal ii sáhte dahkat daidda sámi ášahusaide, maid stáhta ruhtada.

Man muddui sápmelaččat geavahit iešmearridnavuoigatvuođa, bohtá earret eará ovdan das mo gaskavuohka stáhta eiseválddiide muddejuvvo ja organiserjuvvo. Sámedikki rolla guovddáš eiseválddiid ja sámi servodaga ektui lea eahpečielggas. Sámediggi lea ášahuvvon orgánan ja Norgga Stuorradiggi lea dasa addán ruđaid ja fápmudan válddi. Dan dáfus lea Sámediggi viehka muddui sorjvaš guovddáš eiseválddiin. Seammás dat lea sámi álbmot mii vállje Sámedikki ja mearrida dan lobálašvuođa. Dát eaktuda ahte váldečađahanvejolašvuohta oktiivásitda daidda vuordámušaide, mat jienasteaddjiin lea Sámediggái.⁷

Jus Sámediggi galggaš lihkestuvvat – dan gaskadilis mas dat lea – doaimmami Sámi oppalaš servodatovddideami láchin ja eaktudeaddjin, de ferte Sámediggi oazžut duohta vejolašvuođaid ovddidit sámi ášahusovddideami eavttuid. Sámedikkis fertejit leat dakkár duohta bušeahttakonsultašuvnna ja bušeahttašiehtadallamat stáhta eiseválddiiguin, mat dagahit ahte Sámedikkis sáhtta leat – sámi álbmoga bealis – stuorát kontrolla ja váikkuhanfápmu Sámi oppalaš servodatovddideami.

5.2. Iešmearrideapmi ja bušeahhtarámmat

Sámediggeráđi árvvoštallama mielde fertejit sámi ášahusat eanet go dál vuolggahuvvot ja doaimmat sámi servodagas. Dakkár áddejumi vuodul bohciida fargga váttisvuohta go čatnaseapmi stáhtii eaiggádin ja/dahje ruhtadeaddjin lea menddo nanus. Go Sámediggi lea sámi almmolašvuođa álbmotválljen orgána, de lea prinsihpalaččat eanemus riehta iešmearridanvuoigatvuođa ektui ahte sámi ášahusat čatnasit Sámediggái man nu láchkai, eai ge ráđđehussii.

Servodat dat vuostazettiin fuolaha sámi ášahusaid. Danne ferte Sámedikkis ge, man sámi servodat hálddaša, leat govtolaš vuoigatvuohta beassat čađahit stiverenovddasvástádusa ášahusaid ektui. Mo dát galgá čađahuvvot, dan ferte árvvoštallat dan ektui ahte dárbbasuvvojit iehčanass ášahusat mat vuolggahit kritihkalaš digaštallama, oaiviliid hábmema ja diehtajuohkima ealli ja ođđaáigásaš

⁷ Bjerkli, B. ja Selle, P. 2004: "Den nye samiske offentligheten", *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift:s*, 4/04, *jabkodat 20*, Universitetsforlaget, Oslo

diehtobuvttadeaddji sámi demokratiija várás. Sámi servodat lea mángga oktavuodas uhcci ja seahkalas, mii dagaha ahte sámi ášahusat dárbbášit erenoamáš stuorra iehčanasvuoda ja rabasvuoda.

Sámediggi háliida lassi rámmadoarjagiid ja lassi mearridanválddi bokte serovdatovddideami dáfus oktiordnet ja nannet sámi ášahusovddideami, ja čatnat sámi ášahusaid lagabui sámi demokrátalaš ja siviila almmolašvuhtii. Dát gáibida ahte Sámedikki ekonomii ja resurssat nannejuvvojit mealgadit. Jus Sámediggi galgá váldit badjelas eanet hálddašan- ja stivrenovddasvástádusa, de dat ii gáibit dušše stuorra ja bajitdásit bušeahttabarggu, muhto maiddá sturát doaibmanvejolašvuoda ja dávggasvuoda bušeahttabarggu. Sámediggi ferte, nu mo buohkat earát ge, vuoruhit daid ekonomalaš rámmaid siskkobealde, mat biddjojuvvojit dál. Muhto dát rámmat uhccot jagis jahkái go Sámi oppalaš servodatovddideapmi viidána eanet go dálá ekonomalaš rámmajuolludeamit sturrot. Dál vuoruha Sámediggi nu čavga ahte deatalaš servodatsurggiid ferte vuoruhit eret. Sámi servodat lea ain huksejvomin ja kultuvrra ja giela vuodđosuorggiid lea ferten ja ain ferte vuoruhit. Ollu sámi guovlluin lea eatnigiella jávkan ja lonuhuvvon stuorraservodaga gielain. Danne vuoruha Sámediggi giellabarggu hui bajás. Seammás ferte oppalaš ášahuslaš vuodđostruktuvrra nannet vai kultur- ja giellabarggut ožžot oadjebas ja bistevas ášahuslaš čovdosiid mat sihkkarastet dálá ja boahtteáiggedidolaš barggu. Dát gáibida nana áŋgiruššama sámi servodagas aldis, sámi ášahusain, Sámedikkis ja stáhta eiseváldiin. Sámediggi atná iežas ovddasvástádussan doaibmat guovddáš eaktudeaddjin dán barggu. Stáhta eiseváldiin lea dattetge bajimus ovddasvástádus das ahte láchit dilálašvuodaid dasa ahte sámi servodat ieš oažžu vejolašvuoda viidásetovddidit iežas servodathuksema.

Vuoruhuvvon doaibmabijut:

- Bargat dan ala ahte duohta bušeahttašihtadallamat ášahuvvojit Sámedikki ja ráđđehusa gaskkas sámi áigumušaid ja Sámedikki bušeahta oktavuodas.

- Sámi ášahusaide addojuvvo stáhtalaš doaibmadoarjja Sámedikki bušeahta bokte, vejolaččat stáhta eiseváldiid bealis duohta konsultašuvnnaid vuodul ráđđehusain bušeahttarámmaid birra.

5.3. lešmearrideapmi ja organiseren

Sámi ášahusaid várás ferte árvvoštallat dakkár stivren- ja organisašuvdnamálle mii dagaha ahte dat sáhttet doaibmat sámi resursaguovddážin buohkaid várás iežaset guovlluin, ja olles sámi servodahkii iežaset fágasurggiin, jus dat galget viidásetovddiduvvot ja ollašuttit iežaset surggiid ulbmiliid. Dan oktavuodas lea rivttes organisašuvdnamálle deatalaš.

Sámediggeráđdi árvvoštallá vuodđudusa vuohkkaseamos orgainsašuvdnamállen eanaš sámi kulturásahusaide. Vuodđudus sihkkarastá ahte ášahusa árvvut leat čoahkis ja ahte mearridanváldi lea ášahusa iežas orgánain. Vuodđudus fuolaha maiddá buoremusat dan deastta ahte doarjjaaddit ja hálddašandásit leat nu lahka go vejolaš. Dát adnojuvvo erenoamáš deatalažžan dan sivas go sámi servodat leat viehka uhcci ja fierpmádagat ja oktavuodát leat ruossut doarrás. Vuodđudus fuolaha maiddá buoremusat ášahusaid fágalaš integritehta, dan lassin ahte stivralahtut álkibut dovdet eanet gullelašvuoda vuodđudussii go dan orgánii mii sin lea nammadan. Vuodđudus hukse iehčanasvuoda ja čalmmustahtta fágalaš bargamušaid, seammás go dat addá vejolašvuoda Sámediggái, doaimma stuoramus ruhtadeaddjin, nammadit stivralahtuid. Ii ge vuodđudus sorjá eaiggáid dahje searvvi lahtuid molsašuddi oainnuin ja áŋgiruššamiin. Gielddaid ášahusat sorjájit dál buori muddui ovttaskas gieldda bušeahtain ja báikkálaš politihkkáriid vuoruhandáhtus.

Sámediggeráđi mielas lea deatalaš ahte go ođđa ášahusat ášahuvvojit, de galgá vuđolaččat guorahallat guđe orgánat dat galget nammadit stivrra. Viidáseappot lea deatalaš ahte nammadeaddji orgánat barget ovttas vai stivra oažžu buoremus čeahkádusa. Maiddái lea deatalaš ahte orgánat galget atnit muittus dan mii lea ávkin guovdilis ášahussii, eai ge jurddašit ahte ovttaskas stivralahttu galgá ovddastit sierraberoštumiid.

Sámediggeráđđi oaidná ahte muhtun guovlluid erenoamáš diliid geažil sáhtta leat lunddolaš välljet eará organisašuvdnamálliid go vuodđudusa, ovdamearkka dihtii oasusearvvi.

Dakkár servviid váttisvuohta, mat doibmet organisašuvdnan, lea ahte searvan searvvi bargui sáhtta molsašuddat sakka áiggis áigái. Sáhtta maiddái dáhpuhuvvat ahte ášahusaid maid searvvit eaiggáduššet, sáhttet earát “rihpat” alcesseaset fámuin danne go dakkár joavku, mii ráhkkanan dasa ja oktasaččat jienasta jahkečeahkkimis, han duođas sáhtta oamastit alcesis dan ášahusa.

Gielddaidgaskasaš searvi organisašuvdnamállen ii oro doarvái bures váldimin vuhtii ahte ášahus galgá leat iehčanas hálddašandási ektui. Sáhtta maiddái eahpidit lea go dakkár organisašuvdnamálle heivvolaš, mas gielddat ja fylkkagielddat sáhttet leat mielde eaiggádin, muhto mas Sámediggi doarjjaaddin olggustuvvo.

Searvi mas lea ráddjejuvvon ovddasvástádus (RO), lea seamma organisašuvdnamálle go ovddeš oasusearvi. Das lea seammalágan ovddasvástádus go oasusearvvis, ja lea váttis oaidnit makkárge ovdamuniid dán organiseremis oasusearvvi ektui. Dán málle lea eanaš dakkár servvit geavahan main leat hui ollu lahtut ja sávvanuš lea leamaš ahte oassálastiid lohku galggai molsašuddat sisa- ja eretdieđihemiid bokte. Eanaš sámi ášahusaide orru leamen lunddoleamos välljet dakkár searvemálliid mat leat muddejuvvon lágaid bokte ja main lea čavgaset dovdomearka go dan mii RO searvvis lea.

Mo sámi ášahusat berrejit leat organiserejuvvon ja mákkár rolla Sámedikkis berre leat daid ášahusaid ektu, sorjá dattetge ollu doaimma šlájás.

5.3.1. Ášahusat geaidna Sámediggi juolluda stuorámuš oasi doaibmadoarjagis

Sámedikki čielga gudneáŋgirvuohta lea doaibmat siviila sámi servodaga sámi ášahusovddideami deataleamos láhččín. Dat mearkkaša ahte Sámediggi ferte oažžut duohta vejolašvuođaid ovddidit sámi servodagaid rámmaeavttuid. Dainna lágiin sáhtta Sámediggi čájehit ovddasvástádusas sámi álbmogii ja dáhtu ja vejolašvuođa árijalaččat ovddidit sámi ášahusaid. Dakkár ovddideamis berre Sámedikkis leat váldi nammadit stivrra buot ášahusaide maidna Sámediggi juolluda njuolggá doarjaga, ja erenoamážit go Sámediggi juolluda stuorámuš oasi doaibmadoarjagis. Dan oktavuodas lea deatalaš deattuhit ahte Sámediggi ferte deattuhit fálgalaš gelbbolašvuođa ja profeshonálitehta stivrra nammadeamis, ii ge politihkalaš ovddastusa. Ferte deattuhit árijalaš gulahallama daiguin earáiguin, geat nammadit stivrra. Ferte maiddái deattuhit ovttasbarggu fylkkagielddaiguin ja gielddaiguin.

Sámediggi nammada dál jo ovddasteaddjiid, sihke eanetlogu ja unnitlogu, ollu sámi ášahusaide. Muhto ii leat mihkkege systematihkaid das guđe ášahusaide Sámediggi nammada stivralahtuid ja man muddui Sámedikkis lea árijalaš jođihangulahallan ášahusaiguin. Ovdamearkan dakkár ášahusaide maidna Sámediggi nammada stivralahtuid, lea Davveoarjesámi museasiida, Saemien Sijteii ja Árran julevsámi guovddáš. Dat ahte Sámediggi háliida leat stivranammadeaddjin, ii mearkkaš dan seammá ahte Sámediggi galgá bagadit dahje bienasta bitnii muddet ášahusaid doaimma. Nu mo namuhuvvon dás, de leat vuodđudusat iehčanas ášahusat, main stivra eaiggádušša ja jođiha iežas. Nappo ovddastit ge vuodđudusa stivralahtut vuodđudusa, eai ge sin geat leat nammadan stivrra. Vuodđudus addá iehčanasvuođa ii ge leat čadnon nu lágga Sámediggái seammás go Sámedikkis lea muhtun muddui stivrenvejolašvuohta stivralahtuid nammadeami bokte. Oasusearvemálle sáhtta maiddái muhtumin leat velolaš čoaivddus.

Sámediggeráđi árvoštallan lea ahte ášahusat Ája sámi guovddáš, Várdobáiki sámi guovddáš, Sijti Jarnge, Sámi dáiddaguovddáš, Mearrasámi gelbbolašvuodaguovddáš, Duodjeinstituhtta, Kárášjoga beassašfestivála, Guovdageainnu musihkkafestivála ja sámi museat Deanus ja Várjjagis fertejit nuppástuhttit organisašuvnnaid nu ahte dat heivejit dan almmolaš rollii maid sii leat ožžon Sámedikki doaibmadoarjaga bokte. Dat mearkaša ahte dat fertejit organiserejuvvot vuodđudussan. Muhto jus ležžet erenoamáš sivat dasa, de dat fertejit organiserejuvvot oasusearvin masa Sámediggi nammada nu ollu stivralahtuid ahte dat dávista njuolggadoarjaga sturrododahkii. Sijti Jarnge, Kárášjoga beassašfestivála, Guovdageainnu musihkkafestivála, Sámi filbmafestivála ja Duodjeinstituhtta leat juo organiserejuvvon vuodđudussan. Hástalussan lea ahte Sámediggi ii leat okta vuodđudeaddjiin ii ge das leat váldi nammadit stivralahtuid. Sámediggeráđdi evttoha ahte vuodđudusaid njuolggadusat rievdaduvvojit, gč. Lága vuodđudusaid birra 6. kapihttala, vai Sámediggi sáhtta nammadit stivralahtuid dáidda vuodđusaide. Sámediggeráđdi deattuha ahte go lea heivvoleamos, de berre ođđasisorganiserema ja njuolggadusrievdadusaid čadahit bušeahhtajagis 2009. Sámediggi áigu gulahallat oktilaččat daid áshusaiguin main dákár evttohus boahtá vai ođđasisorganiseren ja njuolggadusrievdadeapmi fuolaha ášahusa iešlági ja vieruid buoremus láhkai.

Sámediggeráđdi evttoha muđui čujuhít Sámi filbmafestivála postii 204 Sámi festiválat Sámedikki bušeahtas, mii mearkaša njuolggadoarjaga festiválii bušeahhtajagi 2009 rájes. Sámi filbmafestivála lea sturron ásaheami rájes ja njuolggadoarjagiin dat sáhtta ain buoridit sámi filbmáfálaldaga boahhteáiggis. Doarjaga eaktuda ahte festivála árvoštallá rievdadit vuodđudusa njuolggadusaid vai Sámediggi oažžu válddi nammadit stivralahtuid vuodđudusa stivrii.

Maiddá Riddu Riđđu ja Márkomeannu, mat leat organiserejuvvon searvin mas leat lahtut, fertejit heivehit iežaset organiserema dan almmolaš rollii mii sis lea Sámedikki njuolggadoarjaga bokte. Sámediggeráđdi oaivvilda ahte dát ferte dahkkojuvvot ovttasorganiserema bokte nammalassii Ája sámi guovddážiin ja Várdobáikki sámi guovddážiin. Dát lea dárkileappot máinnašuvvon kapihttalis 5.4.1.

Museođastusa ja ođđa sámi museasiiddaid ásaheami bokte lea Sámediggi váldán badjelassat ovddasvástádusa das ahte doaibmat siviila sámi servodaga sámi ášahusaid ja organisašuvnnaid deataleamos ovddideaddjin. Danne lea Sámediggi bargan dan ala ahte doaibmat ođđa ášahusaid stivranammadeaddjin ja lea maiddá bidjan čielga eavttuid daid organisašuvnamálliid válljemii. Museođastusbarggus lea Sámediggi bargan dan ala ahte ođđa ášahusat galget leat vuodđudusat nu go boahtá ovdan Sámediggeráđi dieđáhusas sámi museaid birra, ABM-dieđáhusas ja juridihkalaš rávvagiin. Sámediggi lea maid dadjan ahte stivrrain eai galggašii leat eanet go vihtta lahtu. Sámediggi lea nammadan lahtuid Sámedikki ekonomalaš ovddasvástádusa mielde. Dalle go Sámediggi juolluda olles doaibmadoarjaga dahje eanaš oasi das, de lea lunddolaš ahe Sámediggi nammada stivrra eanetlogu. Davvioarjesámi museasiida ja Saemien Sijte leat miedihnan nammadit 5 lahttosá stivrra, masa Sámediggi nammada guokte lahtu, ovddeš eaiggádat guokte lahtu ja bargit ovttá lahtu.

Sámediggi ii leat miedihnan gielddaidgaskasaš servvi organisašuvnamállen sivas go Sámediggi dalle ii beasa nammadi stivralahtuid.

Sámediggeráđdi háliida doalahit ja ovddidit sámi ášahusaid doaimma, sihke čielga politihka ja jahkásaš váikkuhangaskaomiid bokte. Ášahusain lea dattetge alddiset ovddasvástádus doalahit ja ovdánit ášahussan, ja hukset buriid ovttasbargovugiid sierranas oassálastiide. Danne áigu Sámediggeráđdi bidjat čielgaset gáibádusaid buot daid ášahusaid ja organisašuvnnaid doaimmaide, mat ožžot njuolggadoarjaga Sámedikki bušeahtas. Sámediggeráđdi áigu dás duohko árvoštallat geavahit ruhtadandoarjaga sámi ášahusaide árjaleappot dakko bokte ahte iežasvuolggahan doaibmadási lokten buorida bušeahhtaeavttuid. Dat gáibida ahte doaibmaplána galgá leat realisttalaš ja čadahahhti. Sámediggi galgá dohkkehit doaibmaplána ja raporterena galgá buorebut dávistit duohta doibmii. Ekonomalaš raporterema bokte galgá sáhttit oaidnit mo váikkuhangaskaomii ášahusa iešguđet doaimmaide duođas leat geavahuvvon.

Deanu gieldda lea máŋga jagi oččodan ášahuvvot luossabivdo- ja johkasámi kultuvraguovddáža Deanu šaldái. Dán guovddáža namma galgá leat Joddu. Guovddáš galgá doaibmat kulturguovddážin, máhttuguovddážin, musean ja vásáhusgaskkusteaddjain ja ealáhusdoaimmaheaddjin. Joddu galgá dávistit kultuvrralaš máŋggabealatvuoda (sámi, kvena ja dáru) ja Deanu joga ealáhusdoaimmaid. Deanu gieldda jurdda lea ahte iešguđet ruhtadeadjit geain lea beroštupmi dákkár guovddáža ásaheamis, juogadit goluid gaskaneaset. Gieldda oavvilda ahte dat guoská báikkálaš, regionála, nationála ja riikkaidgaskasaš instánsaide. Sámedikki mielas dákkár guovddáš lea buorre jurdda. Dás deattuhuvvo ahte gielddas ja stáhtas dat lea ovddasvástádus čalmmustahttit Deanu kultuvrralaš máŋggabealatvuoda. Sámediggeráđđi vuordá dárkilet plánaid ja ohcamiid ovdalge mearrida Sámedikki rolla Joddu ásaheami oktavuodas.

Sámediggeráđđi áigu árvvoštallat Álttá siidii juolludit njuolggadoarjaga poasttas 2002 sámi kulturviesut doarjun dihtii kulturviessodoaimma. Ásahas doaimmahit guovttis kulturviessobargguid, mii čájeha ahte doaimmat čađahuvvojit dohkálaččat. Finnmárkku stuorámuš gielddas go geahččá olmmošlogu ektui, berrešii maiddái leat sámi kulturviessu. Dattetge eaktuda dákkár doarjja ahte Álttá siida rievdata organisašuvnamálla vuodđudussan mas Álttá sámi giellaguovddáš lea oassi doaimmas, ja mas Sámediggi lea okta vuodđudeaddjiin. Vejolaččat sáhtášši Sámediggeráđđi dohkkehit ahte doaibma jotkojuvvo oasusearvin mas Sámediggi searvá okta eaiggádiin ja váldočoahkkimis oažžu nammadanválddi. Jus Álttá sámi giellaguovddáš ain galgá oažžut njuolggadoarjaga poasttas 153, de dat ferta árvvoštallat ovttahttima Álttá siiddain. Jus Álttá siida ii čađat dakkár organisašuvdnarievdadusa, de oavvilda Sámediggeráđđi ahte ásahusa ferta atnit sámi deaivvadanbáikin mii mainnašuvvo ja árvvoštallojuvvo lagabui kapihttalas 5.4.1.

Vuoruhuvvon doaibmabijut:

- Sámi ásahasat maidda Sámediggi juolluda váldooasi doaibmadoarjagis, galget váldonjuolggaduslaččat leat organiserejuvvon vuodđudussan. Jus ležžet erenoamáš sivat dasa, de dat sáhttet leat organiserejuvvon oasusearvin.

- Sámedikkis galgá leat váldi nammadit stivrra buot daid ásahusaide maidda Sámediggi juolluda njuolggadoarjaga. Dat mearkkaša ahte Várdobáiki sámi guovddáš, Sámi dáiddaguovddáš ja Mearrasámi gelbolašvuodaguovddáš fertejit ođđasisorganiserejuvvo vuodđudussan, mas Sámediggi lea okta vuodđudeaddjiin.

- Sámediggeráđđi evttoha ahte Sijti Jarŋe, Duodjiinstituhta, Kárašjoga beassašfestivála, Sámi filbmafestivála ja Guovdageainnu musihkkafestivála vuodđususat dahje njuolggadusat rievdaduvvojit nu ahte Sámediggi sáhtta nammadit stivralahtuid vaikke vel Sámediggi ii leat ge okta vuodđudeaddjiin. Sámediggeráđđi evttoha ahte Sámi filbmafestivála oažžu juolluduvvot njuolggadoarjaga bušeahhtajagi 2009 rájes. Njuolggadoarjja Sámi filbmafestiválii eaktuda ahte festivála árvvoštallá rievadit njuolggadusaidis nu mo namuhuvvon bajábealde.

- Sámediggeráđđi áigu váikkuhit dasa ahte Deanu musea, Várjjat sámi musea, Nuortasámi musea ja Saviomusea organiserejuvvojit oktasaš vuodđusussan 2009 rájes.

- Sámediggeráđđi áigu váikkuhit dasa ahte Ája sámi guovddáš sáhtta organiserejuvvo oasusearvin, ásahusa historjjá vuodul ja dannego fylkkasuohkan háliida dakkár organisašuvdnamálla.

- Árvvoštallojuvvo juolludit Álttá siidii njuolggadoarjaga poasttas 202 sámi kulturviesut jus dat ovttaorganiserejuvvo Álttá sámi giellaguovddážiin, ja das lea dakkár organisašuvdnamálla mas Sámediggi lea okta eaiggádiin dahje vuodđudeaddjiin. Jus Álttá sámi giellaguovddáš ain galgá oažžut njuolggadoarjaga poasttas 153, de dat maid eaktuda ovttahttima Álttá siiddain.

5.3.2. Stáhta ruhtadan sámi ášahusat

Sámedikki rolla daid sámi ášhusaid ektui maid stáhta eiseválddit ruhtadit ollislaččat, lea veaháš earalágan go daid ášhusaid ektui maid Sámediggi lea njuolga mielde ruhtadeamen. Sámedikkis lea maiddá ovddasvástádus dain stáhta ášhusain main lea čielga sámi servodatulbmil nu mo namuhuvvon 1. kapihttalis. Sámedikkis lea maiddá Norgga lágaid ja riikkaidgaskasaš álbmotrievtti vuodul vuoigatvuodát dan dáfus. Sámediggeráđi bajimus strategijja dákkár ášhusaid ektui lea mealgadit dat ahte váikkuhit stivračoahkádussii ja leat mielde nammadeamen olbmuid geat leat gelbbolaččat ja leat dohkálaččat leat mielde ášhusa njunnožis.

5.3.2.1. Alit oahppu, dutkan ja máhttogaskusteapmi

Dál leat departemeanttat mat friidja nammadit universitehtaid ja allaskuvllaid olggobeale stivralahtuid stivrra evttohusa vuodul, earret eará Sámi allaskuvlii. Sámediggi evttoha dál Sámi allaskuvlla olggobeale stivralahtuid departementii, gč. Universitehta- ja allaskuvllalága § 9-4 nr. 5. Dáinna diliin ii leat Sámediggeráđi duhtavaš. Sámediggi lea sápmelaččaid álbmotválljen orgána ja sápmelaččain lea vuoigatvuohka iežaset ohppoásahusaide. Iešmearridanvuoigatvuohka meakkaša dan ahte lea váttisvuohtan go Sámedikkis ii leat čielga iehčanas rolla departemeanttaid ektui olggobeale stivralahtuid nammadeami oktavuodas. Dáid vuoigatvuodaid vuodul berre eaktuduvvo ahte Sámediggi nammada Sámi allaskuvlla olggobeale stivralahtuid ášhusaid stivrra evttohusa vuodul. Dat eaktuda ahte Universitehta- ja allaskuvllaláhka rievdaduvvo.

Sámediggi nammada lahtuid Gáldu stivrii ovttas Bargo- ja searvadahttindepartemeanttain. Maiddá lea Sámedikki mielas dárbblaš ahte Sámediggi beassá nammadit stivralahtuid ja várrelahtuid ICRA stivrii. Dál nammada Bargo- ja searvadahttindepartemeanta (BSD) stivrra jodiheaddji ja eará stivralahtuid ja várrelahtuid ovttrasáđiid boazodoalloálbmogiid máilmmilihtuin. Daid ovddabealde namuhuvvon vuoigatvuodaid vuodul ferte Sámedikki váldi rievdaduvvot nu ahte dat dás maiddá beassá nammadit ovddasteaddjiid dán deatalaš ášahussii.

5.3.2.2. Media

NRK Sámi Radio mearkkaša hui ollu sámi servodahkii ja das lea sierra sadi sámi mediaid gaskkas. Álbmotriekti sihkkarastá sápmelaččaide ja álgoálbmogiidda vuoigatvuoda vuodđudit iežaset mediaid iežaset gillii, ja sis lea maid vuoigatvuohka beassat geavahit buot earalágan mediaid, seammaláhkai go buohkain earáin ge. ONa julggaštus álgoálmotvuoigatvuodaid birra daddjojuvvo ahte stáhtat galget čadáhut beaktilis doaibmajuid vai sihkkarastojuvvo ahte mediat maid stáhta eaiggáduššá, dohkálaččat dávistit álgoálmotkultuvrra mánggabealatvuoda. Stáhtat berrejit, heađuškeahhtá sihkkarastimis dievaslaš sátnefriddjavuoda, movttiidahttit priváhta mediaid dohkálaččat čájehit álgoálmotkultuvrra mánggabealatvuoda. Sierra mediaid vuodđudeapmi álgoálbmogiid várás sáhtá áddejuvvo sierra mediaalmmolašvuoda vuodđudeapmin dán joavkku várás, ja sin vejolašvuodaid nannen ahte oazzut sáni sadi eanetlohkoservodaga almmolašvuodas. Sámi servodaga mediastruktuvra ja mediageavaheapmi lea danne deatalaš gáldun sámi almmolašvuoda áddemii.⁸

Jearaldat lea ahte ollašuhhtá go NRK Sámi Radio álgoálbmotjulggaštusa gáibádusaid ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuohka vuodđudit iežaset sierra mediaid. Dat duohtavuohka ahte NRK Sámi Radio lea sierra ossodat NRKas ja ahte Sámi Radio prográmmadirektevra lea njuolga áibmomediahovdda vuollásaš, ii ovddas dan mediafriddjavuoda maid Sámediggeráđi háliida sámi almmolašvuhtii. Lea váttis áddet NRK Sámi Radio dakkár mediafitnodahkan mii ii leat sorjjavaš

⁸ Skogerbø, E. 2003: "Mediene og det samiske samfunnet: Stereotypier og identitetskonflikter", Bjerkli, B. ja Selle, P. čállošis 2003: *Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten*, Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo

ráddehusas, nu guhká go dat le NRK-vuogádaga ja stáhta vuollásaš. Sámediggeráđđi oaidná prinsihppalaččat eanemus riehta ahte Sámi Radio boahhteáiggiis čadnojuvvo Sámediggái organisatovrralaččat ja ekonomalaččat. Demokráhtalaš stivrenprinsihpaid bokte livččii dakkár oktavuoha Sámedikki ja Sámi Radio gaskkas álbmotstivrejuvvon sápmelaččaid gaskavuoha sápmelaččaid várás, seammaláhkai go NRK lea Stuorradiggái ja Ráddehussii. Sámediggeráđđi deattuha garrasit ahte Sámediggi dieđusge ii galgga mange láhkai stivret daid doaimmahuslaš mearrádusaid maid kanála dahká. Sámedikki ja Sámi Radio gaskavuoha ferte leat seammalágan go Stuorradikkis ja ráddehusas lea NRK ektui dál. Muhto Sámedikkis ferte leat stivrenváldi daid njuolggadusaid ja bušeahhtarámmaid ektui maid vuodul kanála doaimmá. Sámi servodaga iešmearridanvuogatuoha ja ovddideapmi eaktuda ahte sámi álbmot Sámedikki bokte bessá mearridit mo almmolaččat eaiggáduššojuvvon sámi mediafitnodat galgá ovdánit boahhteáiggiis.

Vaikke vel Sámediggi ferte ge oažžut nannoset ja deataleappo rolla Sámi Radio stivremis ja organiseremis, de leat mánga iešguđet deastta maid ferte árvvoštallat dákkár oktavuodas. Earret eará lea jearaldat lea go vejolaš bisuhit ja ovddidit Sámi Radio bušeahhtarámmaid. NRK ruhtaduvvo measta ollásit liseanssaiguin. Jus Sámi Radio sirrejuvvo sierra almmolaččat eaiggáduššojuvvon sámi mediafitnodahkan, de lea jearaldat mo dan sáhtta ruhtadit ja mo boahttevaš bušeahttaovddideami sáhtta sihkkarastit. Gažaldahkan šaddá maiddái dárbbášuvvo go láhkarievdadus dahje sierra láhka dakkár mediafitnodahkii maid sámi almmolašvuoha eaiggáduššá.

Viidáseappot ii leat eahpádus ge das ahte fágalaččat ja doaimmahuslaččat lea Sámi Radioi stuorra ovdun ain leat čadnojuvvon dakkár stuorra mediakonsernii go NRKii. Ásaheami rájes 1933:s lea áibmomediamediafitnodat háhkan ollu organisatovrralaš ja journalisttalaš vásáhusaid ja gelbbolašvuoda. Go lea oassi dán ollisvuodas, de dat boahťa buorin Sámi Radioi ja das leat buot vejolašvuoddat ovddidit buori ja kritihkalaš journalistihka sápmelaččain ja sápmelaččaid várás. Mo daid ovdduid maid stuorra fitnodat addá, sáhtta fuolahit dahje buhttet, ferte árvvoštallat dárkilit.

Sámediggeráđđi oaidná ahte sihke prinsihpalaš ja geavatlaš bealit mat čatnasit sámi mediaid iešovddideami sámi stivremii, dárkkisteapmái ja vejolašvuhtii, eaktuda ahte ferte dárkilit čielggadit NRK Sámi Radio boahhteáiggi, organiserema ja čatnaseami. Sámediggeráđđi evttoha danne ahte čadahuvvo dakkár čielggadeapmi mii guorahallá buot beliid das mo sámi mediaalmmolašvuoha galgá lágiduvvot ja ovddiduvvot sámi álbmoga várás, ja kritihkalaš ja almmolaš digaštallamii.

Vuoruhuvvon doaibmabijut:

- Sámediggeráđđi galgá oččodit Universitehta- ja allaskuvlálaga rievdaduvvot nu ahte Sámediggi nammada olggobeale stivralahtuid Sámi allskuvlii.
- Sámediggi nammada ICRA stivralahtuid.
- NRK Sámi Radio boahttevaš stivrema ja organiserema čielggadeapmi. Sámediggeráđđi evttoha ahte dát čielggadus ruhtaduvvo Sámedikki bušeahťas.

5.3.2.3. Beroštusorganisašuvnnat ja oppalaš kulturdoaibmabijut

Beroštusorganisašuvnnat ja eaktodáhtolaš searvvit main leat lahtut, ja joavkkut ovddastit deatalaš osiid siviila sámi servodagas. Mis leat ollu dakkár ásašusat ovdamearkka dihtii ealáhusain, kultuvrras, dásseárvvus ja riikkaidgaskasaččat. Dat ealihit sámi báikegottiid ja čalmmustahttet dakkár beliid, maid politihkalaš norgga ja sámi almmolašvuoha eai dáidde nagodit ovddidit seamma bures. Seammás lea beroštusorganisašuvnnain ja dain eaktodáhtolaš servviin main leat lahtut, deatalaš doaibma demokráhtalaš stivremis, ja ovddastit beroštusaid ja dárbbuid mat leat deatalaččat sámi almmolašvuhtii. Sámediggeráđđi háliida árrjalaš ja dynámalaš siviila servodaga vuodđun sámi

demokratiijii, ja lea danne ásahan ohcanvuđot doarjjaortnegiid mat dorjot eaktodáhtolaš barggu Sámis ja dakkár barggu mii čalmmustahtta beroštusaid.

5.4 Nanusvuolta ja mánggabealatvuolta

Sámi ášahusaid nanusvuolta ja mánggabealatvuolta lea maiddá čuolbmačilgehus maid ferte árvvoštallat ášahusovddideami politihkas. Jus sámi servodatásahusat galget sáhttit doaibmat báikin gos lea demokratiijaovddideapmi, máhtolašvuodabuvttadeapmi ja kapasitehtahuksen, de dain ferte leat vissis nanusvuolta ekonomalaš rámmaeavttuid ja olmmošlaš resurssaid ektui. Álkimus čoavddus dan hástalussii lea geahččalit lasihit ekonomalaš rámmaid sámi ášahusaide. Sáhtta goitge árvvoštallat lea go dat doarvái čoavddus dan čuolbmačilgehussii.

5.4.1 Kulturguovddážit, giellaguovddážit, museat, festiválat ja ealáhusásahusat

Sámediggi ja fylklasuohkan leat ovttasbargošiehtadusaid bokte čalmmustahttán fylkkasuohkana ovddasvástádusa ovdánahttit sámi kultuvrra sin regiovnna. Aktiiva ja oktiiveivehuvvon ruhtajuolludeami bokte leat Sámediggi ja fylkkasuohkan veahkkinn ovdánahttime sámi kulturfálaldaga. Das lea maiddá sáhka sámi kultuvrra gaskkusteamis. Dainna lágiin ožžot árbevirolaš dáčča ášahusat ja Sámediggi oktasaš ipmárdusa sámi servodaga dárbbuid birra kultursuorggis.

Odne gávdnojit oalle ollu smávva sámi ášahusa gos leat 0 gitta 5 bargi, earenoamážit kulturguovddážiin, giellaguovddážiin, museain ja festiválain. Dat dagaha ahte ášahusat leat hui hearkkit ii ge dain leat stuora heivehanmunni. Vaikko ekonomalaš rámmaeavttut buorránivčče olu, de lea jáhkahahti ahte dát ášahusat guhkit áigge goitge bissot unnin. Dan dili dihte ilbmá jearaldat ahte galggašii go nannet ášahusaid dainna lágiin ahte ovttastahttit daid stuorát ášahussan.

Earret Áltta sámi giellaguovddáža de gullet giellaguovddážit suohkaniid dahje bissovaš ášahusaid vuollái. Sámediggeráđi mielas lea deatalaš ahte giellaguovddážit leat čadnon stuorát sámi kulturásahusaide dahje suohkaniidda. Dainna lágiin bissu dohkálaš ekonomalaš ja hálldahaslaš stivrejupmi ja sihkkarastojuvvo ahte guovddážiin leat báikkálaš bargit ja ahte dat stivrejuvvojit báikkálaččat. Go giellaguovddážit leat organiserejuvvon suohkanlaš doaibman, de lea Sámediggeráđi mielas deatalaš ahte giellaguovddážiin maiddá leat báikkálaš stivrrat. Sámediggeráđi oaivvilda ahte giellaguovddážit mat leat juo ášahuvvon, galget beassat viiddidit iežaset doaibmaguovllu nu ahte sáhttet doaibmat regionála giellaguovddážiin ja sin guovlluid giellaproševttaid koordináhtorin.

Smávit ášahusaid ja doaimmahusaid ovttastahttin stuorát ja gievrrat ovttagaide sáhtta mielddisbuktit viidat fágalaš birrasa, nannoseabbo ášahusaid ja ekonomalaš ja hálldahaslaš barggaid rašonaliserema, nu ahte beassá fágalaš bargguide bidjat eambo návccaid. Museasuorggis lea dál dakkár nanusmahttinproseassa. Muhto dakkár bargovuohki sáhtta dattetge šaddat hui divrrasin, sihke ekonomalaš, olmmošlaš ja fágalaš resurssaid ektui. Nubbi ášši lea ahte dakkár ovttastahttin dájvá headjuda mánggabealatvuoda sámi servodaga ášahusain. Sámi servodat lea molsašuddi ja gárgá viidat, ja dat sáhtta dagahit ahte ovttastahttin šaddá váttis praktihkalaččat, seammás go sáhtta váikkuhit ahte muhtun ášahussurggiin nohká mánggabealatvuolta. Danne oaivvilda Sámediggeráđi ahte ferte konkrehtalaččat ja diliid mielde árvvoštallat makkár ášahusaid ja doaimmahusaid lea vuogas ovttastahttit oktasaš organisašuvdnan. Olu doaimmahusain leat belohakkii seamma doaimmat ja leat lahkálaga, ja go goitge fertejit geahčadit iežaset stivren- ja organiserenmálle Sámedikki almmolaš doaibmadoarjaga dihte, de lea lunddolaš árvvoštallat ođđa ovttastahttojuvvon ovttagaid. Sámediggeráđi deattuha ahte doppe gos lea ulmillaš, doppe berre čadahit ovttastahttima bušeahhttajagis 2009. Doppe gos evttohuvvojit ovttastahttimat, doppe lea diedusge Sámedikkis oktilis gulahallamat guovdilis ášahusaiguin vai ođđasisorganiserenproseassa fuolaha ášahusaid iešlági ja vieruid buoremus láhkai.

Sámediggeráđđi oaidná ovdamuniid ovttahttit sámi ásahusaid Davvi- ja Lulli-Romssas stuorát organisatuvrralaš ovttagaide. Nu movt dilli lea odne de orošii lunddolaš heivehit dan proseassa otná Ája sámi guovddáži ja Várdobáiki sámi guovddáži. Dat guovddážit berrešedje earret eará gokčat doaibmasurggiid nugo sámi giela, kultuvrra, museaid, girjerájuid, festiválad ja vejolaš ealáhusdoaimmaid.

Stivrenjoavku mas leat áirasat Ája sámi guovddáži, Gáivuona suohkanis, Riddu Riđđu festiválas, Sámedikkis ja Romssa fylkkasuohkanis, buvttii raporttas beaiváduvvon 17.04.08, rávvaga Ája sámi guovddáža boahntevas organiserema ektui. Raporta konkludere ahte Ája sámi guovddáš ja Riddu Riđđu galget organiserjuvvot oasussearvin, ja galget boahnteáiggis bargat otná doaimmaid nu go doaimmahit sámi guovddáža, giellaguovddáža, girjeráju, girjebusse, museaid, čájáhus- /kulturgaskkustanvisttiid, gievkkaniid ja festiválad ja vel lassin ođđa doaimmaid doaimmahit. Searvvi ulbmil ja áigumuš lea doaibmat guovddášásahussan mas leat báikkálaš, regionála, našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš barggut, ja earenoamáš ovddasvástádus mearrasámi ja davviálbmoga kultuvrii. Searvvis galgá maid leat áigumuššan ovdánahttit geoturismma ja ealáhusdoaimmaid mat gullet searvvi ulbmiliidda. Go OS galgá ásahuvvot, de ávžžuhuvvo ahte eaiggádiid bealde leat Sámediggi, Romssa fylkkasuohkan ja Gáivuona suohkan.

Sámediggeráđđi lea buori muddui posiitiiva dan čovdosii, muhto ávžžuha ahte ođđa searvi álgoálggus organiserjuvvo vuodđudussan, ja maŋnel organiserjuvvo 100% almmolaš eaiggáduvvon OS:n. Seammás lea Sámediggeráđi mielas buorre jus Lássagámme beassá mielde ovttahttimii. Lássagámme eai leat fásta bargit ja sin visti ii dohkke museadoibmii. Vuodđudusa stivra lea ráhkadeame strategijaplána vuodđudusa viidasit doibmii. Dakkár ovttahttin mielddisbuktá Lássagámmii nannoseabbo saji ja sii ožžot beaiválaš čuovvoleami dan deatalaš barggus sihkkarastimiin ja ovddidemiin Nils Aslak Valkeapää /Áillohaš rohki kulturárbbi.

Sorjáskeahttá dan ovttahttimii lea Riddu Riđđu nu go namuhuvvui kapihtal 4.5.1:s ohcan Kultur- ja girkodepartemeanttas stáhtusa guovddášfestiválan. Riddu Riđđu 2008 rahpamis celkkii Kultur- ja girkominsttar ahte ohcan dustejuvvo jahkásaš doarjagiin stáhtabušehtas sullii 1,5 miljon ruvnnuin. Stuoradiggediedáhusas nr. 10 (2007-2008) *Kriterium for knutepunktstatus og vurdering av gjennomføring av knutepunktoppdraget*, cealká ráđdehus čuovvovačča:

"[...] regionane skal ha større ansvar for oppnemning av styreleiarar og stymemedlemer til region- /landsdelsinstusjonar og knutepunkt frå 2010. Hovudregelen skal vere at det nye regionale forvaltningsnivået har ansvar for å nemne opp styreleiar og eventuelt nokre av eller alle styremedlemene, men at regjeringa i særskilde høve kan vike frå denne regelen. I kvart enkelt tilfelle må ein gjennomgå og ta stilling til nøyaktig fordeling.

Medan ein ventar på at dette blir gjennomført, vil departementet gå inn for at staten nemner opp eitt styremedlem med varamedlem til styre for knutepunkta. Staten vil konsentrere si styring av knutepunkta gjennom føresetnadene for statstilskotet til desse verksemdene. Departementet vil like vel understreke det viktige i at det ved styreoppnemning blir lagt stor vekt på å oppnemne kompetente styre slik at styret som kollegium har brei kompetanse, både når det gjeld verksemda sine faglege oppgåver og dei økonomiske og administrative oppgåvene. Dagens knutepunkt er i hovudsak organiserte som stiftingar. Denne organisasjonsforma har ein funne tenleg som rettsleg ramme for samarbeidsprosjekt innanfor kulturforvaltninga.

Departementet legg til grunn at stifting framleis skal vere den vanlege organisasjonsforma for eit knutepunkt. Ein vil like vel ikkje sjå bort frå at andre organisasjonsformer kan bli vurderte i særskilde tilfelle".⁹

Sámediggeráđi mielas lea lunddolaš ahte Sámediggi doalaha sámi ja našuvnnalaš rolla nammadánváldin Riddu Riđđu stivrii go dat oázžu guovddášfestivála stáhtusa stáhtabušehtas 2009 rájes. Go Riddu Riđđu lea riikkaidgaskasaš álgoálbmotfestivála Sámis, ja go Sámediggi lea juo doaimman okta mángga eaiggáđiin evttohuvvon searvá mas earret eará lea Riddu Riđđu mielde, de lea lunddolaš ahte Sámedikkis bissu sámi ja našuvnnalaš rolla, ja fylkkasuohkanis fas bissu regionála rolla. Danne ferte Sámediggi nammadit beali stivrááirasii ja maiddái stivrajođiheadđji.

Várdobáiki lea almmolaččat ruhtaduvvon oasusearvin man eaiggádat leat suohkanat, ásašusat, searvvit ja ovttaskas olbmot. Várdobáikki doaimmaguovlu lea davit Nordlándá ja Lulli-Romsa. Guovddázis leat doaimmat miehtá regiovna, ja doaimmat leat juhkkovuvvon giellaguovddázii, kulturguovddázii, duodaštanguovddázii ja sámi mánáidgárdái. Guovddázis leat 4,3 bargi. Oassin ovdalaš ákkastallami lea Sámedikki mielas jierpmálaš organiseret Gamtofta ja Vilgesvári Várdobáikki vuollái. Mearrádusa vuodul maid Sámediggi mearridii čuovusin áššái *06/07 Davvi Norlándda ja Romsa guovlluid sámi museadoaimma oassečielggadus*, de galget hukset sámi museadoaimma Gállogieddái ja Vilgesvárrái. Gamtofta lea maid digaštallame Várdobáikkiin ovttasbargat. Sámediggeráđđi oaidná vejolažžan viiddidit dan ovttasbarggu sisdoallat maiddái oppalaš doaimmajodiheami, ja gelbbolašvuoda- ja kapasiteahttaovddideami. Vilgesváris lea okta fásta bargi ollesáiggis, ja golbma oasseáigge bargi, ja Gamtofta lea fas ovttaoibmotfitnodat. Dakkár fitnodagat ožžot oalle unnán doarjaga Sámedikkis. Buoridan dihte ovdánahttin- ja viiddidaneavttuid ásašusaid njuolggadusaid ja ulbmila mielde, de lea Sámediggeráđi mielas jierpmálaš ahte ásašusat organiserejuvvojit Várdobáikki sámi guovddáža vuollái vuodđudussan. Dan oktavuodas lea maiddái vuogas ahte Márkomeannu searvá dakkár ovttahttimii.

Seamma ákkastallama vuodul evttoha Sámediggi ahte Bihtánsámi viessu organiserejuvvo oassin Árran julevsámi guovddázii. Dat mielddisbuvttášii ahte Árranis ferte sihke namas ja doaimmas leat viidábut kultuvrralaš ja geográfalaš hámadat go dat mii odne lea.

Sámedikki mearrádusa vuodul áššis 06/07, lea bargojoavku mas leat mielde Árran, Salten musea, Bihtánsámi Fora, Duoddará Ráffe ja Salto Bihtánsámiid Searvi, digaštallan vejolaš boahhtevaš museadoaimma sisdoalu bihtánsámi guovllus. Galgá ráhkaduvvot plánadokumeanta mii digaštallá dan museadoaimma huksema earret eará museafágalaš sisdoaluin, organisatuvrralaš čovdosiiguin, bušehtain ja ruhtadan- ja bušehtadárbbuin, visttiiguin jna. Joavku dadjá ahte plánadokumeanta galgá leat gárvvis juovlamánu 2008. Sámediggeráđi mielas lea dat buorre čavddus ja lea jierpmálaš ahte bargojoavku geahččá dán ášši ovtta Bihtánsámi viesu ja Árrana ovttahttimiin.

Sámedikki bušehtas leat ollu ásašusat mat definerejuvvojit sámi kulturviessun ja mat ožžot dahje árvvoštallojuvvojit oázžut njuolgadoarjaga iešguđetlágan sturrodagas. Sámi viessu Sáccás, Sámi viessu Oslos ja Álttá siida leat dál daid gaskkas. Gáibádusat sidjiide bohtet ovdan njuolgadoarjaga čilgehusas 4. kapihttalas. Sámediggeráđđi árvvoštallá ahte lea váttis gohčodit daid kulturviessun main ulbmilin leat viiddis ceggejuvvon sierradoaimmat. Ásašusat doibmet buori muddui dego ásašuvvon čeahkkananbáikin olbmuide, servviide ja joavkkuide. Muhto ásašusat leat deatalaš oasis iežaset guovllu sámi kultuvrra- ja/dahje giellabarggu vuodđostruktuvrras.

Sámediggeráđđi háliida ahte dát ásašusat galget šaddat stuorát ja nannoseappot vai báikkálaš kulturárbevierru maid sii hálddašit olahivčče nu oallugiid go vejolaš. Sámediggeráđi mielas livččii vuogas 2009 bušehttabarggu árvvoštallat čujuhit daid ásašusaid sierra nannejuvvon

⁹ St.died. nr 10 /2007-2008): *Knutepunkt. Kriterier for knutepunktsstatus og vurdering av gjennomføring av knutepunktoppdraget*, kapihtal 5.3 Oppnemning av styre og val av organisasjonsform.

ohcanortnegiidda. Dakkár ortnet mielddisbuvttášii ahte doarjagat buorebut heivehuvvojit čoahkkananbáikkiid plánejuvvon doaimmaide ja dainna lágiin sáhttet olahit eanet doarjagiid, juste danne go ohcamiid kvalitehta ja sturrodat mearrida juolludansupmi. Lassin beassá Sámediggi eambo searvat čoahkkananbáikkiid ovdánahttimii ja viiddideapmái jahkásaš ohcanmeannudemiid ja bagadallamiid bokte. Dakkár evttohuuvvon ohcanortnegat eaktudivčče ahte ovtta doaimmajahkái mas leat 12 mánu, máksojuvvo doarjja oktii, ja das čuvvot golut visttiide ja viessoláigui. Sámediggeráđđi árvvoštallá ahte dakkáraš ortnet čorge saji ovdánahttimii ja dárbbášlaš einnostuvvomii. Sámediggeráđđi evttoha čujuhit Beaivveálgu seamma ohanvuđot ortnegii. Festivála sáhtta boahhteáiggis árvvoštallojuvvo oázžut njuolggadoarjaga jus dat ovttahttojuvvo Várdobáikkiin.

Bušehttajagi 2009 rájes čujuhuvvojit ealáhusásahusat Unjárgga Sámiid Duodje ja Duojáriid Dállu ortnegiidda gos sáhtta ohcat doarjagiid. Sámediggi lea árvvoštallan earret eará daid ásahusaid¹⁰. Dan árvvoštallama vuodul heaittihit njuolgadoarjaga doarjjaortnega sidjiide. Sámediggeráđi mielas livččii heivvolaš čujuhit Unjárgga Sámiid Duoji ja Duojáriid Dálu ođđa ja nannejuvvon doarjjaortnegii. Muđui sáhtta daid ásahusaid maiddái ávžžuhit duodješiehtadusa doaimmadoarjjaortnegiin ohcat doarjagiid.

Sámi museain ja sámi kulturguovddážiin leat gelbbolašvuodabirrasat mat sáhttet viiddiduvvot dutkan- ja guorahallandoaimmaid hárrái. Museain, earret eará Árranis ja Várjjat Sámi Museas, lea alit dutkanfágalaš gelbbolašvuolta sámi kulturhistorjjá birra. Seammás go sámi ásahusain gávdno dakkár gelbbolašvuolta, de lea Sámedikkis hálddašánváldi sámi kulturmuittuid ektui.

Vaikko sámediggi lea hálddašan sámi kulturmuittuid 1994 rájes, ja lea buorre gelbbolašvuolta sámi kulturhistorjjá birra, de lea Sámediggeráđi mielas sámi kulturmuittosuođjaleami ovdáneapmi veahá bisánan. Sivvan dasa lea earret eará ahte gávdnojit unnán ja heajos gelbbolašvuodabirrasat kulturmuittohálddašemi olggobealde. Buori kulturmuittohálddašemi vuodus leat dávjá dutkamat, guorahallamat, raporttat ja registreremat. Danne lea Sámedikki mielas deatalaš viidásiidovdánahttit ja nannet ovttasdoaimmama gaskal dutkan- ja guorahallanbirrasiid mat barget sámi kulturhistorjjáin. Dan sáhtta olahit jus lokte ja čalmustahtta fágalaš čuoelmačilgehusaid ja jus bearráigeahččá ahte stuorat čielggadanbarggut lasihuvvojit, loktejit ja nannejit fágabirrasiid mat barget sámi kulturhistorjjáin. Muhto das gáibiduvvo maiddái ahte addo vejolašvuolta ovdánahttit sierra sámi dutkan- ja guorahallanbirrasiid kulturhistorjjá, kulturmuittuid ja kulturbirrasiid váste. Kulturmuittosuođjaleapmi ja kulturmuittodutkan leat maiddái bures čadnojuvvon árbedihtui, ja dat dagaha ge ahte lea lunddolaš strategalaččat ovttasbargat dutkan- ja guorahallanbirrasiiguin main lea gelbbolašvuolta sámi kulturhistorjjás. Oassin barggus maid Sámediggi lea bivdán Sámi allaskuvlla bargat, mii lea ahte ráhkadit raportta mii galgá leat vuodđun máhtolašvuodavuodđudeaddji hálddašepmái árbedieđus, de lea álggahuvvon ovttasbargu gaskal Sámi allaskuvlla, sámi museaid ja Norsk Institutt for kulturminneforskning (NIKU). Sámediggeráđi mielas livččii nanusmahtán dili jus sáhtášii viidásiidovdánahttit dutkan- ja guorahallanbirrasiid, earenoamážit sámi kulturhistorjjá ja kulturárbbi guoski birrasiid sámi museain. Danne áigu Sámediggeráđđi positiivalaččat doarjut dakkár ovdánahttinvuolggahemiid.

Sámediggeráđđi áigu maiddái leat positiiva sullasaš vuolggahemiide ásahit kultuvra-, giella- ja árbevirolaš máhtolašvuoda dutkan- ja guorahallanbirrasiid sámi kulturguovddážiidda. Nu go namuhuvvui de lea Árran julevsámi guovddáš ráhkadan siehtadusa Bádáddjo allaskuvllain dainna oktasaš áigumušain ahte ásahit dutkangelbbolašvuoda Árranii. Dat leat vuolggahemiid mat nannejit sámi máhtolašvuodabirrasiid ja maid Sámediggeráđi mielas lea hirbmat deatalaš ahte kulturguovddážit ja fágainstánsat duohtandahket ovttas.

¹⁰ Duoji vuovdinorganisašuvnnaid ja Duojáriid Dálu evalueren 2007.

Vuoruhuvvon doaibmabijut:

- Ája sámi guovddáš, Riddu Riđđu, Gáivuona Sámi giellaguovddáš ja Lássagámme ovttastahttojuvvojit oktasaš ovttadahkan, mii álgoálggus organiserejuvvo vuodđudussan maid Sámediggi, Romssa fylkkasuohkan, Gáivuona suohkan ja Stuoravuona suohkan ásahtit, ja maŋjel organiserejuvvo oasussearvin mas dat seamma instánsat šaddet eaiggádat.

- Várdobáiki sámi guovddáš, Gállogieddi musea, Vilgesvárri, Gamtofta ja Márkomeannu ovttastahttojuvvojit oktasaš ovttadahkan, álgoálggus vuodđudussan maid Sámediggi, Evenášši suohkan, Skánit suohkan ja Romssa fylkkasuohkan ásahtit, ja maŋjel oasussearvin mas dat seamma instánsat šaddet eaiggádat.

- Árran julevsámi guovddáš ja Bihtánsámi viessu ovttastahttojuvvojit oktasaš vuodđudussan. Njuolggadusaid ja vuodđudeddjiid ferte guorahallat vai maiddá bihtánsámi guovlu sáhtá fátmastuvvot ásahusa doibmii. Bihtánsámi museadoaimma ferte šaddat oassin dan ovttastahttimii.

- Sierra nanusmahttojuvvon doarjjapoasta mas galgá ohat doarjaga, ásaheavvon sámi čoahkkananbáikkiide nu go Sáččá Sámi Viessu ja Oslo Sámi Viessu. Festivála sáhtá boahpteáiggis árvvoštallat oazžut njuolggadoarjaga jus dat ovttastahttojuvvo Várdobáikkiin. Sáččá Sámi Viessu ja Oslo Sámi Viessu eai šat oáččo njuolggadoarjaga. Áltá Siida árvvoštallojuvvo maid dakkár ortnegii jus eai organiserejuvvo odđasit, gč. kapihtal 5.3.1.

-Unjárgga Sámiid Duodje ja Duojárriid Dállu čujuhuvvojit doaimmadoarjjoortnegii mas sáhtá ohat doarjaga.

- Sámediggeráđđi háliida doarjut dutkan- ja guorahallangelbbolašvuoda viidásetovddidanbarggu sámi museain ja kulturguovddážiin.

5.4.2. Alit oahppu, dutkan ja máhtolašvuodagaskkusteapmi

Sámi allaskuvlii Guovdageainnus lea dál ásaheavvon biras mas lea vejolašvuhta ovdánit viidáseappot. Dan birra ovdánavejolašvuoda ferte geahččat buotbeallásaš sámi ja riikkaidgaskasaš álgoálbmotperspektiivvas, ii dušše alit oahpu ja dutkama ektui, muhto maiddá guorahallangelbbolašvuoda ja máhtolašvuodagaskkusteamii ovdáneami ektui.

Deatalaš ášši doallelaš máhtolašvuodabuvttadeami nanusmahttimis lea hukset nana fágabirrasiid ja áinnas ollu fágabirrasiid, vai sáhtá ásahtit mánggabeallásaš fágalaš buvtadeami ja digaštallama. Sápmelaččat fertejit ieža oazžut vejolašvuoda sihke searvat dáčča fágabirrasiid ja hukset iežaset fágabirrasiid. Dál gávdnojit moadde dakkára, ja daid lea dárbu viiddidit go galget doaimmat máhtolašvuodabuvttadeaddjin iešguđetlágan sámi servodatdiliid birra. Seammás lea maid mávssolaš ahte nu gohčoduvvon “dáčča” ásaheavvon čájehit viiddis beroštumi sámi áššiid birra. Muđui sáhttit ribahit čiehkát sámi áššiid, nu ahte dušše olbmot geain lea earenoamáš beroštupmi, olahit daid, ja álbmot muđui ii oáččo dieđuid sámi áššiid birra iige beroš dain.¹¹

Miessemánu 24. b. 2006 nammadii Ráđdehus lávdegotti mii galgai guorahallat alit oahpu viidáset ovdáneami. Sii leat bivdán lávdegotti evttohit doaimmabijuid, 10-20 jagi áigeperspektiivvain, maiguin soahpá fuolahit ahte universitehtat ja allaskuvllat vástidit servodaga dárbbuid ja sihkkarastet buori resursaávkástallama. Steinar Sternø jodihii lávdegotti. Lávdegoddi árvvoštalai norggas alit oahpu

¹¹ Bjerkli, B. og Selle, P. 2003: "Samisk offentlighet og makt", i Bjerkli, B. og Selle, P. 2003: *Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten*, Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo

viidasit ovdáneami servodaga dárbbuid ektui. Guorahallama vuolggasadji lei universitehtaid ja allaskuvllaid servodatrolla. Stjernø-lávdegoddi buvttii iežas evttohusa ođđajagimánu 22. b. 2008; *NOU 2008:3 Sett under ett - ny struktur i høyere utdanning*.

Lávdegoddi evttoha rievdadit norgga alit oahpu ášahusstruktuvrra ovttahttimiid bokte, nu ahte šaddet stuorát ja nannoset ovttagat, ja dan váldodoaimma heiveha oktii proseassalahkonemiin gos buot stáhtalaš universitehtat ja allaskuvllat dieđihit makkár ášahusaiguin sii háliidivčče ovttahttojuvvot. Sii evttohit ahte allaskuvllat šaddet oassin sin regiovnna universitehtii. De šaddá namalassi nu ahte evttohuvvon Davvi-Norgga universitehtii gullet UíTø, allaskuvllat Finnmárkkus, Romssas, Harstadas, Bådådjos, Narvikas ja Nesnas, ja Sámi allaskuvla. Oppalaččat leat guorahallamis unnán árvoštallamat ja digaštallamat sámi diliid ja vuoigatvuodaid birra, ja mandáhtas eai leat sámi beroštumit eage vuoigatvuodat namuhuvvon.

Sámediggeráđđi oaidná mánga ovdamuni norgga alit oahppostruktuvrra árvoštallamis. Dasto oaidná Sámediggi ahte muhtun surggiin sáhtta leat vuogas ovttahttit oahppoásahusaid. Go dakkár árvoštallamat maiddá gusket sámi ášahusaide, nu go Sámi allaskuvlii, de ferte dakkár árvoštallamis maiddá váldit mielde movt dat sáhtta váikkuhit sámi servodahkii ja sámi servodatovdáneapmái. Dat ii leat dahkkon dán guorahallamis ja danne evttohii Sámediggeráđđi iežas gulaskuddancealkámušas ahte ráhkaduvvo sierra guorahallan dan suorggis. Lea lunddolaš ahte dan guorahallama vuodus lea álbmotriekti ILO 169 artihkal 27, ON konvenšuvnnat siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid hárrái, ja ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid hárrái 1966 artihkal 1, ja álgoálbmotcealkámuš artihkal 3, 4 ja 14. Dakkár guorahallan ferte maid geahčadit vejolašvuoda ovddidit Sámi allaskuvlla álgoálbmotuniversitehtan.

Gáldu ja ICR leat odne organiserejuvvon stáhtalaš hálddašanorgánan earenoamáš fápmudusaiguin. Goappašat dat ođđaásahuvvon ášahusat leat unnit. Dat galget fárret ođđa diehtosiidii Guovdageidnui. Ášahusaid bargosuorggit gullet máhtolašvuodabuvttadeapmái ja politihkkahábmemii sámi servodaga ja álgoálbmotservodaga ektui. Dan vuodul oaivvilda Sámediggeráđđi ahte dat ášahusat galggašedje beassat eambo ieža ráđđet go odne besset ráđđehusa ektui, ja ahte formálalaččat čadnojuvvošedje sámi demokrátalaš almmolašvuhtii ovddastuvvon Sámedikki bokte. Muhto dat eai berre dattetge leat nu garrasit čadnojuvvon Sámediggái go odne leat čadnojuvvon ráđđehussii. Viidasit berrejit dat ášahusat friddjabet beassat ovdánahtit iežaset fágalaš, máhtolašvuodahábmejeaddji ja máhtolašvuodagaskusteadji hámi. Dat ášahusat eai beasa odne doaimmahit dutkandoaimmaid geavaheddjiid váste dahje guorahallanbarguguid almmolaš dahje priváhta aktevrraid ovddas.

Sámediggeráđđi árvoštallá ahte lea lunddolaš ahte Gáldu ja ICR organisatuvrralaččat čatnasit lagabui Sámi allaskuvlii, seammás go sin iešbirgejuvvo sierra stivrra hámis joatkašuvvá. Viidáseappot oaidná Sámediggeráđđi govttolážžan ahte dán guovtti smávva ášahussii lea ovdamunnin ovttahttojuvvot oktasaš ovttagatkan mas lea oktasaš stivra ja hálddahus.

Sámediggeráđđi oaivvilda ahte organiseren galggašii mielddisbuktit nannoset fágabirrasiid, ovttagat barggu ja lagašvuoda Sámi allaskuvlii, stuorát iešbirgejuvvo ráđđehusa ektui ja seammás nannoset čanastaga sámi almmolašvuhtii, ja danne galggašedje Gáldu ja ICR ovttahttojuvvot ja organiserevvot ravdaavádatášahussan Sámi allaskuvlii. Ravdaavádatkan oaivvilduvvo fierpmádat mas leat mielde dakkár iehčanas riektesubjeavttat ja proševttat, mat fágalaččat ovttagat muhtun guovddášášahusain, ja main lea ravdaavádatdoaimma. Ravdaavádatdoaimma lea doaimma mii jodihuvvo muhtun guovddášášahusas, dahje lea čadnojuvvon dasa, ja dat dahkko dan ášahusa dábálašbarguguid bálddas. Dat definišuvdna lea vižžon šiehtadusas gaskal Oslo Universitehta ja ravdaavádatlágádusa Unirand. Ravdaavádatorganiseren addá iešgudetlágan vejolašvuodaid ja stuora máškitvuoda. Ravdaavádatášahusat čatnasit dábálaččat universitehtaide ja allaskuvllaide ravdaavádatlágádusaid bokte, juogo vuollasaš goavdesearvin, dahje sierra doaimman.

Vuodđun organiseret doaimma ravdaavádatdoaimman lea juhkkon guovtti oassái: Doaimma galgá leat olggobealde váldoášahusa vuodđobargosurggiid, ja dat galgá ollislaččat ruhtaduvvot dahje stuora oassi

das galgá ruhtaduvvot olggobeal ruhtademiin. Goappaš dat eavttut heivehit Sámi allaskuvlii Gáldu ja ICR ášahusaid ektui. Sámi allaskuvlla váldodoaibma lea dutkan ja oahpahus. Gáldu ja ICR ravdaavádatdoaibma lea Sámi allaskuvlla ektui earret eará olggobeal ruhtaduvvon guorahallanbargu, gaskkusteapmi ja konsuleantadoaibma. Ravdaavádatdoaibma beassá oalle friddja válljet organiserema, doaimmaheami ja stivrenhámi. Dábálaččat lea ovttasbargo- dahje rámmašiehtadus váldoásahusain. Oassi ravdaavádatásahusa bargiin leat virggis mearriduvvon áigái universitehtas dahje allaskuvllas ja/dahje sis lea dat bargu liigebargun universitehtas dahje allaskuvllas.

Leat stuora ovdamunit organiseret daid namuhuvvon ášahusaid ravdaavádatásahussan. Ravdaavádatásahusat sáhttet ášahit fágalaš ja organisatuvrralaš oktavuodaid váldoásahussii, seammás go bissot iehčanassan ja ieža besset ráđđet vuoruhemiid ja ovdánanvejolašvuodaid ektui. Ravdaavádatásahusat eai ge dárbbat čuovvut mihttomearregáibádusaid mat soitet hejot heivet vuollásaš ášahusa doaimmaide. Ravdaavádatásahusain sáhttá leat dárbu hálddašit juridihkalaš ja ekonomalaš gelbbolašvuoda rehketdoallodeavdimis ja bálkábálvalusas. Seammás sáhttá ravdaavádatásahusas leat fágalaš njuolgaoktavuohta váldoásahusain ja dan ovttaskas fágabirrasiguin. Universitehta ravdaavádatorganiserema vuolde gávdnojit odne sihke vuodđudusat ja oasusearvvit. Nugo ovdal juo lea árvoštallojuvvon, de oaivvilda Sámediggeráđđi ahte vuodđudusmálle lea vuohkkaseamos sámi ášahusaide. Danne oaivvilda Sámediggeráđđi ahte Gáldu ja ICR galggašedje organisereruvvot vuodđudussan mas Sámediggi, Sámi allaskuvla ja vejolaččat Boazosápmelaččaid máilmmisearvi leat vuodđudeaddjit. Seammás berrešedje ravdaavádatásahusat ja Sámi allaskuvla ráhkadit ovttasbargošiehtadusa.

Máhtodepartemeanta (MD) evttohii reivvestis Sámi allaskuvlii ovttaštittit allaskuvlla ja Gáldu dan oktavuodas go galget fárret Diehtosiidii 2009:s. Gáldu lea okta dain guovddážiin mat galget Sámi Diehtosiidii Guovdageainnus. MD álgojurdda lea ahte Gáldu šaddá hálddahaslaččat oassin Sámi allaskuvlii, muhto allaskuvllas ii galgga leat ovddasvástádus guovddáža fágalaš barggus. Das viidáseappot čujuhit ahte Universitehta- ja allaskuvlalága § 1-4 láhččet dili dakkár čovdosii. Dan mearrádusas čuožžu ahte departemeanta sáhttá ovttasráđiid ášahusain bidjat muhtun našuvnnalaš oktasašbarggu ovttá ášahussii, muhto ášahusa iežas stivrenorgánas ii dárbbat leat ovddasvástádus fágalaš doaimmas.

Sámediggeráđđi oaivvilda ahte departemeanta ovttaštittinevttohusas leat váilevašvuodát. Dan oktavuodas lea deatalaš váldit mielde ICR. ICR lea mángga dáfus seammalágan go Gáldu, sihke sturrodagas ja barggaid ektui. Seammás lea sis guovttelágan “seavvasadji” álgoálbmotfáttáin. Lea deatalaš fátmastit goappaš ášahusaid dan sivas go sámi gelbbolašvuodabiras lea oalle ođas našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš oktavuodas, ja das lea rašes kapasitehta- ja resursavuodđu. Seammás fertejit sámi máhtolašvuodaásahusat leat iehčanaset ja ieža beassat ráđđet jus galget sáhttit duohtandahkat iežaset ovdáneami iežaset ektui ja sámi servodaga ektui oppalaččat. Sámediggeráđđi árvoštallá ahte bajábeale namuhuvvon ravdaovttastahttimiid bokte gozihuvvo Gáldu ja ICR iešstivrejupmi ja dárbu ovttaštittujuvot Sámi allaskuvlii dohkálaččat. Departemeanta reivves Sámi allaskuvlii láchččojuvvo maiddá eará ovttaštittinmálleide. Dan oktavuodas evttoha Sámediggeráđđi ravdaavádatortnega Gáldui ja ICR:i Sámi allaskuvlla vuollái.

Vuoruhuvvon doaibmajut:

- Leat bargame Máhtodepartemeanttain ovttas nammadit lávdegotti mii galgá guorahallat vejolašvuodaid ja rámmaid ovdánahttit iehčanaset davvirikkalaš sámi oahppo- ja dutkanásahusa, gos maiddá geahčada vejolašvuodaid ovddidit Sámi allaskuvlla universitehtan.

- Gáldu ja ICR ovttaštittujuvvojit vuodđudussan ravdaavádatásahussan Sámi allaskuvlla vuollái. Vuodđudeaddjit leat Sámediggi, Sámi allaskuvla ja Boazodolliid máilmmisearvi. Ođđa ravdaavádatásahus ja Sámi allaskuvla ráhkadit ovttasbargošiehtadusa.

5.4.3 Dearvvašvuohta ja sosiála

Dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusat Norggas leat lága bokte geatnegahtti almmolaš doaimmat, ja sámi ášahusat mat namuhuvvojit kapihttalis 4.10 leat oassin dan almmolaš dearvvašvuođavuogádagas. Dat gohčoduvvojit sámi ášahussan danne go sis orru leamen sierra sámi servodatulbmil dan ektui ahte ovddidit dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusaid sámi álbmogii sámegeiela ja sámi kultuvrra vuodul. Sámi buohccit, nu go eará buohccit ge, dárbašit buot lágan dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusaid. Árvideamis sámi buohccit, nu go eará buohccit, álo ohcet dan buot buoremus dálkkodanveahki mii gávdnoš áiggis áigái.

Dutkanbohtosat maid Sámi dearvvašvuođadutkanguovddáš ovdanbuvttii, čájehit ahte sámi buohccit eai leat nu duhtavaččat fálluojuvvon dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusain.¹² Vejolašvuohta geavahit iežas geiela ja kulturerohusat leat almmuhuvvon sivvan dasa. Dávjá gullo ahte sámi buohccit eai dovdda iežaset ipmirduvvon dearvvašvuođa- ja sosiálavuogádagas, ja dat lea mielddisbuktán digaštallama dan ektui ahte berre go sámi buhcciid dearvvašvuođafálaldat organiserejuvot sierra, earret eará ášahit sierra sámi dearvvašvuođavuodđudusa ja eambo ášahusaid main lea našuvnnalaš ovddasvástádus.

Sámediggeráđdi oaihvilda ahte sámi buhcciid vuoigatvuodát oažžut ovttárvosaš bálvalusa galget čuovvut dan ovttaskas buohcci iige galgga gáržžiduvvot organiserema dihte. Jus galgá olahit ovttárvosaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusa sámi álbmogii, de ferte máhtolašvuohta sámi geiela ja kultuvrra birra buoriduvvot otná dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusii.

Dat ii mearkaš ahte sierra sámi fálaldagat lihccojuvvojit. Mánngga suorggis lea dárbu earenoamáš fálaldahkii ja čovdosiidda sámi buhcciid ja geavaheddjiid várás. Muhtun čovdosiid ferte ovdánahttit vai sáhttet doaibmat dábalaš dearvvašvuođa- ja sosiálavuogádagas, nu go dulkageavaheapmi. Muhto lea maiddái dárbu ášahit ášahusaid mat earenoamážit gozihit sámi geavaheddjiid dakkár surggiin gos leat oaidnán dábalaš fálaldagaiguin váilevašvuođaid.

Sámediggeráđdi oaihvilda ahte lea deatalaš loktet ášahusaid stáhtusa ja nannet daid organisatuvrralaččat, ekonomalaččat ja bargiid ektui. Odne leat ášahusat organiserejuvvon iešguđetládje, sihke mandáhta ektui ja ášahusaid gullevašvuođaid ektui. Sámediggeráđdi oaidná ahte ii soaitte nu vuogas go ášahusat main leat vissis funkšuvnnat sámi álbmoga várás leat nu mánngga ládje organiserejuvvon, ja árvvoštallá ahte livččii vuogas guorahallat sámi dearvvašvuođa- ja sosiálaásahusaid boahttevaš organiserema ja gullevašvuođa. Go galgá välljet organiserenmálle, de ferte váldit vuhtii ahte juohke fágasuorggis váilot sámi fágaolbmot. Danne ferte sámi álbmogii dakkár organiserenmálle mainna sáhtta ávkkástallat sámi fágaolbmuiguin nu bures go vejolaš.

Viidáseappot oaihvilda Sámediggeráđdi ahte lea deatalaš sihkkarastit Sámi dearvvašvuođadutkanguovddáži resurssaid ja barggu. Dárbašuvvo ain eambo statistihkka ja epidemiologalaš máhttu sámi álbmoga dearvvašvuođa ja birgenlági birra.

Vuoruhuvvon doaibmabijut:

- Leat bargame Dearvvašvuođa- ja fuolahusdepartemeanttain ovttaš nammadit lánvegeotti mii galgá guorahallat sámi dearvvašvuođa- ja sosiálaásahusaid boahttevaš organiserema ja gullevašvuođa.

¹² Nystad, T., Melhus, M., Lund, E. 2006: "Samisktalende er mindre fornøyde med legetjenestene", i *Medisin og Vitenskap. Tidsskrift for Den norske legeforening*, nr 6, Oslo.

- Sámediggi áigu guovddáš eiseválddiid váikkuhallama bokte sihkkarastit ahte ášahusat mat fáallet dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid sámi buhcciide, álggahit doaimmaid mat fuolahit ahte sámi buohccit beasašedje geavahit iežaset giela, dasa gullá maid dulkka geavaheapmi.

- Sámedikki doarjjaortnega ovddidit vai dan bokte sáhtá buoridit sáme giela ja sámi kultuvrra gelbbolašvuoda dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis.

5.5 Oktavuoda doallan

Vejolašvuhta doallat oktavuoda ja ovttasbargat sámi ášahusaid gaskka ja sámi ášahusaid ja eará ášahusaid gaskka lea deatalaš áššečuolbma. Dál leat ášahuvvon mánggalágan fierpmádagat sámi ášahusaid gaskka. Nugo sámi ášahusaid davviguovlofierpmádat, museafierpmádat, giellaguovddášfierpmádat dahje dutkanfierpmádat. Dán lágan fierpmádagat leat dávjá mávssolaččat vásihusaid lonuhallamii ja oktasá prošeavttaid ovddideapmái ja čadaheapmái. Fierpmádatovttasbargguin sáhtá olahit dobbelii dahje čadahit eanet doaimmaid maid ášahusat okto eai nagodivčče. Sámediggeráđdi lea dán dieđáhusas evttohan ovttahttit earret eará muhtun kulturguovddážiid. Šattašedje buorit eavttut beaktilis ja ceavzin vejolaš fierpmádagaid ásaheapmái jos ášahusaid geahpedivčči, ja loahppa ášahusaid nanneši. Guovddážit sierranassii leat mánggaláganat ja beaktilat iešalddis. Go dát lea kulturguovddášfierpmádaga vuolggasadjin, de leat guovddážiin buorit vejolašvuodas ovttahttan ahtanuššat ja fuolahit mánggalágan, birgenvejolaš ja erenoamáš gelbbolaš kulturguovddášdoaimma Sámis.

Dattetge lea maiddá ágga muittuhit ahte fierpmádatovttasbargu sáhtá dagahit dan ahte ovddasvástáduš hádjána ja buvttiha bajábeal organiserema mii eahpečielggasmahtá ovttahttan ulbmiliid. Danne lea deatalaš ahte fierpmádatovttasbarggu oasalaččat vuodđudit realisttalaš organisašuvdnamálliid ja ulbmiliid ovttahttan várás.

Vaikko sámi ášahusat leat vuolgan ja doibmet sámi servodatoktavuodas, de leat dat maiddá oassin stuorat oktavuodas sihke nášionálaččat ja riikkaidgaskasaččat. Danne lea ollu oktavuodain lunddolaš ja dárbbalaš ovttahttan ja dahkat fierpmádagaid riikkaidgaskasaš ášahusaiguin. Gažaldat leago vejolaš ja movt vejolaččat sáhtá bidjat čanastagaid dahje oalgguhit fierpmádatovttasbarggu, lea áigeguovdil oktavuoda doallama ja ovttahttan áššečuolmmaid ektui. Movt lea vejolaš láchit sámi ášahusaid ovttahttan dainna lágiin ahte váikkuhit eará ášahusaid máhtolašvuoda ja doaimma, ja lonuhallat daiguin dieđuid sihke nášionálaččat ja riikkaidgaskasaččat, lea eará áššečuolbma. Sámediggeráđdi áigu dán oktavuodas árvvoštallat doaimmabijuid mat movttiidahtášedje produktiivvalaš fierpmádatovttasbarggu eanet fágasurrggiin nášionálaččat ja riikkaidgaskasaččat. Das lea sáhka ohcanvuodas doarjjaortnegiid birra. Doarjjaortnega olahusjoavkun leat dihto stuoro gelbbolašvuoda ášahusat, kultur- ja giellaguovddážit ja museat, mat háliidit ásahtit dahje viidáset fievrredit dáláš fierpmádagaid iežaset fágasuorggis. Fierpmádat mii maiddá háliida riikkaidgaskasaš profiila iežas ovttahttan, ja mii deattuha konkrehta prošeaktaovttasbarggu, deattuhuvvo.

Vuoruhuvvon doaimmabijut:

- Sámediggeráđdi áigu árvvoštallat ohcanvuodas doarjjaortnegiid ásaheami mii movttiidahtá produktiivvalaš fierpmádatovttasbarggu gelbbolašvuodaášahusaid, kulturguovddážiid, giellaguovddážiid ja museaid gaskka nášionálaččat ja riikkaidgaskasaččat.

5.6 Ođđa visttiid ruhtadeapmi

Movt sámi ášahusaid ođđa visttit ja dáláš visttiid viiddideapmi galgá ruhtaduvvot, lea áššečuolbma mii ferte árvvoštallojuvvot ášahusovddidan politihkas. Sámi ášahusaid dovdomearkan lea dávjá dat ahte daid eai leat vuolggahan báikkálaš dahje guovlulaš eiseválddit dan geažil go sámit dávjá leat unnitlogus. Dábálaččat leat sámi ášahusaid ásaheami vuolggahan sámi báikkálaš servodat dahje guovddáš dásis sámepolitihkalaččat. Dán geažil leage hui dávjá váttis oažžut sámi ášahusaid huksema ruhtaduvvot báikkálaččat ja guovlulaččat. Ovdamearkka dihte hálddaša Kultur- ja girkodepartemeanta stáhtalaš spealuid doarjjaortnega badjelbáhčaga guovlulaš kulturdeaiivvadansajiid ja -gaskkustanarenaid várás. Ortnet lea dattetge nu ahte dakkár visttiid huksemiidda sáhtá addit doarjaga dušše goalmmadas oasi investerengoluin. Loahppa guokte goalmmadasoasi ferte ruhtadit ieš, priváhta ruđaiguin dahje báikkálaš ja guovlulaš doarjagiin. Nu ii leatge ortnet heivehuvvon sámiid dillái go lea álgoálbmot ja unnitlogus.

Stuorradiggediđáhus nr. 28 (2007-2008) Sámediedáhus čuožžu ahte ráđđehus bidjá Sámedikki vuoruhemiid vuodđun doarjjaohcamiid meannudeamis sámi kulturviesuide. Dasto čuožžu ahte:

"Ráđđehus evttoha ahte váldonjuolggadussan váldojuvvojit atnui dakkár viessoláigoortnegat ođđa kulturviesuid stáhtalaš ruhtadeapmái maid Sámediggi vuoruh, ja ahte Sámediggi oažžu ovddasvástádusa vuoruhit guovdilis huksenprošeavttaid gaskkas. Evttohus guoská buot ođđa huksenprošeavttaide maid Sámediggi mearrida. Jus Sámediggi iežas ođđa vuoruheamis ii sáhte ruhtadit ollásit viessoláiggu ja doaibmagoluid rievdatkeahces bušeahttarámmaid siskkobealde, ferte Sámediggi válit ovdan gažaldaga Kultur- ja girkodepartemeanttain lassedoarjaga birra viessoláiggu ja lassánan doaibmagoluid oasseruhtadeapmái. Ovdalgu Sámediggi álggaha ođđa prošeavttaid mat gáibidit lasi stáhtadoarjaga, fertejit juohke prošeavtta sisdoalu, viidodaga ja ekonomii ja rámmat ja boahtteáiggi viessoláigui ja doaibma čielggaduvvot Kultur- ja girkodepartemeanttain. Vejolaš lassánan doarjja ferte juolluduvvot jahkásaš doaibmajuolludemiid siskkobealde mat bohtet stáhtabušeahta kapihttalis 320 poasttas 53 Sámi kulturulbmilat. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu bovdet Sámedikki konsultašuvnnaide ovdalgu viessoláigoortnet vejolaččat biddjojuvvo doibmii.

Dán ortnega ovdamunni lea ahte ášahuvvo dakkár ortnet mii fuolaha daid goluid ruhtadeami maid viesuid hálddašepmi, doaibma ja ortnegisdoallan dagahit. Almmolaš hálddašepmi mángga suorggis oaidná olmmoš dan ahte doaimmahusat mat eaiggáduššet iežaset viesuid ja main lea eará váldoulbmil, illá vuoruhit ulmmálaš árvošealluheadji ortnegisdoallama ja baicce geavahit resurssaid doaimmahusaid váldoulbmilii. Stáhtahálddašepmi siskkobealde lea dábálaš ahte lea organisatuvrralaš erohus viesuid eaiggádiid, hálddašeddiid ja geavaheddiid gaskkas. Geavaheaddit mákset viessoláiggu opmodathálddašeddiide, geain lea ovddasvástádus geavahit dáid ruđaid earret eará árvobisuheadji ortnegisdoallamii. Dát veahkeha čielggasmahtit bargamušaid, ovddasvástádusa ja eará rámmaeavttuid opmodathálddašeddiide." ¹³

Sámediggeráđdi oaivvilda ahte vuolggasajis lea dán lágan viessoláigoruhtadeapmi buorre ruhtadan-ortnet. Dattetge eaktuduvvo ahte ášahuvvojit duohta konsultašuvnnat Sámedikki bušeahttarámmaid hárrái, ja ahte ráđđehus bušeahtalaš vuoruhemiin ođđa sámi ášahushuksemiidda vuoruh maid ollislaččat ođđa visttiid huksema vuoruheami ektui Norggas.

Sámediggeráđdi váldá ovddasvástádusa ođđa ášahusvisttiid huksemis dainna lágiin ahte vuoruh huksenprošeavttaid. Deattuhuvvo ahte Sámediggi ja ráđđehus čadahit konsultašuvnnaid ekonomalaš váikkuhusaid, geatnegasvuodaid ja eavttuid čilgema ektui ovdalgu go ortnet váldojuvvo atnui.

Dasto livččii Sámediggi mielas dasa ahte ovdaprošeavttat ođđa sámi kulturviesuid ja eará ášahushuksehusaid ásaheami várás ruhtaduvvošedje viessoláigoortnega siskkobealde. Dattetge eaktuduvvo ahte ášahusat maid juolluduvvojit ovdaprošeaktaruđat leat vuodđudusat maid oktavuodas

¹³ Stuorradiggediđáhus nr. 28 (2007-2008): *Sámepolitihkka*, kapihtal 14.6.2.

Sámediggi lea okta vuodđudeddjiin ja/dahje das lea váldi nammadit stivrra. Dasto sáhttet oasusearvvit maidda Sámediggi lea nammadanváldi ohcat ovdaprošeaktaruđaid.

Sámediggeráđi mielas ii leat ulbmillaš ráhkadit vuoruhannistta odđa sámi kulturviesuid várás guđa jahkái. Sámediggeráđi deattuha ahte dárbbášuvvo realisttalaš ja bures vihkkhallojuvvon vuoruhannista. Jagi 2015 rájes lea lunddolaš árvvoštallat dili ja ráhkadit odđa vuoruheami.

Nuortasámi musea ja Diehtosiida Guovdageainnus leat oktii ruhtaduvvon ja gárvánit 2009.s, ja Saemien Sijte huksen lea álggahuvvon ja vuoruhuvvon departemeantta beales. Danne eai leat dat mielde Sámedikki vuoruhannisttas. Ája sámi guovddáža huksenprošeaktaplánat maid eai leat mielde Sámedikki vuoruhannisttas áigodahkii 2009-2014, go goalmmat huksenceahkki lea vuoruhuvvon 2008 stáhta bušehtas. Kultur- ja girkodepartemeanta lea bidjan Statsbygg plánet ja čađahit proševtta. Ráđđehusa beales jáhkket ahte Ája laktavisti gárvvistuvvo 2010:s.

Sámediggeráđi vuoruheamit sámi ásašhuksemiid ektui áigodagas 2009-2014 leat ná:

1. Sámi dáiddamusea: Prošehteren 2008-2009, huksen álggahuvvo 2010
2. Várdobáiki: prošehteren 2011-2012, huksen álggahuvvo 2013
3. Beaivváš Sámi Teáhter: prošehteren 2014-2015.

Sámediggeráđi áigu prošehteret Beaivváš Sámi Teáhtera viesu namuhuvvon guđa jagi áigodaga siskkobeaalde. Sámediggeráđi oaivila mielde ferte lagabui árvvoštallat makkár ruhtadanortnega galgá geavahit Beaivváža teáhtervistái. Danne go golut teáhtervisttis šaddet leat stuorát ja earáláganat go kulturviesuide. Danne ii leat áibbas sihkar man ulbmillaš viessoláigoruhtadanortnet lea teáhtera várás.

Sijti Jarne lea 2007:s ja 2008:s ráhkadan dilleplána, tevnnet ja gollumeroštallan evttohusa máttasámi gelbbolašvuodabibliotehka viiddideami ja ásaheami várás dálá vistti oktavuhtii Árborddis. Evttohuuvvo ahte gelbbolašvuodabibliotehkas galget leat giellaguovddáš, lohkansála, joavkolatnja, studiecele, bargosajit bibliotehkas ja guossekantuvra, girjebusse biilastálla lassin. Sijti Jarne dárbumeroštallama vuodul fertešii dáláš lokálaid viiddidit 1000 kvm:iin. Sámediggeráđi deattuha ahte dáláš vuoruhannistta mielde ii leat šat vejolaš vuoruhit odđa visttiid áigodags 2009-2014. Sámi gelbbolašvuodabibliotehka Sijti Jarne oktavuhtii sáhtta áramusat plánegoahtit 2015:s.

6. Ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusat

Sámi ášahusaid ovddeideapmi sáhtta dagahit stuorra ekonomalaš goluid. Sámediggeráđđi lea dattetge geahččalan hábmiet dieđáhusa realisttalaš doaibmabijuiguin maiddái ekonomii ja ektui. Positiivvalaš sámi ášahusovddideapmi buvttiha eanet doaibmagoluid, stuorát doarjjarámmaid, ja goluid ođđasis organiserema ja ođđa visttiid ektui.

Jos Sámediggi galgá sáhttit positiivvalaččat váikkuhit sámi ášahusovddideapmái, de lea mearrideaddji deatalaš ahte ášahuvvojit bušeahttakonsultašuvnnat dahje bušeahttašiehtadanprosedyrat ráđđehusa ja Sámedikki gaskka. Sámediggi juolludii 2008:s masá 50 miljon ruvno njuolggá doarjjan sámi ášahusaide. Stuorát ja viidát doaibma dán ášahusain gáibida ahte bušeahtta dađistaga nannejuvvo. Dán lea vejolaš čađahit dušše dalle jos maiddái Sámedikki bušeahttarámmat nannejuvvojit. Dasa lassin juolluduvvo doaibmadoarjja njuolga stáhtabušehtas mángga sámi ášahussii; erenoamážit ášahusaide main lea alit oahpahus, dutkan ja máhtolašvuoda gaskkusteapmi. Sámediggeráđi mielas sáhtta dakkár ruhtadanortnegiin joatkit, muhto dat eaktuda ahte Sámediggái duodas addojuvvo konsultašuvdna váikkuhanfápmu dáid ášahusaid ekonomalaš rámmaide.

Ovttaskas ášahusaid doaimma ferte nannet jahkásaš bušeahttašiehtadallamiid bokte ráđđehusain ja Sámedikki bušeahta mearrideami oktavuodas.

Sámediggeráđđi evttoha rievdadit mánga sámi ášahusa vuodđudussan main Sámediggái addojuvvo maiddái váldi evttoha nammadit stivrra. Ája sámi guovddáš ja Deanu ja Várjjaga museat leat nu bures go gárvvistan nuppástuhttinproseassaid. Várdobáiki sámi guovddáša oktavuodas lea maiddái sáhka stuorát oktiiorganiserenproseassas mii galgá čađahuvvot. Dan oktavuodas go čađahuvvojit dán lágan nuppástuhttimat ja oktiiorganiseremat šaddet veaháš golud. Vuolggasajis oaivvilda Sámediggeráđđi ahte dát leat dakkár golud maid ášahusat fertejit leat gergosat máksit dáláš doaibmarámmaid siskko-bealde. Dattetge sáhtta rahpat vejolašvuoda veaháš bajidit doaibmabušehtaid dan jagi go nuppástuhttin ja oktiiorganiseren čađahuvvo; dat sorjá dattetge dán lágan proseassa viidodagas. Go evttohuvo ahte nuppástuhttinproseassat čađahuvvojit 2009:s, de ferte jagi 2010 doaibmadoarjaga geahččat ášahusaid plánejuvvo ja/dahje čađahuvvon ođđasis organiserema olis ovddit jagi ektui.

Sámediggeráđđi lea ceggen guokte viessoláigoruhtaduvvon ođđa vistti áigodagas 2009-2015. Deattuhuvvo ahte dáid ođđa visttiid realiseren eaktuda ahte Sámedikki bušeahtta rámmat nannejuvvojit. Sámi dáiddamusea ovdaprošekterengolud leat máksujuvvo 2008:s, ja huksen lea plánejuvvo álggahuvvot 2010:s. Várdobáiki sámi guovddáša ovdaprošekterengoluide addojuvvo ruhta 2011:s ja daid sturrodahkan lea meroštallojuvvo 600 000 ruvno. Rehkenastujuvvo ahte Beaivváš sámi teáhtera ovdaprošekterema gollun 2013 rájes sáhtta leat gitta miljon ruvno danne go teáhtervistti teknihkalaš gáibádusat sáhttet šaddat stuorábun go ovttá kulturguovddášis. Jos Sámediggi formalalaččat doaibmáge barggaheaddjin, de sáhtta Statsbygg čađahit prošekterebarggu almmá ahte čađahuvvo fáldatgilvu ovdaprošekteremii, geahča lálkaásahusa almmolaš oastimiid birra § 1-3, h.

Viessoláigoortnet mielddisbuktá dan ahte Sámediggi dáhkida viessoláiggu Statsbygg:ii. Viessoláiggu leat mielde hálddašan, doaibma ja bajásdoallan golud ja kapitálagolud. Danne molsašuddá viessoláigu dađi mielde makkár hápmi ja sisdoallu visttis lea. Danne lea váttis juste dál diehtit dárkilis supmiid go guoská 2009-2014 áigodahkii. Várja šaddá Sámi dáiddamuseas ja Várdobáikkis njealjehasmehtera haddin gaskal 2.000 ja 2.700 ruvno. 1000 kvm sturrosaš vistái šaddáge jahkásaš bušeahtadárkun gaskal 2 – 2,7 miljon ruvno, go fas sullii 2000 kvm sturrosaš vistái šaddá bušeahtadárkun sullii 4 – 5,4 miljon ruvno. Beaivváš Sámi teáhtera ođđa vistti boahká sá 2015:s. Dál lea menddo árrat movtge árvvoštallat makkár ruhtadanortnet válljejuvvo, ja makkár golud dakkár visttis sáhttet šaddat.

Sámediggi juolluda dál 825 000 ruvno Áltta siidii, Sáčča Sámi vissui ja Oslo Sámi vissui. Sámediggeráđđi háliida sirdit dán doarjaga nannejuvvon ohcanvuodot doarjjaortnegii 2009 rájes. Sámediggeráđđi áigu 2009 bušeahttaevttohusa oktavuodas geahččat man ollu dát ođđa doarjjoasta galgá nannejuvvot. Sámediggeráđi evttohus ahte bidjat Sámi filbmafestivála postii 204, njuolggá

doarjja sámi festiválaide, mearkkaša ahte dat lea bušeahhtateknihkalaš rievdadus ohcanvuđot doarjagis njuolggá doarjjan. 2010 bušeahta oktavuodas geahčaduvvojit Sámediggeráđi vuoruhuvvon doaibmabijut ohcanvuđot doarjjaortnegiid ásaheami árvvoštallama hárrái mat movttiidahttet fierpmádatovttasbarggu kulturguovddážiid, giellaguovddážiid ja museaid gaskka natiónalalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Jagi 2009 áigge šaddá čielgaset movt dieđáhusa organiserendoaibmabijut leat čađahuvvon ja maiddái makkár eavttut leat fierpmádatovttasbarggu ovddideapmái.

Sámediggeráđi vuoruhuvvon doaibmabiju go guoská Sámi Radio boahhteáiggi stivrema ja organiserema guorahallamii gollurámman rehkenastojuvvo leat gaskal 0,7 – 1 miljon ruvnno. Dán guorahallanbargui manná guokte golbma jagi ja dat álggahuvvo áramusat 2010 bušeahhtajagi. Departemeanttat fertejit ruhtadit Sámi allaskuvlla ja sámi dearvvašvuoda- ja sosiálaásahusaid organiseren- ja guorahallanprosessaid goluid.

Hálddahaslaš golut mat ollásit leat 214 miljon ruvnno maid Sámediggi 2008:s addá doarjjan, leat 12 miljon ruvnno dahje 5,6 proseantta doarjjarámmas. Dát lea hui unnán, maiddái go buohtastahtta buot eará almmolaš doarjjaiseválddiiguin. Dat go leat vánis hálddahaslaš resurssat doarjjahálddašeapmái Sámedikkis njoahcudá áššemeannudeami ja gáržuda vejolašvuoda bagadit ja čuovvolit ohcciid. Resursaváilivuoda geažil lea maiddái Sámedikkis leamaš unnán vejolašvuohta lágga ja bures gulahallat sámi ásausaiguin. Jos dain ásausaain galgá leat positiivvalaš ovdáneapmi nugo sávvojuvvo, de ferte eavttuid Sámedikki čuovvoleami hárrái nannet.

Dán dieđáhusas leat mánga vuoruhuvvon doaibmabiju maid geažil Sámediggi dárbbasa eanet gelbbolašvuoda. Dát čatnasit erenoamážit ovdaprošekteremii ja ođđa visttiid ceggemii, ja dasto nuppástuhttimii ja oktiorganiseremii. Ođđa doaibmabijut mat leat dán dieđáhusas buktet Sámediggái oktiibuot gaskal 1,2 – 2,4 miljon ruvnno lassigoluid. Dasa lassin lea dárbu nannet hálddahas, go doppe juo dál leat unnán bargit. Sámediggeráđi áigu jahkásaš bušeahtaid oktavuodas geahčadit ođđasis Sámedikki doarjjaortnegiid ekonomalaš rámmaid hálddašeami.